

FÉJA GÉZA
Atyámfiái

• Féja Géza

• ATYÁMFIAI •

•

•

Délvidéki Soroló 7.

Sorozatszerkesztő
Mák Ferenc

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap és a Tartományi Művelődési,
Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság
támogatta

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

• Féja Géza
ATYÁMFIAI •

Írások a bácskai magyarok sorsáról

Válogatta és az előszót írta Féja Endre

Szerkesztette Mák Ferenc

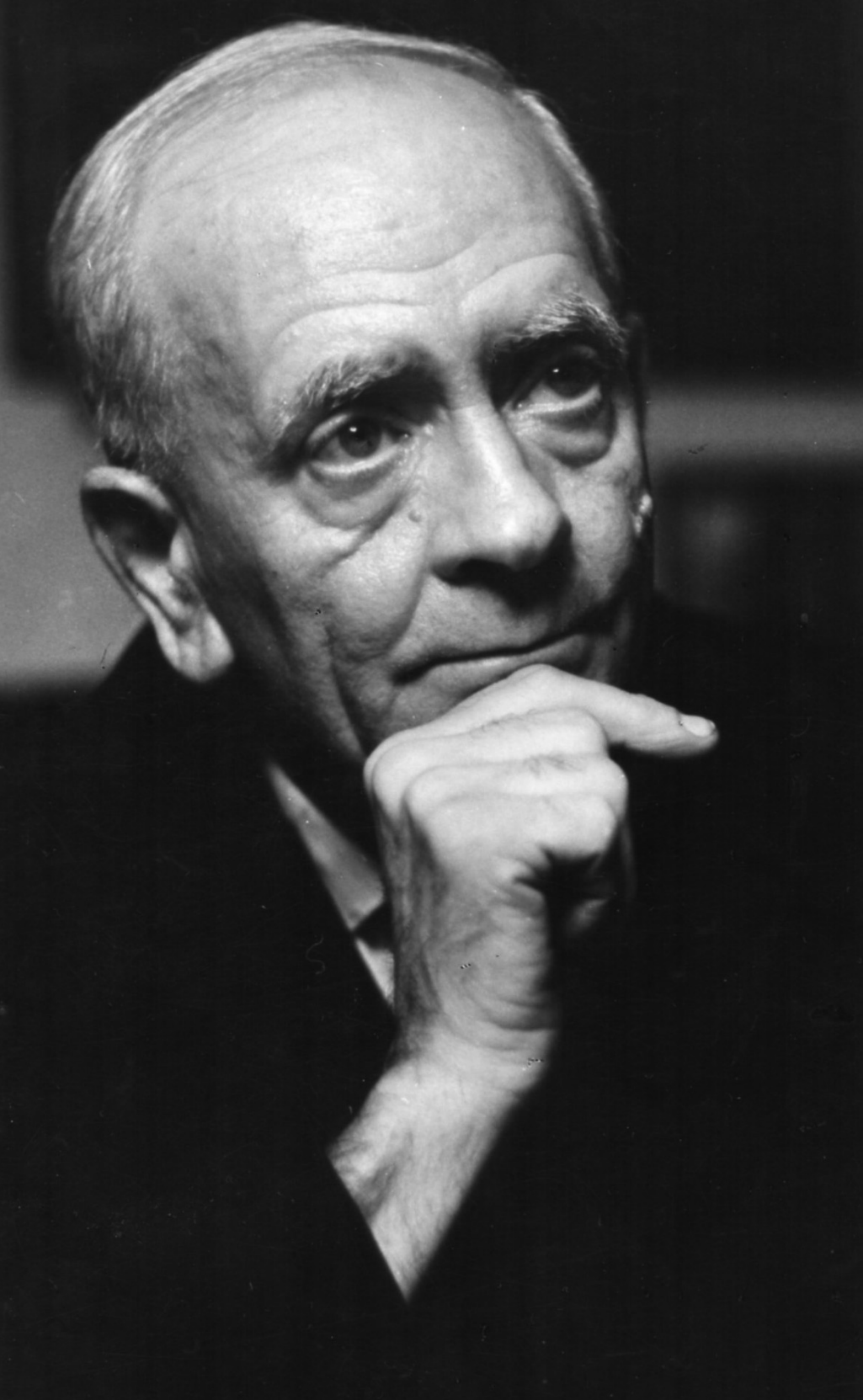

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2018

© *Mák Ferenc, 2018*

© *Féja Géza jogörökösei, 2018*

© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018*

1

2

3

4

• ELŐSZÓ •

Bácska és Bánát a történelmi Magyarország déli része: a Délvidék. A táj egykor életünknek, az ország testének szerves része volt, és ábrázolása méltó helyet kapott az irodalmunkban. Íróink közül többen itt születtek, itt töltötték ifjúságuk éveit, többen innen indultak, és sokan – itt maradva – mindvégig kötődtek e táj küzdelmes életéhez, éltek mindennapjait, s műveikben kifejezték e föld embereinek sorsát: örömeiket, gondjaikat és az értékeiket. Mások innen merítették alkotásaik témáit.

Az igazi arcát e vidéknek és társadalmának, a 20. század első felének magyar irodalmában, nem a Versecen született Herczeg Ferenc által megformált Gyurkoviccsok jelentették. Herczeg Ferenc a bácskai dzsentrik rétegén és életformáján keresztül szemléltette ezt az összetett – magyar, szerb, bunyevác, horvát – világot, amely később távolra került tőle. E sokszínű, soknemzetiségű táj igazi irodalmi „felfedezői” mások voltak: az Ómoravicáról indult Papp Dániel, aki iskoláit Zentán és Zomborban végezte, valamint a bánáti származású Gozdsu Elek, akinek élete Temesvárhoz és Zomborhoz kötődött. Ahogy Szabadka indította útnak Csáth Gézát és Kosztolányi Dezsőt, úgy tartjuk számon – többek között – a Szenttamásról indult Gion Nándort, valamint a Zomborban és Doroszlón élt író, Herczeg Jánost is.

Papp Dániel volt a századfordulón jelentkező prózaíró-nemzedék egyik legnagyobb ígérete, aki elsőnek mutatta fel Bácska igazi világát. Munkásságának méltatása éppúgy szívügye volt apámnak, mint Gozdsu Elek megismertetése. Mellettük a bácskai világ több írója jelentős művek alkotására ösztönzött, egyebek mellett Mikszáth Kálmán *A mi örökös barátunk*, Ambrus Zoltán a *Giroflé és Girofla*, Balázs Béla a *Lehetetlen emberek* és Réti Ödön *Zorka* című munkája játszódik e tájon. Apám 1943-ban így jellemezte ezt a világot: „Bácska a magyar irodalomban összeforrott az érzéki virulás, a humánus telítettség, a magyar-szláv »ölelkezés« és az érett színpompa világával.”

Számára Felvidék jelentette a szülőföldet, Erdély a történelmi hagyományok, szellemi kincsek és barátok világát, Bácska pedig az érzelmi kötődést, a rokoni kapcsolatot. Felesége, Farkas Gizella, aki fiatalon, 1930 őszén gyermekágyi lázban hunyt el, csantavéri volt, anyai ágon paraszti felmenőkkel. Korán elszakadt otthonról, mivel édesanyja halála után mostohaanyja – a fiatalon elhunyt öccsének és néki – áldatlan

élethelyzetet teremtett. Mégis, rövidre szabott életének végéig, a bácskai táj és Csantavér jelentette számára lélekben az Otthont, a gyermekkor világát, és édesanyjának az emlékét. 1927-ben, házasságkötésük után jártak először apámmal a szülőhelyén: rokonait, családjának anyai ágát mutatta be a férjének.

Bácska visszacsatolását követően, tizenegy évvel felesége halála után, 1941 májusában járt apám ismét e tájon, majd ezt követően még kétszer. Rokonait kereste fel Csantavéren, valamint falvakat, városokat járt be, részint a régi emlékeit kutatva, részint az itt élő, kisebbségi sorsú magyarság élethelyzetét szándékozáván megismerni. Összevetette régebbi élményeit az újakkal. Minderről riportokban számolt be a *Magyarország* című napilap és a *Híd* című képes hetilap oldalain. Más volt ez a világ, mint a szülőföldjét jelentő Felvidéké, de különbözött az általa oly jól ismert Viharsarok élethelyzetétől is. Mind a falvak, mind a paraszti életforma és sors, mind a magyar kisebbség helyzete, mind a városok (Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor) eltérő színt jelentettek.

Amit itt olvashatunk, azok dokumentum jellegű híradások egy olyan világról és adott helyzetről, amelyet az eltelt majd két emberöltőnyi időben a történelem tragikus eseménysora többször felszántott, mindkét oldalon fájdalmasan megbezett, és végső soron az ott élő magyarság kálváriáját, megpróbáltatását, megfogyatkozását hozta. Az itt olvasható írások emlékek a múltból, elmerült életünk darabjai, ahol egykor örömök lobbantak, pillanatnyi remények keltek, tervek születtek az egymás mellé rendelt népek lelki megbékélése vágyának jegyében, majd nemsokára mindent elmosott az Idő, a történelem sodra, az újabb hatalomváltás.

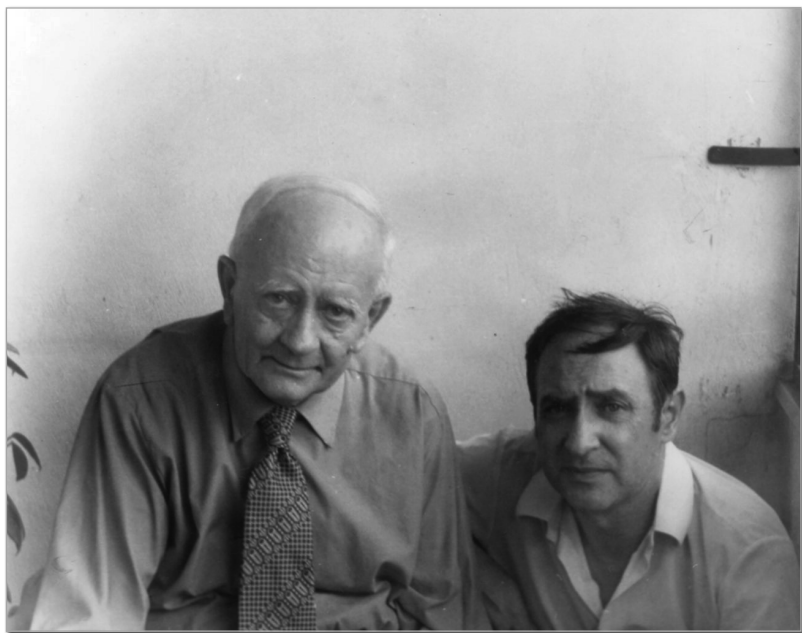
1945 után apám köteléke meglazult e tájjal, a bácskai emberekkel és rokonaival is. Oka az élethelyzetében bekövetkezett változás, valamint az a feszült politikai légkör, mely olykor még a postai kapcsolattartást is ellehetetlenítette. Ennek dacára mindvégig kötődött e tájhoz, amely feleségének emlékét is jelentette. 1964 nyarán nyílt alkalma e vidéket ismét fölkeresni. Képes levelezőlapokon számolt be erről Léván élő édesanyjának: „Tegnap jártam Csantavéren, a legtöbb rokont életben találtam, nagyon örültek. Még utazatok erre s arra” (augusztus 22.). „Már Újvidékre értem, szombaton készülök hajóútra. Sok szépet, s érdekeset láttam, három napot töltöttem a batinai hegyen” (augusztus

•

27.). „Belgrádba érkeztem, holnap utazom az Al-Dunára, azután Szabadkára és haza. Belgrád fekvése és a város gyönyörű. A Száva partján ülünk egész délután” (augusztus 29.). Útja során élményeiről jegyzeteket készített, a korabeli sajtó azonban „nem igényelte” beszámolóját. Életének utolsó heteiben, már a kórházi ágyon, Gion Nándor *A kárókatónák még nem jöttek vissza* című könyvéről kezdett tanulmányt írni. Ebből a kézzel írott bevezető sorok, és a kötetbe rótt ceruzás jegyzetek maradtak csupán.

Ez a kötet válogatás a Délvidékkel, Bácskával foglalkozó írásaiból. Bár terjedelmében szerényebb, mégis társul a *Szülőföldem*, *Felvidék* és az *Erdély emlékezete* című munkáihoz. A könyv végén néhány bácskai alkotóról készült munkája található.

Féja Endre

Féja Géza és Féja Endre, 1974

•

•

•

•

• *Délvidéken* •

•

•

1

2

3

4

A FEHÉRSAS TÉRI ISKOLA HÉTSZÁZ MENEKÜLTJE

Mikor a jugoszláviai kiutasítások történtek, megmozdult az egész társadalom.* Nehezen kuporgatott fillérek, szűkös éléskamrák és ruhásszekrények ajándékai indultak a kiüldözöttek felé. Meg kell állapítanunk, hogy a magyar társadalom megtette a kötelességét, erejéhez mérten, sőt erején felül is. Most már a hivatalosokon lesz a sor.

Itt szomorodik a „földdel egyenlővé tett” Tabánban a Fehérsas téri iskola, e szomorú maltergiccs, s így, a maga egyedülvalóságában még kirívóbban példázza, hogy miként nem lett volna szabad építkezni. Tavaly óta üresen áll, tehát annak idején ide került a menekültek egy része. Majd a Népszállóban elhelyezetteket is ide hozták. Végül pedig a tenyészállatvásár épületeiből kiszorultakat is beprésették.

Tessék elképzelni egy falut, olyan tágas, gazdag, bőséges bácskai községet: íme, egy tragikus épület lett belőle. A családi ház két egymás mellé taszított ágygá változott, két szülő s két-három gyermek lakó- és hálólhelyévé. Mellette pedig, másfél lépésnyire ott szuszog a másik család. A piac, a bolt, a Templom tér, a szomszédolás, a vasárnapi tánc, a fekete föld tavaszi csillogása, a széles alföldi mezők lehelete: minden összezsugorodott egy épületté.

Nem volt más lehetőség az elhelyezésükre? Nincs több üres épület? A télen bejártuk a tenyészállatvásárt, akkor még ott tartózkodtak vagy háromszázan a kiutasítottak közül, s hála a telep kitűnő igazgatójának, Szemző Jánosnak, mintaszerű rendet és az érző lélek meleg gondoskodásának a nyomait találtuk.

Ott külön terem volt a csecsemős anyáknak, tágas betonszobák, rádiókészülék szólott egész nap, cserkészek vezették őket sétára, moziba, „múzejomba”. Bőven kaptak ruhát, s cipőt, tej jutott naponta a gyermekeknek és az öregeknek. Áldó szavakkal emlékeznek meg most is róla.

Itt azonban tömeg lett belőlük, zsúfolt, idegesítő tömeg. Húszan, huszonnégyen kerültek egy terembe, még az ebédet se kapják helyben, hanem tíz percet kell gyalogolniuk érte. Csupa keserű arc, s panaszs-

* 1930 novemberének elejétől – az optálás retorziójaként – egyszerre 200 magyart toloncoltak át Horgosnál a határon. Ezt a továbbiakban újabb 15–20-as lélekszámú csoportok követték.

•

áradat fogad, nem is merek rágondolni, hogy milyen emléket fognak magukkal vinni.

A ragályos és igen súlyos betegeket elkülönítik ugyan, de a többi ott fekszik a „lakóteremben”. Itt egy gyomorbeteg asszony hánykolódik, s panaszkodik, hogy nem kap betegkosztot. Csak fekete, nehéz kenyeret, mint a többi. Odébb egy leány fekszik influenzában, csaknem minden teremnek megvan a betege, többnyire nem is egy.

Az ajtó mellett, a léghuzat „üditő” áradásában kisírt szemű asszony biztatja fekvő gyermekét:

– Csak nyeld hátra, kisfiam!

Mirigydaganatai vannak, s az orvos öblögetőt rendelt neki. Az anya egyik kezében az öblögető csésze, a másikban a „pot de chambre”, ebbe gurgulázna a fiú, de csak sír szegény. Lázás, szemrehányó szemmel néz rám, mikor megsimogatom a fejét, pedig nem én tettem be előtte a gyermekkorház ajtaját. S hallom, hogy egész éjszaka vergődik, félrebeszél. Hét testvéréből kettő már halott, egy pedig skarlátban fekszik a Szent László kórházban.

– A gyerekek nagyon szaporán fognak – jegyzi meg az egyik keserű magyar.

S csoda-e, hogy az ilyen zsúfoltságban kaszál a ragály?

– Láz, láz – mondja egy négyéves apróság, és sírni kezd. Most jött a kórházból, s ebben a szóban összpontosul minden szenvedésének emléke.

Húsz hónapos testvérkéjéről fölhajtják a pokrócot, föl húzzák az ingét, mintha fonnyadt bőralmákat látnék. Előrehaladott angolkór. S nem sikerült kórházba helyezni őt.

Nincs foglalkoztatás, és a tömérdek férfierő, férfikar itt rozsdásodik, itt hever hónapok óta. Feküsznek az ágyon, és néznek a semmibe. Nem lehetett volna foglalkozást teremteni számukra? Néhány háziipari műhelyt felszerelni? Vagy munkát adni nekik egyes üzemeknél? Akkor nem csupán három pengő jutna havonta a családfőnek, s egy-egy pengő a családtagoknak, ami jóformán még bélyegre és levélpapírra is kevés. Mert haza írnak szegények folytonosan. Azt remélik, hogy a sok síró betű mégis csak kikönyörög valamit, valami végleges és tűrhető megoldást a sorstól.

•

S akkor talán nem panaszkodnának így, egyhangúlag:

– Ma is savanyú rántott leves volt reggelire.

Az anyát pedig, aki a Vas utcai csecsemővédő intézetből hordja kicsinyének a táplálékot, nem igaztná ennyire a holnapi villamospénz.

A gondnoki iroda felé tartok. Délután öt óra, s vacsoráért sorakoznak. Kézben hozzák a darabka hatósági kolbászt és kenyeret. A helyettes gondnok úr azonban, felsőbb rendeletre, minden információt megtagad. Meglep ez, hiszen a tenyészállatvásár igazgatójával órákig beszélgettünk, a följegyzéseit is megmutatta, valósággal szociográfiai képe volt minden emberről.

A beteg gyermekekre terelem a szót, a helyettes gondnok úr azonban „nem tud” róluk. Fölvezetem tehát, és megmutatom az angolkóros csecsemőt:

– Nem akarták fölvenni a kórházba – mondja az apa.

Tanácsstalanul néz erre, a fejét rázza a gondnok. Ő igazán nem tehet erről.

– De tejet se akarnak adni a konyhán neki, azt mondják, hogy egészséges – fűzi hozzá.

A gondnok úr erre is csak hallgat. Kijövet aztán elismeri, hogy bizony a tej kevés, s csak fölözött tejet kapnak. Pedig a magyar társadalom nem fölözött tejet szánt szenvedő testvéreinek.

A jugoszláv kormány olykor még mindig küld hozzájuk egy-egy sorstársat. Február 11-én is jött egy, sokan viszont visszatérhettek már. A belügyminisztérium szorgalmazza visszatérésüket, és sok esetben sikerül is a dolog. De adjunk nekik egy szép, meleg emléket! Az anyatest melegét és jóságát, ne csak azt a tudatot vigyék magukkal, hogy a gondnok úr nagyon „flekmán” ember volt. Ha valamennyi még csak egy hétig maradna itten, akkor is változtatni kellene a sorsukon. Hiszen a gyermekek már nem is járhatnak nyilvános iskolába, annyi itt a ragályos betegség.

Két kislány fog meg, hogy vajon mi lesz velük, ők Budapesten születtek. Lesodorta őket az élet Bácskába, és zsellérisztokraták lettek, „paprikások”. Végül: erre is gondolni kell. Úgy érezzük, hogy a telepítéssel kapcsolatban különös kötelességeket rónak ránk e megaláztatott és megszorítottak, kik nem térhetnek vissza.

Egyelőre azonban csak annyit tudunk, hogy a Tabán pusztává változott területén lucernát akarnak – állítólag – vetni, ültetni a hivatalnokok. Bizonyára ezekre az üldözöttekre is gondoltak, mikor tervük megfogamzott. A lucerna föl fogja szívni a föld mély nedveit, s zöld levelekké meg üde virágokká varázsolja majd. Színes mező lesz a Tabánból. – A Fehérsas tér „lakosai” pedig legalább így visszaemlékezhetnek az elveszített táj színére és illatára.

(*Magyarország, 1935. március 10.*)

MÁSODSZOR IS ELVESZÍTETTÜK SZABADKÁT?

Tompa–Kelebia, április hava

A régi Szabadka, a magyar Szabadka arról volt híres, hogy nem akadt kivándorlója. Ide nem hallatszott el a hajósip, vagy süket fülekre talált. A város ugyanis az óriási határát huszonöt esztendő kisbérletek alakjában kisemberek kezébe adta. Emberi bérösszeget szabtak, és mindenki köteles volt a bérletére házikót emelni, ez volt a bánatpénz. Nagyszerűen bevált ez a rendszer, a nép rávetette magát a szőlőre, gyümölcsösre és az állattenyésztésre, jómódba jutott, szaporodott, s így alakult ki Szabadka, a modern magyar paraszttmetropolisz.

Az elszakadás első időszakában ott jártam egyik nyáron. Vasárnap délelőtt volt: az óriási piactér tele kékruhás parasztokkal. Ilyenkor beszéltek meg a heti dolgokat, tempósan, nyugalmasan. A tér szélén éppen Radicsék tartottak népgyűlést, és a rendőrök verték szét őket. A mellékutcákban rendőrök és katonák szaladgáltak. De ezek a parasztok úgy álltak továbbra is, mint a szoborcsoport. Mint a múlt eleven, dacos tiltakozása.

Mi lett volna a természetes felelet, mikor Szabadkát elszakították tőlünk? Nyilván az, hogy megmaradt határában, Tompán és Kelebián teljes erővel folytassuk a nagy hagyományt. Hiszen ezt a birtokpolitikát Nagy-Magyarország testálta reánk. E két faluban szerényen és céltudatosan új Szabadkát kellett volna teremtenünk. A fűzfairredenta

•

helyett óriási történelmi vonzerő magyát hinthettük volna el a határon. Ehelyett hazafiúi bánatunkban – Budapesten – „jelképes községeket” alkottunk, de elsikkadt a megmaradt történelmi valóság.

Szabadka megmaradt határa az Önkormányzati Testületek Kárpót-lási Vagyona lett, tehát a Belügyminisztérium hatása alá került. Az „új gazda” egy ideig folytatta a jól bevált régi rendszert. Scitovszky Bélát azonban megszállotta a nagybirtok gondolata. Föltette magában, hogy Szabadka egykori birtokpolitikájának éppen az ellenkezőjét fogja tenni. S példamutató nagybirtokot akart és teremtett is: keskenyvágányú vasutat, szalámigyárat, sertés- és marhahizlalót, baromfifarmokat; a legmodernebb technikai felszerelést szerezték be, drága szakembereket hozattak, és még drágább lakokat építettek számukra. Nagyban dolgoztak...

Az egyik házban három magyar játszik máriást, kukoricába. Az összetákolt asztal szintén a néhai baromfifarm anyagából került ki, melyet úgy kellett elkótyavetyélni. Mert a szegény nép mellett az állatok is rossz szemmel nézhették e vissza-nagybirtokosodást. S más megtorló erő híján: kihaltak az utolsó szálig. A baromfik is, a sertések is, a hízók is.

A húsüzem és a szalámigyár is elszenderedett, csupán virslijük háborzongató ízére emlékeznek még ma is. És megmaradtak az épületek, s megmaradt a kelebiai templom, melynek falán takaros márványtábla hirdeti, hogy építette Krisztus király tiszteletére az ÖTK vagyonából nagyméltóságú Scitovszky Béla belügyminiszter. Igen szerény felirat ez, jó, hogy nem a tekintetes Krisztusnak, Scitovszky kegyelmes úr.

Scitovszky Béla példamutató nagybirtokának persze pénzre volt szüksége a nagy beruházások folytán. Kapóra jött tehát Tompa község földéhsége. A sors csodálatos rendelése következtében a 600 lelket számláló község csak 200 hold reformföldet kapott. De utóbb a Scitovszky-uradalom jóvá akarta e hibát tenni úgy, hogy kötelezte a kisbérleket földjük megvásárlására. S a gyarló homokért holdanként csupán 1600–2200 pengőt kért. Szegény nyomorultak eladták utolsó állataikat, összerakták minden garasukat, hogy az első részletet befizessék. Jóformán egész Tompa elvérzett már az első részletnél.

Aki bérlő akart maradni, annak meg fel akarták emelni a bérösszeget. A kisbérleők többsége perre vitte a dolgot. Elvesztették a pert,

s 1924-ig visszamenőleg a magasabb bért kellett volna megfizetniük. Az ügyvédek mintegy nyolcvanezer pengőt kerestek ezen a peren, s az utolsó garas is kivándorolt a faluból.

Csak a földhétség maradt meg. Ha az ÖTK ezután bérbe adott egy darabka földet, elkéseredett licitálás keletkezett, száz pengő bért is adtak egy hold homokért. Meg is látszik a hatása, egész utcákat bejárhatunk, míg egy kocsit vagy néhány tehenet találunk. Annál gyakoribb és otthonosabb vendég a tuberkulózis, mely egyúttal „bölc” ellensúlya a nagy gyermekáldásnak.

Micsoda tragikus harctér itt minden ház, milyen kézitusa folyik bennük az életért. Meghatva hallgatom az egyik Földnélküli Jánost, aki kétszer vitte Pestre a leányát, hősi harcot vívva a tbc-vel. Most már menthetetlen, s itt fekszik köhögve és vérezve a szűk szobában kilenc, ma még egészséges testvérkéjével...

Miközben az ÖTK mintamajorja felé kocogok, fiatal gyümölcsöst látok a műút mentén. Itt valaha vagy hetven ház állott, de mikor a példamutató nagybirtokot berendezték, úgy találták, hogy e házak túlságosan közel lesznek a baromfifarmhoz. Már pedig nem jó az embernek a tyúkok közelében laknia. Kiadták tehát a parancsot a házak lerombolására. E házakban még évtizedekig ellakhattak volna a kisbérlők, viszont a baromfifarm élete röpke volt, mint az „égbe visszaröppenő sugáré”. Mindegy. Az épületanyagot elvihették, s aki tudott új házhelyet venni, annak „emberséges” szívvel megengedték, hogy építkezék.

„Vitéztelek”. Az is van itten, a határ mentén, tehát tervünk és ál-munk bizonyos mértékben valóra vált? Hát kaptak a vitézek 565 holdat aránylag méltányos áron, de olyan földből, amelybe legtöbb helyen csak bukfencet lehet vetni. Hoztak tőkét, munkakedvet s lelkesedést, és ma fáradtan, letörtén, üres kézzel állnak. Lehetetlen a nekik juttatott talajon mezőgazdaságot folytatni; szőlővel, gyümölcszel kellene lekötöni a homokot, ehhez persze újabb tőke kellene, és az ország kitudó frontkatonái máris megrokkantak a „béke” terhei alatt.

„Nem lehet telepíteni!” Az egyik községházán a főjegyző úr előbb nem akar felvilágosítást adni, majd mereven kijelenti, hogy itt nem lehet telepíteni, hiszen csak homok és erdő van. Elmesélem neki, hogy

•

Kecskeméten is az van, s milyen csodákat láthatunk a futóhomokon. Erre azt feleli, hogy a szőlőtelepítési kérvényeket újabban felülről utastják el. Holott erre van teremtvé ez a föld és ez a nép.

Csöndesen megállapítom, hogy mennyire hiányzik a megújulás ebből a községházából is. A telepítéshez szervező és vezető középosztály is kell. Hiába minden, ha egy államférfiúi zseni meg nem teremti ezt a középosztályt, s egy államférfiúi gesztus nem állítja oda erővel és hatalommal kezükben az őrhelyekre...

Modern határőrvidéket! A határszéleknek mérhetetlenül nagy a történelmi hivatásuk. Sugárzó és vonzó erővel kell bírniuk, hiszen ők a ma s a jövő hídjai a múlt felé. A magyar reformpolitikának itt kell először földbe vágnia a kapát, modern határőrvidéket kell teremtenie, annál is inkább, mert a letűnt rendszer e tájakkal bánt a legmostohábban. – Még jóvátelhetjük a múlt bűneit, e röögökön még kikelhetnek Ős-Szabadka magvai. S azt hirdetnék, hogy erőinkből és értékeinkből semmit se tékozunk el. És újra fölépítjük mindazt, amit a balsors karja lesújtott.

(*Magyarország, 1935. április 18.*)

JUGOSZLÁVIA, A NÉPI DEMOKRÁCIA FÖLDJE

Kevés ország van Európában, mely felé ma annyi európai rokonszenv sugárzik, mint Jugoszlávia felé. A jugoszláv-kérdés európai irodalma is egyre növekszik, éppen most hagyta el a nyomdát Erich Reimers nagyszabású könyve, az „új Jugoszláviáról”. Sajnos azonban ez a mű még nem fejezi ki eléggé határozottan azt a kétségbevonhatatlan tényt, hogy Jugoszlávia egyre sietősebb léptekkel halad a népi demokrácia tökéletes megvalósítása felé.

Jugoszláviát természetes társadalmi adottságai is arra ösztönzik, hogy a népi demokrácia földje legyen. A balkáni parasztállamokban nem fejlődtek ki élesen elhatárolt osztályok és kasztok, hanem patriarkális demokrácia uralkodott. Ilyen talajon lehetetlen hosszas diktatúrát berendezni. A világháború előtt Jugoszláviának még alig volt középosztálya; a középosztály a világháború után alakult ki, mégpedig

szervesen és közvetlenül a parasztságból. Ez a középosztály természetesen közösséget tart, és minden fenntartás nélkül keveredik népével. A jugoszláv fürdőhelyek a leginkább szemléltető példák erre: a parasztszövetkezetek együtt, minden elkülönülés nélkül üdülnek az értelmiséggel.

A jugoszláv demokrácia népi önkormányzatra épül. A múlt év végén már 9000 volt az autonóm parasztszövetkezetek száma, s a földműves lakosságnak több mint egyharmada e szövetkezetek tagja volt. Nemcsak értékesítő, hanem beszerző szövetkezeteket is nagy számmal szerveztek és szerveznek, az önálló parasztszövetkezet a jugoszláv falu korszerű életének az alapja. Helyenként már a magyar lakosság is rátért a szövetkezeti szervezkedés útjára, s igen érdekes, hogy a magyar mezői munkások, magyar agrárproletárok is alapítottak szövetkezeteket. Ez a szövetkezet elsősorban baromfitenyésztéssel foglalkozik, és máris igen szép eredményeket ért el.

A jugoszláv kormányzat nagy gondot fordít a mezőgazdasági kisüzemek korszerű fejlesztésére, és szaporítja a mezőgazdasági szakiskolák számát. A múlt évben már negyven mezőgazdasági szakiskola működött.

A jugoszláv népi demokrácia megalapozója a földbirtokreform volt. A földreform egészen radikális ütemben indult, később radikalizmusát kissé mérsékeltek. E mérséklés alapján a jugoszláv nagybirtok maximuma 520 hold, de csak a gyöngébb minőségű földeken engedélyez a törvény ekkora birtokot. Jó minőségű talajon a nagybirtok a törvény értelmében 75 hektár lehet, tehát mintegy száznegyven hold.

A földreform idején ugyanis sok földet osztottak ki a leszerelt katonák jobbainak, az úgynevezett dobrovoljácoknak. Ezek azonban többnyire alig értettek a földműveléshez, és földjeiket lassanként eladogatták a parasztságnak. Így azután nagyobb parasztbirtokok keletkeztek, s azért emelték fel a birtok maximumának határát, hogy ezek a nagyobb parasztbirtokok egy tagban maradhassanak.

Dalmáciában volt a legradikálisabb a földreform: ötvenezer hektárt kilencvenhétezer család között osztottak fel, akik szőlő- és gyümölcs-termeléssel foglalkozó, virágzó törpegazdaságokat létesítettek a nyert földeken.

•

A mezőgazdasági válság idején nagyarányú segítséget nyert a föld népe. Felfüggesztették a végrehajtásokat, a kamatterheket 16 százalékról 6 százalékra szállították le, moratóriumot adtak, s később a kisebb gazdaságok terheit, a köztartozásokat kivéve, teljesen törölték.

A jugoszláv demokrácia kovásza mindezek mellett a horvátság volt. A horvát parasztság szervezettsége, egysége és történelmi helytállása valóban példamutató dolog. A horvát parasztság az elnyomatás esztendőiben is megőrizte a maga szervezett egységét, ha másképpen nem volt lehetséges, akkor kultúrszervezetei és dalárdái útján. A történelmi kitartás nemrégiben diadalt aratott, a horvát ellenzék megegyezett a kormánnyal, sőt: bevonult a kormányba is. Ez a lépés nemcsak a horvát nemzetiség felszabadítása volt, hanem a jugoszláv népi demokrácia alapjainak a megszilárdítása is.

Erich Reimers gondos és sokoldalú művében megállapítja, hogy Jugoszláviában nincsenek szociális szempontból nem kívánatos nagybirtokok, nincsenek nagykapitalista visszaélések, de elégedetlen proletariátus sincsen. Az állampolitika egészséges kistökés társadalom alakulását tartja egyik legfőbb feladatának, és törekvéseit egyre nagyobb siker kíséri.

Ideje volna, hogy Jugoszlávia szellemi életével is bővebben foglalkozzunk. Igen érdekes, hogy újabban Belgrádban figyelemre méltó filozófiai kultúra indult virágzásnak. Talán a kelet-európai népek között lassanként leomlanak a kulturális közeledés eddigi akadályai, és a szellemi javak kölcsönös kicserélődése megtermékenyítőleg hat majd valamennyi népre. Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy magyar szellemi körökben már esztendőkkal ezelőtt fölmerült a szellemi közeledés gondolata. A fonalat talán ismét kezünkbe vehetjük.

A világháború óta Jugoszlávia számos válságot vészelt át. Legújabb fejlődése mintha azt mutatná, hogy az északi kis agrárállamok útjára lépett, s ez által kiemelkedő emberi hivatást is vállalt.

(Magyarország, 1939. október 12.)

A DIADALMAS KISEBBSÉG

Csaknem két évtizede annak, hogy e sorok írója hosszabb időt töltött Szabadkán. A főtéren egyik padjánál állva nézte, hogy a rendőrség mint veri szét Radics gyűlését. Vasárnap délelőtt pedig órák hosszat figyelte a parasztparlamentet, a kékruhás magyar gazdákat, akik ősi szokás szerint vasárnap délelőtt a városháza előtti téren összejöttek beszélgetésre. De hiába kereste a régi idők kedélyes ebéd előtti hangulatát, gond és dac ült az arcokon, látszott, hogy némán s konokul vállalják a zord időt.

Azóta Jugoszláviában nagy változások történtek. Elsimult a horvát-szerb ellentét, a horvát parasztpárt vezére, Macsek, a kelet-közép-európai közeledés gondolatának egyik szószólója lett. A magyar kisebbség felé is enyhébb szelek fújnak, s igen kedvező lépésnek tarjuk azt, hogy a jugoszláv kormány a magyar kisebbség hivatott vezetőivel kezd tárgyalni. Maga a miniszterelnök jelentette ki, hogy „az ő politikája nem ismer se demagógiát, se a nem hivatott vezetők inszINUÁCIÓJÁT”. Ugyanis akadt néhány gyanús politikai lépényeső, aki a magyar kisebbség és a kormány közé próbált tokolodni, teljesen sikertelenül.

A magyarságához hű jugoszláviai kisebbséget most igazolta az idő. Jól tette, hogy konokul és dacosan kitartott, s nem veszítette el reális érzékét. A magyar kisebbség becsületének volt ez a próbája, és szerencséje, hogy kiállotta a próbát. Az események bebizonyították, hogy a kisebbségi sorsban enyhülést csakis a két állam közeledése hozhat, tehát a magyar kisebbség sorsa a legszorosabb viszonyban áll az anyaország külpolitikai magatartásával. A kisebbség maga alatt vágja a fát, ha nem látja be ezt az elemi igazságot, és látszólagos aktivista előnyökért eszközzé süllyeszti önmagát.

A jugoszláviai magyarság azonban sohasem tévedt ilyen veszedelmes útra. Paraszti nyugalommal és bölcsességgel várta a maga idejét, s a zord napokban arra gondolt, hogy magyarságának dacos megőrzése mellett, amennyire lehetséges, gazdasági téren megerősödjék. A jugoszláviai magyar kisebbség túlnyomó többsége proletársorban él, és a magyarság vezetői számot vetettek ezzel. Az utóbbi időben megkezdtek a földmunkások gazdasági tömörítését, az egyik nincstelen falu például kiváló eredménnyel baromfitenyésztő szövetkezetbe tömörült. A szellem

•

munkásai pedig a legnagyobb nehézségek közepette is fenntartották a magyar sajtót és a magyar irodalmat.

Az erőfeszítések eredményei most mutatkoznak. A magyar kisebbség megmozdulhat, gyűléseket tarthat, megszűnik a „névelemzés”, javul a magyarság iskolaügye, a politikai fagy fölengedőben van. A magyar kisebbség becsületes magatartásának eredménye mindez, ugyanakkor azonban az első lépés a Duna völgyének új elrendeződése felé is. A jugoszláv kormányférfiak már hídnak tekintik a magyar kisebbséget a két nép teljes kibékülése felé. Elfogulatlan szemlélőnek lehetetlen be nem ismernie, hogy a magyarság értékelése mennyire emelkedőben van, s becsületes kitartásának politikáját napról napra jobban igazolják az események.

Tizenöt esztendővel ezelőtt egy bácskai faluban két testvér mutatta az adóívét. Egyenlő vagyonnal rendelkeztek, az egyik a magyar párt körzeti vezetője volt, a másik visszavonult a magánéletbe. A politizáló gazda tetemesen több adót fizetett, mint a fivére. De nem sajnálta, azt mondta, hogy ez a magyar jövő adója. Nem sajnáltuk a kitartással járó áldozatot, kifizettük a történelmi bért, s most joggal várjuk a kijáró történelmi igazságot is. És mint a példák mutatják: nem hiába várjuk.

(*Magyarország, 1940. január 31.*)

BÁCSKA ÉS BÁNÁT

Az utóbbi években külföld helyett hazafelé utaztunk. Felvidékkel kezdődött, szűkebb hazámmal, azután Kárpátalja jött, majd Erdély, 1941 nagypéntekén Dél felé is elindultunk. A mi életünknek ez a négy utazás a legnagyobb élménye. Boldogabb nemzedékek nem is sejtik majd, hogy mit éreztünk mi, amidőn szétszabdalt testünk újra összeforrott; amikor Felvidék határán letérdelt az előőrsöt vezető tiszt, és megcsókolta a földet; midőn a Garam-völgyi paraszt-proletárok másfél óráig énekelték a *Himnusz*t.

Bácska és Bánát úgy harminc-negyven esztendeje a polgári irodalmi romantika földje volt. Innen jöttek Gyurkovicsék, és a legendák

a nábobokról. Mikszáth Kálmán kezdte, s akadtak elegen, akik folytatták. Mikor tizennégy esztendeje a megszállott Bácskában jártam, ennek a romantikának híre-hamva sem volt; lehetséges, hogy hősei is optáltak...

Rendezgetni próbáltam régi emlékeimet: képek sorakoztak egymás mellé. Vasárnap délelőtt Szabadka főterén, háttérben a tornyos városháza, előtte sötétkék és fekete ünneplőbe öltözött parasztok. A főtér volt a mindenkit befogadó kaszinó és az egyetemes népkör. Álltak, pipáztak, alig beszéltek. Azért gyűltek össze, hogy együtt érezzék magukat, nagy eseménynek kellett jönnie, hogy az arcok kipiruljanak, a szemekben izgalom gyújtson lángot, s megeredjenek a nyelvek. A balsors már nem volt elegendő ehhez, legfeljebb a fordulat, mely most végre érkezett.

Szegeden, Szabadka tőszomszédságában, a városháza előtt vagy a fogadalmi templom körül már elképzelhetetlen ilyen paraszti se-reglés. Szabadkán azonban minden vasárnap délelőtt kivonultak a mezei magyarok, s megszállották a város középpontját. Nem tagadom: nagyon tetszett kövér önérzetük, s szívemből kívánom, hogy sohase fogyatkozzék meg.

Mást is láttam Szabadkán. A horvátok abban az időben erősen nyugtalankodtak a nagyszerb törekvések miatt. Úgy vélték, hogy kisebbségbe szorultak, s közeledni kezdtek a másik kisebbséghez, a magyarokhoz. Az egyik horvát párt gyűlést hirdetett a Főtér nyugati sarkán, össze is gyűlt vagy negyven magyar. Tíz perc múlva megjelent egy szerb járőr, és szétkergette a gyűlést. A szónok vérvörösén lépett le az emelvényről, s mivel a szuronyok feléje vették az irányt, jobbnak látta elvonulni, de időnként visszanézett, s hangosan átkozódott. Ilyen volt itt mindig a politikai helyzet, egyszerűen: áttekinthetetlen. Meglepetései csak a kívülről lepték meg, a bévül élők belekalkulálták a legmeglepőbb meglepetéseket a heti krónikába.

Akik a magyar paraszt tunyaságáról szeretnek beszélni, Bácskában megrévesztő példákra akadnak. Csantavéren ismertem egy tagbaszadkadt, öregedő parasztot, aki aratás után egész nap a háza előtt ült egy

•

nagy, iromba kövön. Isten tudja, honnét szerezte, mert a kő itten ugyancsak ritka; úgy ült rajta, mint a trónuson, mozdulatlanul egész nap, láthatóan élvezte a világmindenséget, csak a kalapján igazított egyet délután, midőn a nap átfordult a másik égtájra. Engem sohasem ejtettek kétségbe ezek a lassú járású, „vegetatív” emberek, sőt: megnyugtattak. Úgy véltem mindig, hogy ez a mi tartalékunk, ebben a fajtában gyúl majd ki a lélek egyszer, mikor az izgatott hupcihérek rendre elvesztik a fejüket, s a jobbak szomjasan kiáltoznak a megmentő tömény erő után.

A bácskai föld áldott talaj, anyagi bőségben itten nincsen hiány. Akinek jutott föld, az „jókedvben és bőségben” élhet, ha csak a történelem nem von tartós borút az égre. Úgy is könyveltük el, mint a magyar Kánaánt, mely magától termi a búzát és az erős embert. Népi kultúrintézményt alig emeltünk ezen a tájon. Az egyik 14.000 lelket számláló község boltjaiban hiába kerestem tintát; akinek kell, megveszi a városban. Könyvet ugyancsak kereshettem. Ezt a népet érintetlen, természetes magyarsága tartotta meg, szűz talaj, csak ezután el ne rontsuk. Itt még őselmények dirigálnak – földműves rokonaim egyik napon szigorú böjtöt tartottak, s engem is keményen megböjtöltettek, bár semmiféle egyházi böjt nem esett arra a napra, csak kerek száz esztendeje akkor szűnt meg a kolera. Az időmérték itten a mélyben más, mint fölfelé, de más a lélek is. A népoktatásnak, az iskolán kívüli népművelésnek és a népfőiskolának szervesen erre a mély lélekre kellene épülnie, ha nem akarja kiforgatni eredeti valójából.

Hiába indult meg a magyar-délszláv barátkozás, Bácskában a két fajta ügye elintézetlen maradt; ennek is megvan a maga oka. A bácskai magyar megfért volna a bácskai szerbvel. Azt sem állíthatom, hogy a magyar paraszt és az ó-szerbiai paraszt között természetes ellentétek éltek volna. A bajt a „missziósok” okozták, a sovinizta „misszionáriusok”. Kik voltak ezek? Elsősorban hivatalnokok, akik gyarmati magatartást tanúsítottak, néhány év alatt meggazdagodtak, azután fegyelmet kaptak, elbocsátották őket, de utódaik a jól bevált módszert folytatták. Mikor Csantavéren voltam, már húsz hold földje volt a jegyzőnek,

•

mondták is: „Nem marad ez sokáig!” A pohár betelő félben volt, hogy rövid szünet után újra beteljen...

Az ellentét másik oka a dobrovoljác volt (magyarul: jó katona) [helyesen: önkéntes – M. F.]. A szerb frontharcos földet kapott Bácskában, s odaköltözött Ó-Szerbiából, Montenegróból. Kiszállították természetes talajából, s új talajba plántálták, hogy mérges növény legyen belőle. Szomorú missziót kapott. Az agrikultúra szelídsége helyett a „hódító” sovinizmus türelmetlenségét kellett képviselnie, úgy jött az őslakók közé, mint a politikai istennyila tartós küldöttje. Az őslakó megvetette benne a jövevényt, a talajából kitépett és politikai célok szolgálatába szegődött parasztot. A jövevény pedig konokul hordozta megduzzasztott méregzacskóit, s lesett az alkalomra, hogy az őslakóra lecsapjon.

Ez a misszió, ezek a misszionáriusok fertőzték meg a Duna völgyét. Ott, ahol a különböző fajú parasztok természetes úton találkoztak, megtalálták a mellérendelt viszony emberi békéjét. A dobrovoljácok azonban a belső harcot, az emberi engesztelhetetlenséget képviselték. Mióta Bácskát elszakították, sok minden történt közöttünk: közeledési kísérletek is, ezt a mélyben lakozó ellentétet azonban nem számolták fel.

Sok mindennek meg kell tisztulnia a Duna völgyében; a küldetésnek is. S most és még inkább a jövőben a mi küldetésünkön van a sor. A fegyverek egyszer elnémulnak, s addigra szedjük össze lelkünkben az ígéket, melyeket legjobbaink hagytak reánk. Ezek az ígék erősek, biztosak és tágasak, mint az öreg diófa. Lombjai alatt sokan elférnek...

(*Híd*, 1941. április 22.)

BESZÉLGETÉS ÚJVIDÉK HÁZAIVAL

Újvidék, 1941. május hó

A gyorsvonat ablakában örvend az ember, ha port lát, szürke felhőt a szekér mögött, ma a por életet jelent. Szabadszállásnál „tengerformára” áll a víz, Fülöpszálláson is van belőle bőven, de végre kisütött a nap, fényben úszik a táj, ragyog a tanyák és a falvak házainak nyílt, fehér

•

homloka. Ezek a tiszta jelek üzenik, hogy élünk és vigyázunk. A kiszállási állomáson tavaszi újdonság fogad: virágba borult orgonabokrok, Dél felé megyünk.

Kelebián megtörténik az ellenőrzés, elindul a vonat, és feltűnnek a háború jegyei: itt-ott üszkös házak, ágyúgolyók nyomai, úttorlaszok, akadályok, néhol egy-egy bunker, gödrök, lövészárkok, a környék parasztjaival ásatták őket, s most a parasztnok betemetik, és ismét felüti fejét a „győzedelmes búzaszem”.

Már Szabadkán vagyunk, tizennégy esztendeje utaztunk erre, kánikula volt, fehér zubbonyos szerb tisztok ültek a restiben, most magyar rendőr sétál ugyanott. A következő nemzedékek nem is sejtik majd, hogy micsoda vonalak tűntek el itt, és mit éreztünk mi, amikor szabadon utaztunk Újvidékig...

Szabadka táján egy ideig még tart a puha, laza homok, azután egyszerre fekete és haragos zöld lesz a táj. Gyönyörű, buja vetések és felszántott, megboronált táblák, még így távlatból is tisztán látszik, hogy itten megkapja azt a munkát a föld, amely megilleti. Följebb, a szegény árvizes és talajvizes alföldön nedves, ragacsos rögök jelzik a szántást, a gazda csizmája cuppog a barázdában, de fölveszi a harcot a balsorssal, egészen a vadvíz pereméig szánt. Némelyik tanyát körülfogta a vadvíz, kis töltést építettek, hogy közlekedhessenek. Bácskában azonban nyoma sincsen a vadvíznek, a felszántott, megboronált föld finoman porhanyós. Esteledik, a lenyugvó nap fénye színezi a fekete földet: arany-lilás árnyalatot kever meleg, sötét színébe.

Tarka város. Éjjel tíz órakor érünk Újvidékre, Magyarország leg-tarkább városába, a magyar mellett gyökeret vert itt majdnem minden közép- és kelet-európai náción: szerb, német, sokác, bunyevác, örmény, még vagy 800 ruszin család is letelepedett valamikor itt. A városnak mindössze 27.717 holdnyi határ jutott, s ez döntötte el sorsát, polgárosodnia kellett, és szerencsés földrajzi fekvése lehetővé tette a polgárosodást. Mellette fut a természetes vízi út, a Duna, gazdaságilag ide fűződött Szerémség és Horvátország, s az iparosodást nélkülöző Balkán. Hajósnak, kereskedőnek és iparosnak „jó talaj” volt Újvidék; komoly, szilárd egzisztenciák alakultak valamikor ebben a városban, az ő életükről mesélnek a régi házak.

Életforma a házakban. Háromfajta házstílus keveredik a házakban. Parasztházai, melyekben nemcsak földművesek, hanem halászok és hajósok is laktak, olyanok, mint a déli Tiszántúl számos falujában: nyílt, fehér homlokuk a legjellemzőbb jegyük. A régi, puritán polgárok egyszerű, szilárd, tömzsi házakat emeltek a magyar táblabírói stílus finom, mértékletes felhasználásával. A századforduló idején benyomult a szecessziós ízlés, az államfordulat után pedig a „sachlich” építkezés embertelensége. S érdekes, a régi puritán házak lakóival sohasem volt baj, bárminő nációhoz is tartoztak. A századforduló szecessziós épületei már belső bajokról beszélnek; túlzott és ízléstelen díszek az elhanyagolt lényegről tanúskodnak: ordító pátoszuk nem annyira az erőnek, mint inkább a hányavetiségnek és a felszíniességnek jele. Győztünk ezen a tájon, illő tehát, hogy szigorúak legyünk önmagunkhoz: ezek a szecessziós házak a millenniumi időnek gőzében fogantak, midőn a mámoros „optimizmust” többre becsültük az okos, építő realizmusnál. Az egyik ilyen épület tetején kupola áll, a kupolán nagy golyó ékeskedik, nyilván a földgömböt jelképezi, a földgömbön pedig rohanó pózban egy *gladiátor*. Hová rohan? Hiszen lezuhan! Le is zuhant, Bácskánk egy időre elveszett. Mennyi mindent elárulnak a házak...

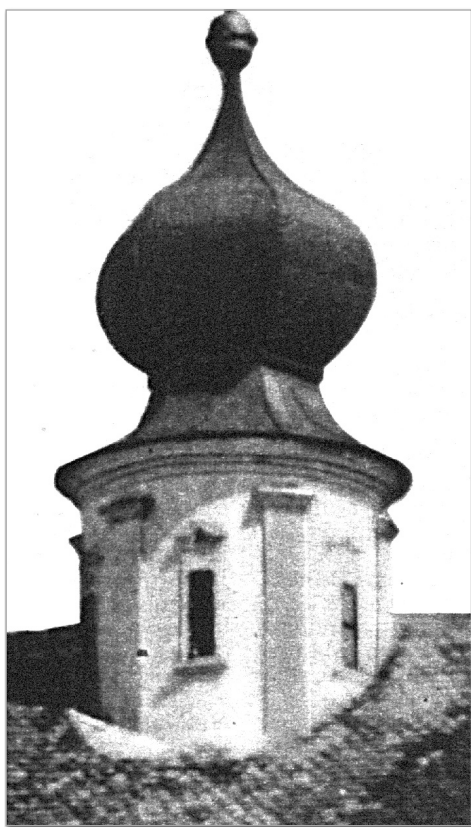
Rossz, vidékies pallérizálás emelte az új gazdagok „sachlich” stílusú palotáit. A lelkek sem voltak jobbak, akik bennük laktak. A jugoszláv államnak nem volt ipara, az újvidéki iparosodás tehát rohamléptekkel haladt előre. A földreform alkalmával nem elégitették ki és szélnek eresztették a magyar zselléreket, ezek Újvidékre tódultak olcsó munkaerőnek, nyomorult proletárnak. A már működő magyar vállalatokat „gleichschaltolták”, és szerb kézre jutottak a bankok is.

Aranybánya volt minden iparvállalat, hiszen az iparcikkre éhes szerb piac fölvelt minden árut, a gazdasági élet szerb és zsidó, s a hivatali élet szerb vezetői valamennyien dús jövedelmet élveztek, és jó fogyasztók voltak, hiszen epikureus életet folytattak. A mezőgazdasági árak alacsony szinten mozogtak, az iparcikkek ára ellenben előkelő színvonalon járt, az új nagypolgárság tehát megtalálta a számítását. Tizenötezer ipari munkás robotolt érettség alacsony színvonalon, kezdetleges jóléti viszonyok között.

•

A régóta itt lakó szerbek, mint a magyarok mondják, csöndesek voltak. A régi, puritán, finom ízlésű Adamovich-ház tulajdonosaival most sem volt baj. A hódítók azonban terpeszkedtek, mint ormótlan házaik, s rátelepedtek a városra, megfeküdték a gyomrát és a lelkét. Sorsuk és végzetük nem feledhető példája az elvakult sovinizmusnak. – A régi, puritán, helyes arányérzékről tanúskodó és belső összhangról beszélő házak lelkének kell ide visszatérnie, az emberi megértés és igazság minden időben legszentebb hagyományának!

(*Magyarország*, 1941. május 12.)

Óhitű templom tornya, 1941

A SZERB REJTÉLY

Újvidék, 1941. május hó

Szívós, sűrű eső szitál már két napja, a bérkocsi nagyot zökken a macskafejekken, majd megáll. Kétszer csöngetek a kapun, már-már föladom a reményt, mikor kinyílik egy ablak.

– Cso je? – kérdi Jankulov görögkeleti püspökhelyettes és főesperes. Szakálla és bajusza már őszbe vegyül, fején kerek fekete papi főveg. Bemutatkozom, s néhány perc múlva szemben ülünk az asztal mellett. Igen szívesen fogad.

Ebédlőjében beszélgetünk, puritán berendezésű, egyszerű szoba, akár egy falusi papé. A püspökhelyettes magyarul beszél, színesen, szabatosan, tiszta hangsúlyozással. Barna szeme arról tanúskodik, hogy sok mindent látott, és sokat szenvedett. Puskacső előtt is állott, midőn a románok itt jártak, és megbízhatatlannak vélték. Beszéd közben néha behunyja szemét, mintha a mélybe merülne egy-egy élményért, ilyenkor látszanak meg arcának barázdái.

Azzal kezdem, hogy az újvidéki magyar közvélemény szerint magartása az elmúlt húsz esztendőben mindig korrekt volt. Félbeszakít:

– A kifejezés helytelen, szeretetteljes voltam a magyarokkal szemben is.

Jankulov püspökhelyettes fordította le újra a közelmúltban szerb nyelvre *Az ember tragédiáját*; magyar és szerb kritikusai egyként tökéletesnek tartják a művét. Látom szavaiból, hogy fordítása életének egyik legnagyobb élménye. Madáchban a minden Duna-völgyi népre kötelező humanizmus megtestesítőjét látja. Nyolc esztendeig dolgozott a fordításon:

– Miközben Madáchot olvastam és átéltem, mindig úgy éreztem, hogy a magyar vérkeringés is megmozdul bennem – mondja, és talán nem is tudja, hogy milyen lényeges elvet mondott ki. A Duna-völgyi ember félemler, ha nem érzi, nem érti az egymás mellé rendelt és rokonvégetű népek „vérkeringését”.

A szerb „rejtély”-re térünk, a földrengésszerűen gyors és tökéletes összeomlásra. A püspökhelyettes igen érdekes magyarázattal szolgál:

•

– A szerviánusok – így nevezi az ó-királysági szerbeket – java elpusztult az 1914-es világháborúban, a salak kerekedett felül. Belgrád világvárost próbált játszani, s jobbra az európai kultúra salakját importálta, a felülkerekedett silány elemeknek és nemzedékeknek ez tetszett. A mélyebb szerb és emberi kultúra képviselői magányosak voltak, s csupán egy kis kör figyelt rájuk. A fiatal nemzedékek pedig megundorodtak ettől az álkultúrától, és politikai szélsőségekbe menekültek.

Elmondja, hogy a vezető szerepre tört politikusoknak nem volt tekintélyük és népszerűtlenek voltak. A nép pedig nem nyert semmiféle reális politikai felvilágosítást, tehát vakhírek és ösztönei kormányozták.

A bácskai hívó, óhitű szerbek bizalmatlanul néztek Belgrádra, a hirtelen megduzzadt és meggazdagodott ország fővárosára. Igen jellemző, hogy Jankulov püspökhelyettes a szomszédos Belgrád helyett a távol fekvő Zágrábba küldte egyetemre a fiait...

A püspökhelyettes úgy beszél a szerviánusokról, mint a bűnbe esett testvéréről:

– A szenvedés majd megtisztítja őket.

Visszatérő katonáktól hallom, hogy a szerb hadsereg még az erőpróba előtt atomjaira hullott. A horvát tisztek elrendelték a szabotázszt, és a vegyes nemzetiségű legénység boldogan engedelmeskedett. A „délszláv egységet” politikusok csinálták, és a politikai tákolmány összedőlt, mint a kártyavár.

Tisztikaruk nem volt az 1914-es tiszti nemzedék méltó utóda, a délszláv konjunktúra őket is kikezdte, elpuhította. A frissen tákolt államból hiányzott a mélyebb valóságérzék. Csak egy kis képet festek, de a kép mindent elárul. Szabadkán sétálok régi barátommal, egy magyar tábori lelkésszel, aki csetnikgolyók között elsőként vonult be a városba. Az egyik téren dombot látunk, olyan, mint a pincedomb a présház mögött. Egyik oldalán haránt fekvésű faajtó. Légoltalmi óvóhelynek készült, s fölötte alkalmas arra, hogy bombatámadás esetén a benne tartózkodók biztosan elpusztuljanak...

•

A csetnik-ügyről sokat írtak, de a mélyebb okát nem világította meg senki sem. A közönség azt hiszi, hogy politikai tényezők felizgatták a szerb társadalom salakját, a sovinszta szervezetek tagjait, akik azután megtámadták honvédeinket. Ez így is volt, de a csetnik-ügynek mélyebb okai is vannak, ideje, hogy reájuk térjünk!

Szabadka őslakossága magyar volt. A török időben elpusztult és szétszóródott a lakosság, újra kellett telepíteni Mária Terézia korában, amikor magyarok és szerbek telepedtek le. A szerbek azonban csakhamar kivonultak, nem akartak a polgári közigazgatásba beilleszkedni, nem akartak paraszttá vagy polgárrá lenni, kitarítottak a katonáskodás mellett. A katonáskodás egész életüket betöltő foglalkozás volt, és a folyton fortyogó Balkán továbbra is táplálta túlzottan harcias ösztöneiket.

Ez az eset azt is elárulja, hogy a belső fejlődés terén mennyire a magyarság mögött állottak, az ilyen távolságokat nehéz behozni. Az 1914-es világháborúban is totális háborút viseltek, az egész ország bátran, halált megvetve harcolt.

1918-ban megnyílt az út régi nagy nosztalgiájuk: a termékeny magyar síkság felé, foglaltak, és hódításukat a katonai megszállás módszereivel akarták megtartani. Felsőbb rétegeik előzőnlőtték a hivatalokat és a gazdasági életet, államuk ereje azonban nem ebből a gyorsan elpuhuló rétegből táplálkozott, hanem a harcias kisemberből. A bácskai ó-szerb telepes és dobrovoljac többnyire nem dolgozott, bérbbe adta földjét, s valójában granicsár volt, kivételes jogokkal felruházott, és harcias szereppel megbízott elem. Az lett volna a csoda, ha nem úgy cselekszik, amint cselekedett. Ez a csetnik-ügy titka.

A közelmúlt szomorú eseményeinek forrása a szerviánusok emberi természetében keresendő. A gazdag, áldott bácskai föld sem szelídítette meg őket, s úgy érzem: igaza van Jankulov püspökhelyettesnek, talán a mai szenvedések és a keserű tanulságok megreformálják emberi természetüket. Talán a most következő nemzedékek megtalálják az utat a Duna-völgyi békéhez...

Féja Géza, 1942

•

Szabadkán üres szobortalpat találunk, Cserni Jován szobra állott rajta. Cserni Jován szerb kalandor volt Zápolyai János idejében. Zápolyai kegyetlenül kivégeztette Dózsát, de eleinte dédelgette a kalandort. Cserni Jován rabolt, pusztított, hatalmaskodott, utóbb pedig már alföldi királynak tartotta magát, mire Zápolyai szétverte seregét, és helyreállította a rendet.

Cserni Jován távolról sem volt néphős, hanem a letiport Dózsa-vállalkozás népszerűségét kihasználó kalandor, mai szemmel csetnik. Szobrot kapott Szabadkán, és ez a szobor Magyarországgal nézett farkasszemet már esztendőök óta.

Az új jugoszláv állam hiába kendőzte magát európai kendőző szerekkel, módszerei és eszközei a régiek maradtak. Az állam erejét erőszak tartotta össze, s a hiányzó állami erőt úgy próbálták pótolni, hogy táplálták és ingerelték a társadalom harcias hajlamait. Totális háborúval, asszonyok és nyolc esztendőös gyermekek harcba állításával akartak támadni és védekezni. A szántó-vető, s ha kell, katonáskodó paraszt helyett Cserni Jován volt az eszményképük, a felelőtlen kalandor. A közelmúlt hetekben Cserni Jován bukott meg, és a „csernijováság”...

(*Magyarország*, 1941. május 13.)

AZ ÓHITŰ SZERB EGYHÁZ

Szabadka, 1941. május hó

Romániával kapcsolatban sokszor megírtuk, hogy a politikai életben milyen döntő szerepe volt az ortodox egyháznak. Az ortodox egyház Bácskában és Bánátban csak az 1914-es világháború előtt élvezett ilyen mérvű szerepet, az 1918-ban kialakuló „nagy” jugoszláv állam távolról sem engedett az egyháznak akkora befolyást, mint Nagy-Románia. Ez a magyarázata annak, hogy a bácskai óhitű papság bizalmatlanul nézett a felvilágosodott Belgrádra. Ez a tény azonban azt is elárulja, hogy a szerb ortodox egyház elsősorban politikai tényező volt, s mihelyst elérte álmát, a szerb sovinizmus győzelmét, önmaga összetöppedt.

•

Az 1914-es világháború előtt a vagyonos honi szerbség végrendeleteiben igen jelentős összegeket hagyományozott az egyházra. Ezek az adományok és alapítványok látszólag vallásos jellegűek voltak, s az adakozók buzgalmát vallási fanatizmusukban kerestük, holott az adományokból állam épült, politikai célzatú társadalmi egyesületek alakultak.

A szerb ortodox egyház legjobb ismerői mondják, hogy a kegyes adományok 1918 óta jóformán teljesen megszűntek. A buzgó lelkek belátták, hogy áldozatukra nincs többé szükség, a megnőtt és meggazdagodott állam elvégzi helyettük a feladatot. Az egyházi élet bizonyos hanyatlásnak indult, a templomokat elhanyagolták, nem építettek hatalmas, hagymakupolás székesegyházakat, mint a románok, s csupán az elmúlt hetekben, a nagyszerb eszme veszedelmének idején menekültek a templomba, és csináltak „erődöt” a templomból, ezzel is tanúságot tettek arról, hogy egyházuknak elsősorban államalkotó szerepe volt.

1918 előtt a honi szerbség bírta az adományozást, mert nagyon gazdag volt. Gazdagsága onnan ered, hogy itt, Dél-Magyarországon legelőször a szerbség polgárosodott. Crnjanski, egyik legkülönb regényírójuk, *Örökös vándorlás* című, Mária Terézia korát tárgyaló regényéből két szerb típus emelkedik ki, két testvér: az egyik katonászkodik mindhalálig, a másik kereskedik, gazdálkodik, és fölfelé húzódik Magyarországra. A két testvér emberi természete ellentétes, szemben állanak egymással, nem bíznak egymásban. A kereskedő látszólag elszakad a „szent pravoszláv közösség”-től, és egyéni kapzsiságából gyűjti a vagyont, holott, mint említettük, az ilyen vagyon is a nagy birodalmi álmom építőtéglája lett.

Az egyház nemzetépítő szerepét 1918-ban átvette a nagyszerb álmokkal telített állam, és kétféle úton építette a gyors lejáratú jövődőt. Az egyik út a kisebbségi politikája volt. A szabadkai gimnáziumban így alakult két esztendővel ezelőtt a magyar tagozat tanulóinak száma: I. osztály: 42, V. osztály: 16, VIII. osztály: 10. Nyolc esztendő alatt a magyar tanulók 75 százaléka elhullott. Azt mondhatnánk erre,

•

hogy a gimnáziumban szigorú szelekciót alkalmaztak, de ezt az érvet megcáfolja a magyar polgáristák statisztikája. Ugyanebben az évben a polgári iskola magyar tagozatának I. osztályát 115, II. osztályát 51, III. osztályát 29, IV. osztályát 19 tanuló látogatta, tehát a magyar fiúk 20 százaléka sem érte el a IV. osztályt.

Szabadkán az analfabéták száma ijesztően emelkedett: a harminc százalék felé. A magyar gyerekek jó része szerb elemi iskolába kényyszerült, s végül sem magyarul, sem pedig szerbül nem tudott írni és olvasni. De még ez volt a jobbik eset, a magyar tanyavidékek ugyanis egyáltalában nem kaptak tanítót.

A sovinszta államépítés másik útja az egyesületek szervezése volt. Valamikor az egyházi alapokból szervezték a rejtett politikai célokkal felruházott, de külsőleg társadalmi-vallásos színezetű egyesületeket, most azonban az egyesületek nyíltan színt vallottak. A nagyszerb sovinszta ifjúság egyesülete a Sokol volt, melynek Szabadkán, természetesen a város pénzéből, amerikai méretű palotát építettek. Marosvásárhely közepén a románok hatalmas óhitű székesegyházat építettek a románosítás céljából. Szabadkán a hatalmas Sokol-palota jelzi, hogy a pusztuló magyarság helyébe ifjú, katonai szellemű sovinszta tömegeket akartak telepíteni.

A Sokol Cserni Jován hagyományát ápolta, a Matica a szerb kultúrát terjesztette. Újvidéken rövid idő alatt 70.000 kötettel rendelkezett a Matica könyvtára, palotája volt, s a sovinszta kultúrpropaganda minden eszközét felhasználta, tehát korlátlan állami támogatást élvezett. Az állam természetesen nemcsak a Sokolt és a Maticát támogatta, minden egyesület megkapta a maga részét. A látszólag jótékony célú Szerb Nővérek Egyesületébe Újvidéken alig folyt be tagdíj, vagyona mégis folyton gyarapodott, házat és telket vett. Az újvidéki Sokol egy esztendőben tízszer akkora segílyt kapott, mint a magyar egyesületek összesen. Ha a szerb sovinizmus anyagi hátterét megvizsgáljuk, akkor mesterkélte, erőszakolt természetével egykettőre tisztába jövünk.

•

A gyorsan polgárosodó szerb kereskedőt, a dobrovoljácot, a csetniket – Levante és Cserni Jován fiait – ugyanaz a nosztalgia vezette fölfelé, a termékeny magyar síkságra. Nem véletlen, hogy országuk fővárosa annak idején Belgrád lett, a magyar-szerb határ peremén. Az sem véletlen, hogy Újvidéken annyi kultúrszervezetet tömörítettek, és szerb Athént akartak fejleszteni belőle, s a trianoni határ peremén, Szabadkán építették fel a legnagyobb Sokol-palotát. A szerbség, az ó-királyság lakossága, a szerviánság nem találta meg természetes helyét, és túlméretezte az erőit.

1918 óta az egészséges szerb polgárosodás megakadt. A szerviánok a hivatalokba tódultak, s a korszerű plutokrácia és burzsoázia szerepét inkább a zsidók vették át. A szerbek átengedték a gazdasági vezető szerepet. – Harcos szellemű, katonás szervezeteik is elsatnyultak. Az Ó-Szerbiából idehozott telepes nem bírta a bácskai éghajlatot, elsatnyult, elbetegesedett. Harcias szellemük pedig a magyar őslakosság fenyegetésében merült ki. A csetnik tevékenység inkább pánikkeltésre való törekvés volt, mint komoly ellenállás, gyakran a belső pánik kétségbeesett kifejezése. Nem lehetett büntetlenül vétkezni.

Felsoroltam a nagyszerb tevékenység minden vétkét. De tárgyilagos, és ember maradok. A szerb nép alapanyaga jó: harciasságuk mélyén hősiesség él, és a realizmusuk nagyon kibontakozott az utóbbi évtizedekben. E két vonásuknak meg kell tisztulnia, és emberiessé kell nőnie a történelmi csapás és az önismeret tisztítótüzeiben. A szerviánusoknak meg kell találniuk természetes helyüket és rendeltetésüket a Duna völgyében, befelé kell nézniük, és vérmes expanzív álmok helyett befelé kell összpontosítaniuk kétségtelen építő erőiket.

(*Reggeli Magyarország*, 1941. május 15.)

A FEKETE FÖLD

Csantavér, 1941. május hava

A régi Magyarországon Bácskát az irodalmi romantika fedezte fel. Innen jöttek Gyurkovicsék és a nábobok. Általános volt a meggyőződés, hogy a bácskai föld szinte magától terem, örök Kánaán és sertésgyár, nemcsak fehér bélű, tápláló kenyeret és ízes sertésspeccenyét ajándékozik a nemzetnek, hanem duzzadt kedélyű hősokeket is, akiknek élete fogyhatatlan anekdota. Ezt a romantikát bátran elhelyezhetjük az anekdotikus magyarság múzeumában; a valóság más...

A bácskai föld csakugyan fekete gyémánt. Jó esztendőben 18–20 mázsa búza terem egy hold földön, ínségesebb időkben 8–9. A csantavéri gazdák 12 mázsában jelölik meg a búza termésátlagát, a tengeriét pedig 18–20 mázsában. Nem is termelnek mást. Egy gazda Csantavéren kendert termelt, és mindenki csodálkozott, hogy mekkora jövedelmet húzott belőle, de példáját nem követte senki sem. A sertésenyésztés csakugyan nagyban megy, egy-egy tanyán 50–100 sertést találunk. Baromfit is tenyésztettek, de a szarvasmarha és a lóállomány az elmúlt húsz esztendőben komoly hanyatlásnak indult, mert nem kaptak elegendő tenyészállatot, a meglévő állománynak pedig mintegy harmadrészét elvitték adórtartozás fejében.

A bácskai gazda nagyon gondosan, odaadóan műveli földjét és tenyészteti állatait. A búza-tengeri termelés azonban meglehetősen egyoldalú és kezdetleges, tehát a bácskai földművelés mai állapota távolról sem aknázza ki a fekete föld csakugyan óriási értékét. Szabadkán a fekete föld főként a bunyevácoknak jutott, a magyarok inkább homokot kaptak. A „megbízhatatlan” és értéktelenebb homok azonban kicsiholta a magyarok munkakedvét, külön erőfeszítésekre ösztönözte őket. Húsz esztendővel ezelőtt a magyar gazda a tízholdas homokbirtokon külön jövedelmet szerzett, mint a bunyevác gazda húsz hold fekete földön. A magyar gazda ugyanis nekilátott a kertészkedésnek, szőlőt telepített, gyümölcsfát ültetett; a bunyevác pedig bezárkózott a hagyomány szellemébe, az egyoldalú és kezdetleges búza-tengeri termelésbe.

•

A szabadkai magyar ma is különb színvonalon állana, ha nem jött volna a szerb impérium. A szabadkai magyar kisbérloket elkergették földjükről, házukat és épületeiket lerombolták, s dobrovoljácokat és szerviánusokat (Ő-Szerbia lakói) telepítettek a helyükbe. A szabadkai határban, a Hajdújáráson, ma is látszanak az erőszakkal ledöntött házak romjai. A szerviánusok természetesen nem követték a magyar paraszt építő példáját, hiszen ők katonai-politikai hivatással telepedtek le. S hogy a harcias szellem fiaikból se vesszen ki, a város költségén amerikai méretű Sokol-palotát építettek. Itt nyertek az ifjak harcias nevelést, a hajdan virágzó magyar kertek pedig szégyenteljesen pusztultak.

A bácskai gazda ma még mereven ragaszkodik az egyoldalú termelés hagyományaihoz. A hagyomány erejét nem is lehet hetek és hónapok alatt megtörni. A szerb impérium semmi gondot sem fordított a mezőgazdasági kultúra emelésére a magyar falvakban. A téli iskola, a mezőgazdasági szakiskola és a népfőiskola ismeretlen fogalom itten. A fiatalság nem kapott kellő gazdasági és kulturális nevelést, éppen ezért a polgárisodás léhább formája felé hajlik. Évtizedek mulasztásait kell jóvátennünk ezen a földön, s a különb mezei élettel, és a kultúrfalu folytonos építésével kell a fiatalságot visszavezetnünk természetes hivatásához.

Csantavéri utca

Az egyoldalú gazdálkodás nem aknázza ki a fekete föld természetes értékeit, de lassanként kimeríti a föld erejét. Pedig a bácskai gazdálkodásnak mintává és példává kell nőnie. Szelíd, okos, emberséges szellemű népe is fölötte alkalmas arra, hogy az egész táj minőségi földdé, átfogó mintagazdasággá nemesedjék.

Meg kell alkotnunk a fekete föld mintaszerű parasztagazdaságának munkatervét. Sürgősen útnak kell indítanunk a mezőgazdasági szakoktatást. És nem szabad elfeledkeznünk tenyészállat állományunk sürgős felfrissítéséről sem. Ne bízunk vakon a „bácskai csodában”, hanem teremtsük meg a csodát! Az utóbbi út nehezebb, de biztosabb.

A földnélküliek száma Bácskában éppen akkora, mint Tiszántúlon. Kielégítésük itt sokkal könnyebb, mint más országrészekben, mert minőségi gazdálkodással kisebb területen is tisztességesen megélhetnek. A magyar mezei kérdések egyetemét, nemcsak a gazdálkodás kérdését, hanem az ember kérdéseit is ezen a tájon oldhatjuk meg legkönnyebben. A nép a hosszú nyomás után cselekedetekre vár, ne engedjük, hogy csalódásba süppedjen. Bácskában még a mai nehéz viszonyok közepette is dicsőséggel és eredménnyel indíthatjuk útnak a magyar mezei reformot.

(*Magyarország*, 1941. május 17.)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (1.)

„*Ne szóljon erről ajakad?*”

Dél-Magyarország, 1941. május hó

Újvidéken hiába lestem az áldó napfényt. Nemcsak én lestem, hanem a korán termő cseresznyefák félig piros gyümölcsceikkel, a virágzó eperágyak, és a buja zöld primőrök is hiába várták az érlelő meleget. Sűrű, konok esőben látogattam meg a Darányi-telepet, mindenekelőtt a Telep Gazdakörét, melynek tanácskozó szobájában megváltozott az éghajlat: belső derű és fény fogadott. Gazdakör? Jellemző, hogy egyetlen gazda tagja sincsen, a név tehát inkább vágyálom...

•

A Darányi-telep őslakói annak idején házhelyet és kertet kaptak a város peremén, a vasúti síneken túl. Egykettőre mintakertészetek keletkeztek itt, gyermekökölnyi földieprek teremtek, primőrjeik kéthárom héttel megelőzték a magasabban fekvő országrészeket. Bokáig érő sárban bejárjuk a Telepet, nem találok talpalatnyi elhanyagolt földet sem, gyönyörűek a kertek, csak többnyire nagyon kicsinyek. Egynegyed, egynyolcad hold a területük, akinek egész holdja van, az már a kiváltságosok közé számít.

A szerb impérium alatt egyre több magyar húzódott ide, s megmen-tett kis pénzén házat épített, kertet vett. A földdarabkák folyton osztód-tak, egyre több ember vetette meg rajtuk a lábát, de dicséretükre szolgál, hogy a legnehezebb napokban sem adták idegen kézre a földecskéjüket. Végignézem a Gazdakör tagjainak személyi lapjait, és az őskertészek mellett megtalálom a társadalom minden rétegét. Képzettsége: tanári oklevél, régi foglalkozása középiskolai tanár, később munkás, jelenlegi foglalkozása pedig kertész. Vagy pedig: képzettsége felső kereskedelmi iskolai érettségi, régi foglalkozása magántisztviselő, jelenleg kertész...

Ha végignézzük a tagokat, immár senki sem tudja megállapítani, hogy ki az őskertész, és ki „csúszott” közéjük szellemi pályáról. S azt is megállapíthatjuk, hogy nem csupán külsejük hasonult, hanem ezek az emberek valóban egységes magyar közösséggé forrottak. Hiába keressük a megszokott különbségeket, a válaszfalakat, itt az egységes magyarság küzdött és állt helyt gyönyörűen.

A közelmúltban az árvíz elpusztította a Telep lakóházainak jelentékeny részét, azóta minden ház fölépült. Még arra is telt a filléreikből, hogy a Gazdakörnek szép telket vásároljanak, rajta épül fel a közeljövőben az új otthon.

A MAGYAR KISEMBER GONDJAI. A Telep lakóit hiába keressük azoknak a soraiban, akik a visszacsatolás első pillanata óta egyedül arra töreksenek, hogy „személyi kérdéseiket” a lehető legkedvezőbben megoldhassák. A magyar kertek hőseit másféle gondok foglalkoztatják. Adósságból építették fel az árvíz után a házaikat, s nem bírják a súlyos terhet. Igaz, hogy némelyikük hatósági segélyben részesült, de a segélyezésnek módja és gyakorlata külön rémregény. Ez a támogatás

•

is a nagyszerb, a szerviánus sovinizmus közismert módszerei szerint történt, és nem sok köszönet volt benne.

Másik gondjuk a szövetkezet. A Gazdakörben természetesen közösséggé forrtak, s a télen felvetődött a gazdasági szövetkezés gondolata. Vezetőjük, Nagy Antal volt a szövetkezeti eszmének leghűbb propagálója. A szövetkezet alapítása nehezen ment, mert a hatóság nagy odaadással akadályozta a magyar tömörülésnek minden módját. Most azonban itt az ideje, hogy kiépüljön és virágozzék. Itt az ideje? A Telep lakosságát máris nyugtalanítja egy kezdeményezés, mely olyanok részéről indul ki, akiknek vagy semmi közük sincsen a földhöz, vagy pedig túl sok közük van, és érthetetlen (vagy nagyon is érthető!) okokból nem akarják, hogy a magyar kertészek önálló szövetkezetbe tömörüljenek.

A szerb impérium alatt elsősorban a magyar kisember állott helyt, és tartotta fenn a magyarságot, senkinek sincsen joga tehát visszaszorítani a magyar kisembert. A magyar közvélemény is tisztában van azzal, hogy kisembereink sorsán, föllendülésén vagy pedig csalódott hanyatlásán múlik jövőnk. Mindazoknak, akik vissza akarják szorítani a magyar kisembert, tudomásul kell venniük, hogy a magyar közvélemény és a magyar jövő ellen dolgoznak, s vétküik ma, a visszacsatolás első percében, kétszeres vétek!

AZ ÉPÍTŐ KISEBBSÉG. Szabadkán, az István utcában egy szép, emeletes ház elé vezetnek, a Magyar Olvasókör épületéhez. Egyszerű ház volt, mikor a szerbek bevonultak Szabadkára, s modern kultúrközpont lett belőle: könyvtárral, olvasóteremmel, társalgóval, komoly színházi munkára alkalmas színpaddal és tágas színházteremmel. Mindez a kisebbség filléreiből épült. Aki nem tudott pénzt adni, anyagot hozott, vagy pedig a munkáját adta bele. Két kisember végrendeletében komolyabb összeget hagyott az olvasókörre, arcképük ott függ a falon. Mások üvegtáblát hoztak, vagy kifestették az olvasókör egyik ajtaját. Ezt az épületet valóban a közösség emelte, hogy megmenthesse a lelkét.

Minden magyar kulturális kezdeményezés innen indult ki. Magyar színtársulat nem működhetett, erre az Olvasókör színészgárdát nevelt műkedvelőiből. Kultúrestéket tartottak, analfabéta-tanfolyamokat rendeztek, amire nagy szükség volt, hiszen a szerviánus kultúrpoliti-

Artistic
9/21/18

ka eredményeként 30 százalék fölé ugrott Szabadkán az analfabéták száma. Napközi otthont alapítottak. Fialtaljai lapot adtak ki, mely a szétdarabolt magyarság szellemi egységének képviselője volt. Több ízben meglátogattam az Olvasókört, s mindig a magyar kisemberek tömegét találtam irodáiban és helyiségeiben. Ma is ide jönnek tanácsért, útbaigazításért és szellemi kenyérért.

Működésüket a szerb hatóság több ízben betiltotta, de újra és újra kiverekedtek, hogy dolgozhassanak. Magyar irodalmi és történelmi előadássorozatokat rendeztek, és „fiókokat”, olvasóköröket szerveztek az elhanyagolt és mesterségesen analfabétizmusba süllyesztett tanyavidéken is. Pezsgő magyar életet teremtettek, s működésük nem tetszett néhány embernek, és ma sem tetszik néhány embernek. Vajon miért?

A ROMBOLÓ „KISEBBSÉG”. A napokban néhány napi látogatásra a városba érkezett Szántó Róbert protestáns lelkész, aki hosszú kisebbségi éveket töltött a városban. Közbecsülésnek örvend, már hosszabb ideje nem él Szabadkán, tehát személye fölötte alkalmas arra, hogy tárgyilagosan ítélje meg a helyzetet. Szántó Róbert a helyi lapba *Emlékszel, testvér?* címen cikket írt. Cikke többek között ezeket mondja: „Emlékszel-e arra is, hogy amikor a Vargha Györgyök és Ignác Gyulák a Duna–Tisza közén mindent beleadtak, hogy a magyar továbbra is magyar maradjon, hogy akkor egyesek hogyan lapultak a lojalitás, az ügyes alkalmazkodás biztos fedezéke mögött? (...) Az egyik nyíltan robbantott a Magyar Pártban, és átállt a legnacionalistább szerb oldalra, a Pasics-párt tagjai közé. A gyermekeit nem a magyar gimnáziumba íratta, pedig egy-egy magyar osztály fenntartását a tanulók számához kötötték, s szükség volt minden magyar diákra. És most azok, akik a hiperlojalitástól csak úgy csöpögtek, és kávéházak és cukrászdák ablaküvegei mögül mosolyogva nézték a magyarok kínos vergődését és gyászos romlását (...), most látod, az igazi magyarságból ezek az emberek akarnak neked leckét adni.”

A magyar középosztály nemcsak Délvidéken, hanem mindenütt válságban van. Nem egyszer tapasztaljuk, hogy az illetékes tényezők helyes intézkedéseit méltatlan sáfárok forgatják ki eredeti valójukból. A középosztálynak egy kis töredéke, számban és szellemben, tehát minden

•

tekintetben kisebbségi színvonalon veszteglő rétege, minden magyar érték elsőrangúan fontos együttműködése helyett arra törekszik, hogy társadalmunkat széttagolja, és a széttagolt részeket egymás ellen uszítsa. Ez a „kisebbség” retteg az építő értékek természetes versenyétől, s mohó elszántsággal gázol, hogy a maga túlméretezett szerepét megmenthesse.

De nyugodjunk meg! Így van ez minden áradás, minden nagy átalakulás idején. A tisztulás napjai elkövetkeznek. A hajdani építő magyar kisebbség pedig nyugodt lehet, mert az ő lelke immár a magyar többség lelke. Együtt vagyunk, és építő erőink máris egymás kezét fogják!

(Magyarország, 1941. május 18.)

VÁROS A BALKÁN PEREMÉN

Újvidék, 1941. május hava

Reggeli séta a Duna partján. Felrobbantott hidak vázai meredeznek a vízben. Ha elfordítjuk szemünket a vázakról, és a péterváradai erősség öreg, szürke falaira nézünk, a vén Dunára, meg a csöndes méltósággal közeledő kompra, azt hisszük, hogy száz esztendővel visszasüppedtünk az időben: a régi al-dunai életbe, Jókai Mór földjére. Valamikor teli hasú gabonás hajók úsztak itt a Dunán, fuvaros gazdák népesítették be a falvakat, kalandos életű hajósok jöttek téli pihenőre városi házukba. Nem véletlen, hogy Jókai ide helyezte egyik legszebb regényének, s egyben legmegrázóbb szerelmi konfliktusának, *Az arany ember* történetének jelentékeny részét. Ennek a tájnak lakosai bizonyos mértékben nemzetek és országok fölötti életet éltek, a Fekete-tengerig hajóztak, végigkereskedtek a Balkán félszigetet, hajót vontattak az Al-Duna mentén, fél életüket a hajó kormányosa mellett vagy pedig a szekéren töltötték.

Újvidék a Pétervárad-sáncból nőtt ki. A harcok idején a sánc menedék volt, és a menedékből város nőtt. Ez a város természetes okoknak köszönheti létét: valamikor az al-dunai élet egyik középpontja volt, 1920 után pedig ipart teremtett a Balkánnak. A hajdani hajósok, kupecpek és fuvarosok helyét a vállalkozó, a mérnök és az ipari munkás

foglalta el. A régi polgári házak, fuvarosudvarok és halásztanyák helyén
gyárak és üzemek keletkeztek, s azt adtak a Balkánnak, ami nem volt
neki, és ami ma sincs neki: iparcikket.

Természetes fejlődésének köszönheti Újvidék, hogy teljesen városi-
as. A külső városrészek éppen úgy az „urbs” levegőjét lehelik, mint a
belváros. Újvidék nem óriássá duzzadt falu, mint Szabadka, Kecskemét
vagy Hódmezővásárhely, hanem város, olyan értelemben, mint Pozsony,
Lőcse, Brassó és Kolozsvár. Intézményei és szórakozóhelyei nem egy
vékony társadalmi réteg kacsalábon forgó várai, hanem természetes
városi szükségletet elégítenek ki. Rendezett utcái, terei és házai a pol-
gári öntudat természetes megnyilatkozásai. Újvidék az első és egyetlen
polgári értelemben vett magyar „urbs” a Duna–Tisza közén.

A város fekvése hallatlanul szerencsés. Vasúti fővonal mentén fekszik,
mellette folyik a természetes vízi út: a Duna. A Tisza a közelben ömlik
a Dunába. Újvidékhez vezet a Ferenc József-csatorna. Természetes utak
kötik össze Szerémséggel, Horvátországgal, Szerbiával, Bulgáriával és
Romániával. Magyarok, németek és szerbek lakják, háromféle nyelv
hallható és sajtítható el falai között. Mindenképpen alkalmas arra,
hogy állandó kikötőt kapjon. Itt nevelhetnénk legkönnyebben olyan
kereskedőnemzedékeket, melyek alkalmasak arra, hogy a régi hagyomá-
nyt folytassák, és a magyar iparcikket továbbvigyék természetes
piacára: a Balkánra és Keletre.

Újvidék akkor virágzik majd, és akkor épül egészséges méretekben
tovább, ha a határok spiritualizálódnak, és a magyar iparcikk előtt meg-
nyílik Dél és Kelet kapuja. Ha így történik, és Újvidék kereskedelmi és
ipari gócpont marad, akkor ne féltsük, önmagától kultúrvárossá nő. A
természetes mértékben fejlődő élet elemi kultúrszükségletet teremt, és
arról is gondoskodik, hogy kultúrszükségletét kielégítse. Újvidék arra
hivatott, hogy lelki és szellemi gócpont is legyen: magyar, pravoszláv és
mediterrán kultúrelemek elegyednek itt, a szerbek tehát aligha tévedtek,
amidőn Athénnek nevezték, csak éppen igen szűk és egyoldalú értelmet
adtak az ő Athénjüknek. Újvidék a délkelet-európai kultúráramlatok

НОВИСАД - NOVISAD.
Рим. Кат. Црква
Rim. Kat. Crkva.

Újvidéki képeslap, 1941

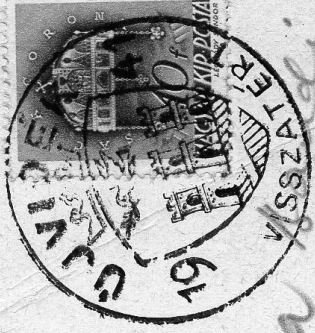
Ujvidék,
Köszönet

Kedves Bandi!

alig hajtam 10-
bát. Ma pedig eik
már reggel bönig
sítam. Tanulj e
ne keveset is old,
Sok szerzővel

Érdekel a
Német nyelv

ДОПИСНИЦА
DOPISNICA

Eljára
Köszönet

Budapest

XI. Bocskay ut 65.
I.3.

Hartija
3

Kedves Bandi – újjvidéki képeslap, 1941

természetes gócpontjává és az egymás mellé rendelt délkelet-európai népek szellemi kiegyenlítődsének szent földjévé nőhet!

Az újvidékiek ne tévesszék szem elől, és ne adják fel ezt a hivatást. Ne nyugodjanak bele például abba, hogy iskolaváros legyen a pátriájuk. Az iskolaváros igen egészségtelen mesterséges képlet. Az egészséges és természetes úton fejlődő város pezsgő életet, forgalmat, jólétet teremt, s így maga tartja fenn és látja el kulturális intézményeit. Sajnos, nem egy magyar város nem itt tart. Deputációzik, verekszik és évtizedszámra vitatkozik az iskoláért és az egyetemért ahelyett, hogy előbb életet teremtené, s népének tevékenységét magasabb hatványra emelné. Az iskola, mint jövedelmi és megélhetési forrás, szomorú bizonyítvány a városra. A városnak polgári tevékenységből és erőfeszítésből kell, illetve kellene nagyra nőnie.

Újvidék kezében tartja az egészséges városi élet minden feltételét: szerencsés a fekvése, gazdag közlekedési utakkal rendelkezik, fejlett a nagyipara, s öröklött hagyománya a messzire nyúló kereskedelem. Nemcsak árut vihet Dél és Kelet felé, hanem lelket is. A mai szerb írók legjobbjainak jelentékeny része a történelmi Magyarország területén született és növekedett. Vegyes lakosságú faluban látta meg a napvilágot, és vegyes lakosságú városban szerezte életének döntő élményeit. Jelentékeny mértékben hozzájárultunk a múltban a mai szerb kultúra kialakításához, s hozzájárulunk a jövőben is.

Ha Újvidék a polgári igyekezet, a természetes fejlődés és a messzire irányuló kapcsolatok városa lesz, akkor nem féltém a lelkét sem. Akkor lélekben is a természetes erők és adottságok érvényesülnek majd, s aki a falai között serdül fel, nem lesz egyoldalú sovinizmusok dühödött elfogultságának szellemi áldozata, hanem idejekorán megbarátkozik az átfogóbb és egyetemesebb eszményekkel. Újvidéknek az élet minden területén hivatása van! Ha feladja, vagy elveszíti, akkor a saját jövője fölött mond ítéletet.

(Magyarország, 1941. május 19.)

DÉLVIDÉKI SZEMMEL

Diósy Gábor Zomborból igen érdekes levelet intézett a szerkesztőséghez. Leveléből három megszívlelendő gondolatot, illetve megállapítást emelünk ki.

Először a csetnik-ügyet világítja meg. Megállapítja, hogy mind a csetnikek, mind pedig a szerb tisztviselők a jugoszláv állameszme megtestesítői voltak. Nemzetszolgálati szerepüknek köszönhetőek földjüket, illetve állásukat, a nyert javak fejében kötelezettséget vállaltak, és a kötelezettséget a maguk módján teljesítették is. Áldozatoknak kell tekintenünk őket, és az a legszomorúbb, hogy esztelen magatartásuk magyar áldozatokat is követelt. Ezért meg kell bűnhődniük, és meg is bűnhődtek.

Diósy Gábor e szomorú tények ismertetése után rátér arra, hogy a nagyszerb sovinizmus teljes és tökéletes bukása után ezen a tájon a magyarságnak kell megállania a helyét, ehhez azonban „olyan belső erőket kell fölszabadítaniuk, melyek képessé teszik a termelőket, hogy az éjjelt nappallá tegyék, hogy ne nézzék a nehézségeket, ne mérjék a fáradságot, hanem töretlenül buzgólkodjanak a nemzeti vagyon gyarapításán. Olyan keretet kell teremteniük az alkotó erők számára, ahol a saját gyarapodásuk egyúttal az összesség helyzetét is javítja. Ez a keret a tartós bérlet, s a nagybirtok felparcellázása.” Megállapításaihoz hozzászól, hogy a délvidéki mezőgazdasági munkásság „szívesen fölajánl 15–20 éves felesbérleti viszonyt”.

Diósy Gábor második lényeges megállapítása tehát úgy szól, hogy a felszabadult Délvidéket a magyar nép aktivitásával kell betöltenünk, s nagyarányú, tervszerű telepítési politikával kell a magyarság szerepét biztosítanunk. Harmadsorban leszögezi, hogy a régóta ott lakó „szláv-ságot sem kívánjuk kizárni a termelési együttesből”. Befejezésül pedig intést küld az anyaország társadalmának: „A szűkkeblűséget a magyarság nem engedheti meg magának. Éppen a jugoszláv példa int arra, hogy ne csak szűk körre szoruljon az előbbre jutási törekvés, mert ha csak azokat létesítik előnyben, akik kihasználói az együttesnek, akkor ellene fordul a zsákmányoló hatalomnak az összesség.” Jugoszláviában valóban így történt.

Édes fiannak,

a szovjetekben is nélkülözhetetlen kúriákos bajtársammal, — annak, aki leg-nehézebb esztendőimben az ílet nélküliség erőt adott, — annak, aki nekem csak örömet szolgált:

egyes szivességekkel —
mal

1948 Karácsonján

Édesapád.

1948. dec. 19-én, 85-ik
születésnapomra,
Kölköcsön.

•

Diósy Gábor leveléből, gondolataiból ősi magyar hagyományok áradnak: népünkbe vetett hit és népünk rajongó szeretete, józanság és realizmus, és a mellénk rendelt más fajtákkal szemben tanúsított emberségesség, mely a magyar népet annyira jellemzi. A hagyományos magyar politikai bölcsesség nyilatkozik meg soraiban, és ez igen jól esik ma, midőn politikai életünk tele van kívül zöld, bévül pudvás „primőrökkel”. Óh, különös értelmű és jellegű primőrök!

Mindaz, amit Diósy Gábor megpendít, távolról sem elszigetelt dél-magyarországi kérdés, hanem a magyar közösség kérdése. A népi előretörésnek századát éljük, és a megnagyobbodott országot akkor tudjuk igazán megtartani, ha népi aktivitással töltjük be. A felelős tényezőknek hinniük kell a magyar nép erejében, képességeiben, és az élet minden területén külön szerepet kell adniuk a népnek. Ha ez nem történik meg, vagy pedig nem teljesedik kellő mértékben, akkor úr támad a közéletben, és a csöcselék jut szerephez.

A trianoni Magyarország nem tudta megoldani a reá várakozó nagy szociális kérdéseket, s a magyar nép éppen ezért nem nyomulhatott kellőképpen előtérbe. Ez volt az oka annak, hogy az elmúlt években az érvényesülni nem tudó népi erők helyét a szellemi, erkölcsi és politikai „salak” próbálta pótolni. A pótszer minőségéről azóta mindenki meggyőződhetett. A salak hol visszahúzódik, hol pedig előretör. Szerepét nem természetes, hanem természetellenes okoknak köszönheti, a kellő népi előretörés és aktivitás hiányának. Éppen ezért a valóságos, a természetes magyar népi erők fölfejllesztésével tudjuk csak méltó helyére szorítani a salakot.

Juttassuk minél nagyobb mértékben földhöz a népet, tömörítsük valós szövetkezetekbe, s indítsunk útnak egy nagyvonalú népi kultúrpolitikát, és a magyar egyensúly egykettőre helyreáll, s nem is bonthatja meg majd semminemű sanda szándék. Ma már nem a keveseké ez a gondolat, hanem az értelmiség java is vallja. Ez a gondolat az igazi nemzeti összefogás. Egyedül ez az út vezet szilárd magyar jövő felé.

(*Magyarország*, 1941. május 24.)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (2.)

Atyámfiái

Mintha az idő is a falut támogatná, az eső elállt, az ég kiderült, a metsző szél is elmúlt. Nagyfénynél átszálltam a vicinálisra, nyolc kilométer ide Csantavér, Szabadka hajdani pusztája, ma tizenkétezer lelket számláló bácskai falu. A vicinális tanyák között fut, feltűnik a halomra épített csantavéri templom, megmagyarosodott bizánci stílusa tökéletesen illik a tájhoz. A kávédaráló megáll, kiszállok, mindjárt az állomásnál a búzát termő föld melódiája fogad: a malom bűgása.

Befordulok a főutcára, kettős fasor az út mindkét szélén, vígan süt a nap, zuhog az arany; a zsenge, áttetsző lombok színe édes, mint a méz. A kertekből virágzó orgonafák hajolnak az utcára. A házak fala frissen meszelt, vakítóan fehér. Ha száraz idő jár, ilyenkor már pordunya fekszik a falura, de most a hosszan tartó esőzés után friss és vidám a levegő, a föld, s a virágok illata májusi mámorra szövetkezik.

Csantavér: Csontafejér volt az ősi neve, bizonyára azért, mert már Mátyás király korában sűrűn vetette föl az eke a fehér csontokat. Itt az Alföldön a csont a legfőbb történelmi emlék. Előkelőbb helyeken ugyan „leletekre” is bukkannak, dísz tárgyakra, meg gondosan ásott sírokra, szertartásosan eltemetett halottakra. Ilyenre azonban csak itt-ott akadnak, de szétszórt, fehér emberi csontok mindenütt. Csantavér Mátyás király korában már falu volt, a török alatt pusztá lett, úgy kellett a török kitakarodása után újra telepíteni félegyházi, ceglédi és kecskeméti magyar telepésekkel. Az új lakók ekéi ismét az őslakók csontjaival találkoztak. A templom mellett, a domboldalban hatalmas pince állott, töméntelen „fejér csontot” találtak itt is: a török alatt, ha közelgett a vész, ide húzódott a maradék község, a pince mélyén állottak a bölcsők, s mellettük ásták a sírgödört. A török után nevezték el a községet Csantavérnek, tehát „csont és vér”-nek, tökéletes név ez is, olyan maradéktalanul fejezi ki a népi tragédiát, mint a „kenyér és bor” az életet és az átlényegülést.

•

Tizennégy évvel ezelőtt jártam itt, aki akkor velem volt, már régen elköltözött az ismeretlenbe. De mélyen megőriztem ezt a falut, pontosan tájékozodom: ez itt rokon háza, ott a rokon malma, erre megyünk a tanyára. Lassan ballagok, lenyűgöz az élmény: tizennégy esztendő óta semmi sem változott. A szerbek mindössze annyit cselekedtek, hogy Csantavérből Csantavirt csináltak, áttették a falu nevét i-ző tájszólásba, persze mit tudták ők, hogy Csantavér magyarjainak beszéde az i-ző tájszóláshoz áll legközelebb. Idegenebbé akarták formálni a fault, és otthonosabbá változtatták. Szegény sovíniszta bölcsesség.

Széles, szabad utcák keresztezik egymást, a túlsó oldalon öreg gazda ballag, kiskabátban, mert langyos az idő, de báránybőrösüveg a fején. Még nem látom tisztán az arcát, ám azonnal megismerem a járásáról.

– Albert bácsi! – kiáltom. Úgy fogad, mintha tegnap találkoztunk volna, de hangjában van némi tartózkodás. A tartózkodás nem az időnek szól, hanem a személynek. Magáz, s érzik a hangján a kételkedés: Isten tudja, mi történt bennem tizennégy esztendő óta. Körülbelül mindenki így viselkedik velem, hagyom őket és figyelek: tíz-tizenöt perc múlva maguktól feloldódnak, tegeznek, ismét befogadtak. Mit számít tizennégy esztendő, ez a kis idő, mikor egyetlen dolog fontos, az hogy ösztöneink elfogadják egymást, valami melegség mozdul meg bennünk, s megsújja, hogy bent, emberi létünk mélyében egyek vagyunk.

Itt más az időmérték, mint a városban. Nem futkosnak, és nem dúlnak fölösleges izgalmak, távolról sem azért, mintha érzéseik a miénknél tompábbak lennének, ellenkezőleg: tökéletesebbek. A napi szenzációk nem puffadnak öncélú csudákká, hanem beilleszkednek egy határtalan barázdába, mely valahonnét a föld édes anyaméhéből indul, és Isten tudja, merre tart.

Kevés kérdést adnak, de vigyázni kell, mert a néhány kérdésben évtizedek lényege ágaskodik. Szabatosan és töményen kell felelnünk, ha azt akarjuk, hogy a választ befogadják. Itt nem kell folytonosan fecsegni, mint Nyugat-Európában, nagyokat lehet hallgatni, akár Keleten (vagy ha Tamási Áronnal üldögél az ember), a hallgatás: szertartás, a henye szavak, a cifra madárijesztők eltűnnek, és emberi létünk mélysége kinyílik, mint a virág.

Megtöröm később a csöndet, a családtörténetre kerül a szó. Heten voltak testvérek, Albert bácsi 11 lánccs földet örökölt (2000 négyszögöl egy láncc, itt nem ismerik a holdat). 17 lánccot szerzett hozzá, bizonyára megháromszorozza birtokát, ha a magyar határt külső erők följebb nem tolják. Új uralom jött, megalakult a Magyar Párt Csantavéren is, az elnöke lett. Az értelmiség és a módosabb réteg tagjai nem vállalták, tudták, hogy a vállalás mekkora áldozatot jelent. Az elnöki méltóságot, mely különben vezető személyek tülekvésének tárgya, Albert bácsinak kellett vállalnia becsületből. Neki igazán nem voltak ambíciói, szelíd és csöndes parasztpátriárka volt már akkor is. Csak folytatta a népi hagyományt: kiállt és vállalt, mikor mindenki félrevonult. Jutalmat is kapott, 125.000 dinárnyi hadinyereséget vetett rá az adóhivatal. Mi volt az ő hadinyeresége? Az, hogy szívbajjal jött haza a frontról. 125.000 dinár sarc részletfizetésre a kamatokkal és a kamatok kamataival! 12–15 láncc föld ára. Birtokának fejlődése megállott, néki már csak arra lehetett gondja, hogy a meglévőt el ne veszítse. De nem panaszkodik. Csak csöndesen megemlíti, hogy a felszabadulás bankettjére nem hívták meg. Bizonyára úgy okoskodtak, hogy ő már megtette kötelességét, a mai hangosak pedig majd ezután teljesítik, amit eddig elmulasztottak. Majd meglátjuk...

Albert bácsi maga Csantavér egy személyben: az egész falu teste-lelke. Ő a puritán kemény törvény és a tiszta rend. Öreg fa, hét gyermeket nemzett, négy maradt életben, s már kilenc unokája van. Gyermekai szerencsés házasságot kötöttek, unokái szabályosan fejlődnek Csantavér íratlan törvényei szerint. Öccse, Péter, azonban csak fél lábbal maradt a mezei életben. Kereskedni kezdett, ő a családban a nyugtalan hajós, bár még sohasem ült hajón, csak gépkocsin és vonaton járta Bácskát, aszerint, hogy kegyes vagy fukar volt iránta a szerencse. Albert bácsi már ősz, Péter sötétbarna, de mindkettőjük szeme azúrké. A nőknek azonban a szemük is barna, hiszen mint Lin Yu Tang állítja, ők a föld gyermekei, az állandóság őrei.

Az itteni magyarságba – igen szerencsésen – mediterrán elem is keveredett. Innen származtatom kereskedő hajlamukat, nyugtalan-ságukat, fantáziájukat. Péterben tört ki ez az elem, a kedély. Albert melázó, Péter csupa derű és ösztönös optimizmus. 1932-ben teljesen

•

tönkrement, ma már ismét keményen áll a talpán. Kilépett az egyoldalú mezei életformából, megtörte a falu vastörvényét. S mégse lett belőle a falu és a város, a nép és a középosztály között lebegő „polgár”. Ma is a népközösség természetes tagja, a foglalkozás változása felszabadította, de nem forgatta ki az emberi lényéből. A minap Pesten járt és meglátogatott. Összehasonlítottam unokaöccsével, a fiammal, s egyszerre megértettem a fiam emberi természetét: vonzalmát a mezei élet iránt, gyakorlati hajlamait, üzleti érzékét, fantáziáját, derült, mindig mosolygó, minden ügyön-bajon gyorsan túllendülő kedélyét, és egészséges humorát.

Lassanként leszáll az éjszaka, ideje lefeküdni. Számvetésfélét csinállok, mely imádságnak is beillik. A faluban rendben van minden. Országok dőlhetnek, s kontinensek pusztíthatják egymást, a föld fia megmaradnak. S ha már minden belső tartalékunk elfogy, ide jöhetünk: egyszerűbb, emberibb életszemléletet tanulni.

Lefekszünk. Mariska már ágyaz:

– Már nem olyan kemény az ágy, mint amikor itt hált.

Az amikor tizenégy esztendeje volt! Eszembe jut: a kedves étellemet főzték vacsorára...

Bácska városait jártam, sokat láttam és hallottam, egyetlen nyugodt éjszakám sem volt. Olyan volt az álmom, mint a rövid paplan: dideregtem, s folyton felriadtam. Itt ellepett az álom, mint a tenger. Mintha földanyánk ölében aludtam volna el...

Kora hajnalban keltem, kocsin mentem Nagyfényre, hogy elérjem a Szabadkára induló vonatot. Méltósággteljes kakasok kukorékolnak, a tornácokon férfiak és asszonyok állottak, éppen az imént ébredtek. A városi ember ilyenkor a reggeli újságok után kap, ők azonban a búzátáblákra gondoltak, és az eget nézték...

(*Hid*, 1941. május 27.)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (3.)

A keleti város

A visszatért Bácska gazdasági és társadalmi kérdéseiről beszélgettünk. Ami még hátra van, inkább líra, de talán érdemes meghallgatni.

Két jelentős városa van a visszatért területnek: Újvidék és Szabadka. A csinos, rendezett Zombor, és a magyar mezei szegénységgel telített Zenta ne nehezteljen, nem feledkezünk meg róluk, de most a „határterékeket” vizsgáljuk. Újvidék „urbs” olyan értelemben, mint Kolozsvár, Pozsony, Lőcse és Brassó; természetes iparosodás és polgárosodás növelte városossá. Délkelet felé néz, és arra hivatott, hogy délkelet felé sugározzék. Újvidéket nagyon megszerettem, de ebéd közben az Erzsébet királyné asztalánál megjegyeztem, hogy hozzám mégis Szabadka áll a legközelebb. Döbbenetes szemeket meresztett rám D. G., a lelkes újvidéki lokálpatrióta. Ezt mondták a szemek: ázsiai barbár. Megértettem szemeknek néma beszédét, s hozzátettem, hogy éppen azért szeretem annyira Szabadkát, mert keleti város, talán az egyetlen keleti városunk...

Magyarországon kétféle város van: parasztváros, tehát „várossá” duzadt faluóriás, és polgárváros; néha keveredik a kettő. Vannak azután fejlődésükben megdermedt, félben maradt városok, főként Dunántúl, a latifundiumok klasszikus földjén.

A parasztváros fejlődése sem egységes. Idők folyamán egyre nőtt a beszivárgó középosztály, mely lefoglalta magának a város belső részét, és átalakította a maga képére és hasonlatosságára. Az ilyen városban a parasztág visszahúzódik, lassan de biztosan egyre többet veszít aktivitásából: elfonnyad. Egy város kebelében tulajdonképpen két város él, és a kettőnek alig van köze egymáshoz. A középosztály nem a nép fokozott tevékenységére, virulására építi a várost, hanem mesterségesen akarja fenntartani: hivatalok és iskolák halmozása útján. Szeged az egyetemért harcol körömszakadtáig, népe pedig fonnyad, passzív, lelke lassanként elszikesedik. Holott ennek a városnak elsősorban mintaszerű mezőgazdasági kultúrát, szövetkezeti rendszert, mezőgazdasági ipart és népfőiskolát kellett volna teremtenie. Ha úgy cselekszik, ma lüktet benne az élet, és az egyetem akár el is maradhatna. Szabadkával kapcsolatosan és elöljáróban mindezt el kellett mondanom.

•

Csak Kolozsvár visszatérésének örültem annyira, mint Szabadkának. Ha új városba kerülök, napok, hetek kellenek az ismerkedéshez, a beleszokáshoz, de Szabadkán azonnal otthon érzem magam. Most is így volt, hosszú, reménytelen esőzés után, vasárnap délután érkeztem meg. Délelőtt Újvidéken még bőrig áztam, délután már sütött a nap. Leraktam poggyászsomat, s néhány perc múlva a főtéren voltam, beláthatatlan néptömeg közepén. Mindenki itt sétál a főtéren: polgár, gazda s munkás; a nép, mely érzi, tudja és ki meri fejezni, hogy ez a város az övé, az ő veritékéből épült, tehát joga van minden kövéhez, minden talpalatnyi földjéhez. Itt nincs úri korzó, a kaputosoknak nem sikerült a fórumot kisajátítaniuk. Úgy van, mint a faluban: a főtér, a fórum mindenkié. A hatalmas városházépület előtt díszfákkal, virágokkal ültették be a teret. Egyik sarkán tömött testű és bálvány ábrázatú gazdák állnak, a másikon rongyos, savanya mezei munkások. A szegénységnek jussa van helyet foglalni a fórumon, megmutatni magát. A főtér népe Szabadkán nyílt vallomás, az egész társadalmat megmutatja a maga valóságában. Járd be a főteret, s megtudod, hogy kik laknak a házakban, a nyert társadalmi keresztmetszet tökéletes.

Szabadka még keleti város: az utca az élet központja, és mindenki tulajdona. A közösség élettere, és a kereskedelem góca. Itt folyton vásár van, minden utcában őstermelők ülnek és árulnak. A nép az iparcikkeket is a piaci árustól veszi szívesebben.

A keleti ember szereti ezt a határtalan nyíltságot, nyilvánosságot, mert bármelyik percben függetleníteni tudja magát tőle. Munkások temetik be az egyik utcában a háború nyomait, ha elfáradnak, le-guggolnak, és társasjátékot játszanak az aszfalton, kikapcsolódnak a munkából, felfrissítik a lelküket. A keleti embernek nem kell elzárkóz-nia, mint a javait aggodalmasan őrző polgárnak, a legnagyobb zshivaj közepette is megáll, bűvös kört von, magába merül, s angyallal társalog, vagy ördöggel vitatkozik.

Keleti szabású város kell ahhoz, hogy a nép érezhető legyen benne. Hiába vonult be Szabadkára a századforduló idején az építkezési sze-cesszió, majd pedig Lechner Ödön a maga magyarkodásával. A város legnagyobb része ma is faluszerű és paraszt-szabású, s a népi dinamiz-mus uralkodik benne. A falu itt konokul tartja magát, ő akar várossá

nőni. Hiába nyomták el és hanyagolták. A magyar városrészek utcáin tengelyig ér a sár, mert lakói 1919-ig negyvennyolcasok voltak, azon túl pedig kisebbségek, mégsem adták fel a szándékukat, hogy az ő vérükből s lelkükből nő itt majd a többség.

Úgy látszik, a neveknek is megvan a maguk végzete, ennek a városnak a jobbágysai már a 13. században szabad királyi jobbágysok voltak. A török kitararodása után Mária Terézia újra telepítette a várost, és ismét „szabadalmat” adott neki; neve is innét ered. Ez a város igen mélyről szívja a szabad lélegzetet, ettől dagad olyan önérzetesen a melle. Szeged visszahúzódó, elszikesező népére gondolok, a parasztvárosokra, melyekben szép lassan a külső részecskébe szorul a nép, s már csoportosulni és hullámszni sem mer természetes önérzettel, szabadon. Nagyon kérem az illetékeseket: ne törjék meg Szabadka népének önérzetét, ne vegyék el tőle a várost. Ne rendezzék agyon az emberi hullámszást, ne töröljék le az arcokról a szabadság büszke csillámlását. Maradjon Szabadka valódi parasztváros, mezei bástya, népi köpű.

Higgyék el, hogy ennek a városnak ősi arcához érdekes elzarándokolni, és a szemek mélyből táplálkozó szabad tüze ér annyit, mint a műemlék, a rendezettség, és a város többi kellékei! Hagyják békén a piaci árusok tömegét, a mezei jószág csak vándoroljon be minél nagyobb tömegben az aszfaltra! Lüktessen az élet bőséges érveréssel, maradjon csak tarka ez a város, ne gyúrják át a bürokraták képére és hasonlatosságára!

Szabadka is nagy telepítő volt, mint Orosháza vagy Kecskemét. 171.000 holdas határában a latifundium idők óta ismeretlen. Pusztáiból falvak nőttek: Bajmok, Csantavér, Sándor, Ludas, Kelebia, Tompa, Nagyfény...

Ahol nem bírt gyökeret verni a nagybirtok, ott viruló életet, erős parasztságot, fejlett és versenyképes kisgazdaságokat találunk. Feltöltötték a mocsaras helyeket, szőlővel és gyümölcsfával kötötték meg a homokot, szárnyvasutat építettek a saját erejükből. Még a legelesettebb mezei munkás is vállalkozóbb kedvű, tevékenyebb az ilyen tájon, mert előtte a példa: a helytállók és fölemelkedők dandárja, a paraszti diadal.

•

A föld elsőrangú, a mezei szegénység számos, a sóvárgott változástól földet vár; itt nem szabad késnie a földreformnak, s el kell tűnniük a múlt huhogó kísérteteinek, akik máris vissza szeretnének csinálni mindent.

Hát ne csináljunk vissza semmit, ha nem akarunk borzasztóan megbűnhődni. Lépünk inkább előre, teremtsük meg Szabadkán mindazt, amit a mezővárosokban elmulasztottunk. Legyen minden intézménye a nép otthona, a népi boldogulás emeltyűje. Maradjon kelet népének szabad városa.

(*Híd*, 1941. június 3.)

PÉLDA A TELEPÍTÉSRE

A sajtó már második napja bőséges tudósításokban számol be arról, hogy Bácskában mintegy 12.000 bukovinai magyart telepítettünk le. A bukovinai magyarok még Mária Terézia idején menekültek Madéfalváról Bukovinába. Hét falut alapítottak, bőségesen szaporodtak, állandóan rajok szakadtak ki belőlük, s visszatértek az óhazába, vagy elmerültek az idegen tengerben. A törzs azonban ottmaradt a hét faluban, de ugyancsak nem adta fel a visszatérés reményét. A remény most valóra vált, a bácskai helyzet ugyanis kétféle tevékenység sürgős lebonyolítását követeli. Az egyik: a bácskai magyar földnélküliek földhöz való juttatása, a másik pedig a bácskai magyarság megerősítése.

A szerb földbirtokreform teljesen a szerb nemzeti politika szolgálatában állott, s ennek alapján magyarok nem jutottak földhöz. A bácskai szerbek igényeinek kielégítése mellett nagyszámú telepest is hoztak Ó-Szerbiából és Montenegróból. A megbontott egyensúlyt most helyre kell állítanunk, a szerb földreformot revízió alá kell vennünk, és a magyar földnélküliek tömegét földhöz kell juttatnunk. Ez a feladat egyik oldala. A feladat másik része: a bácskai magyar elem erősítése. A Habsburgok idejében Bácskában tervszerű idegentelepítés folyt. Bizonyos körök ugyan azzal szeretnek érvelni, hogy magyar telepes nem akadt elegendő számban, ez az érv azonban rosszindulatú és sántít. A török kiűzése után egy-egy felső-magyarországi jobbágytelken három-négy

család is szorongott, akadt volna magyar telepes, ha a telepítést magyar öntudat irányította volna. Az elmúlt húsz esztendő sem kedvezett a magyarság természetes terjeszkedésének, mert a bácskai magyar nép kemény idegen nyomás alatt élt, éppen ezért meg kell őt erősítenünk, s erre a feladatra elsőrangúan alkalmas a szapora, tevékeny és életrevaló bukovinai magyarság.

PROPAGANDA ÉS VALÓSÁG. Bizonyos elemek nem átalottak olyasféle propagandát kezdeni, mely azt hirdette, hogy a bukovinai magyarok letelepedése veszélyezteti a bácskai magyar földnélküliek érdekeit. Igen átlátszó és rosszindulatú ferdtetés ez. A szerbek a földreform alkalmával 192.000 hold földet vettek igénybe, elsősorban magyaroktól. A kisajátítható zsidó birtokok és a szerb nagybirtokok egy részét megkímélték. A magyar kormány a szerb földreform megváltási részét hatályban tartotta, juttatási részét ellenben hatályon kívül helyezte, és új juttatást rendelt el. A szerbek által kisajátított 192.000 hold tehát a nép birtokába jut, s e területen kívül még 30.000–40.000 hold sajátítható ki telepítés céljaira. A bukovinai magyarok 53.000 holdat kapnak, csupa olyan területet, melyet zárt közösségi telepítés céljaira használtak fel a szerbek. Az államhű nemzetiségek igényeinek kielégítésére 30.000 holdat vettünk számításba, a bácskai magyar szegényeknek tehát mintegy 130.000 hold jut, egy-egy családfőre átlag 5 hold, ami – tekintetbe véve a bácskai föld elsőrangú voltát – megélhetési alapul szolgál

A SZERB PÉLDA. A szerb telepítési politikától is tanulhatunk. A szerbek a földet teljesen nemzeti politikájuk szolgálatába állították, ez magyarázza azt, hogy a visszacsatolás alkalmával a szerb telepes sokhelyütt családjával együtt a végsőkig ellent állott, s örömezt áldozta föl életét. A boracok, a volt szerb harcosok 8 hold földet és házhelyet kaptak, mégpedig ingyen, a „neboracok”, akik kémkedés stb. útján szereztek érdemet, 5 hold földben és kisebb házhelyben részesültek, ugyancsak ingyen. Az optánsok két holdat kaptak, ha nők voltak, s egy gyermekük volt, akkor 5 holdat; a többgyermekesek pedig minden gyermek után további 1–1 holdban részesültek. A szerb telepítési politika tehát egyrészt határőrséget teremtett, másrészt pedig a szaporodás elsőrangú

•

nemzeti érdekét a telepítésnél a legmesszebb menő módon tekintetbe vette. A telepes helyeket iskolával, gazdasági iskolával, egészségházzal látták el, belső legelőket létesítettek, ha pedig a közelben erdő volt, a telepesek erdőhasználati jogot is kaptak. Eltekintve attól, hogy telepítési eljárásukat a legszélsőségsőbb sovinizmus jellemezte, a maguk szempontjából tökéletes munkát végeztek.

A MAGYAR JÓVÁTÉTEL. A magyar kormányt távolról sem vezérli ilyen elfogult sovinizmus, mert – mint már kifejtettük – az államhű nemzetiségek földigényének kielégítéséről is emberségesen gondoskodni kíván. A bácskai magyar elemnek bukovinai magyarokkal való megerősítését pedig gyorsan, csöndben, de tökéletesen máris végrehajtotta. Vitéz Bonczos Miklós belügyi államtitkárt bízta meg a kormányzat e fontos feladat végrehajtásával, s lehetetlen dolog meghatottság nélkül szemlélnünk azt a kitűnő, szakszerű és felelősségteljes munkát, melyet vitéz Bonczos Miklós végzett. Bonczos államtitkár tényekkel, cselekedetekkel és erélyes, határozott, bátor magatartásával felel arra a kérdésre, hogy milyennek kell a tökéletes telepítésnek lennie.

Emlékszünk még az 1920-as földreformra, midőn a magyar telepes törpebirtokot kapott, igen gyakran silány és lakóhelyétől messzire fekvő földet, mindennemű beruházás nélkül. Bonczos államtitkár azonban a birtokba helyezés alkalmával gondoskodott arról, hogy a telepeseknek állatok és gazdasági eszközök álljanak rendelkezésükre, s azonnal megszervezte a közigazgatást, a közegészségügyi gondozást, az ipart és kereskedelmet, a közoktatást és a közvélemény felvilágosításának elemi részét; egészségházakat, népházakat, napközi otthonokat állít, szervez, néprádiókat szereltet fel, tehát mechanikus telepítés helyett életet teremt.

A letelepedettek egyelőre nem kapnak egyéni birtokot, hanem szövetkezeti alapon gazdálkodnak. Az egyéni juttatás későbbi feladat, de fölvetjük az eszmét, hogy a szövetkezeti gazdálkodást olyan formában, aminőben a telepesek természetének megfelel, nem volna-e helyes életben tartani, s ezáltal összefogó gazdasági közösséget teremteni a telepesek között? A gondolatot megszívlelendőnek véljük.

Bácska újjászervezése tökéletes módszerrel indult meg. Szívből kívánjuk, hogy a bácskai magyar földigénylők kielégítése is ilyen

gyorsan, tökéletesen és a magyar nemzeti szempontok ilyen mérvű figyelembevételével történjék.

(*Magyarország*, 1941. június 18.)

ÚJVIDÉK ÉLNI AKAR

Mikor először jártam ebben a városban, úgy néztem rá, mint a csodára: nyugati stílusú várost találtam a Duna–Tisza közén és a Balkán peremén. Sok mindenre el voltam készülve, mikor felültem a gyorsvonatra, de erre nem, hiszen a Duna–Tisza közén a város általában óriási falu, keleti arcú település, azután arra is számítottam, hogy közel a Balkán, s inkább délkeleti stílusú tarka-zagyva várost vártam. Az első séta azonban kétségtelenül meggyőzött, hogy Újvidék, ha a lelkek térképét nézzük, nyugatra fekszik, s éppen ezért hivatása: magányos, hősi, szép hivatás.

A nyugati lelkületű városnak nem az éjszakai élet, a túlzott civilizáció és a gombnyomásra működő komfort a legfőbb ismertető jele, bár Újvidékről az utóbbi sem hiányzik. A nyugati várost az jellemzi elsősorban, hogy polgári igyekezet és erő építette, fejlesztette, tartja fenn. A városba húzódnó dzsentri magával hozta a kúriák légkörét, hagyományait és életstílusát. Vidéki „úri” városaink ezért kedvesek, hangulatosak és álmosak, élettelenek. Szabad, független, előítéletektől kivetkőzött polgárság nélkül nincsen igazi város. Újvidéken éppen ilyen polgárság keletkezett.

Ha Újvidék polgárosodásának titkát kutatjuk, oda lyukadunk ki, hogy a török elől elfutott a nemesség, a török kitararodása után pedig kevesen jöttek belőlük vissza Bácskába, főként ide a határvidékre, tehát hiányoztak a polgárosodás természetes akadályai. Legutóbb pedig a húszesztendősi megszállás alapján rendítette meg a magyarok létét, s aki élni akart, annak alulról kellett kezdenie, és a gyakorlati élet terére kellett lépnie, mert hivatalra ugyancsak hiába várt. A mai jómódú, és jobb módú rétegnek legtöbb tagja így küzdötte föl magát alulról, kisüzemekből épültek a mai nagyvonalú vállalatok.

•

Vasúti fővonal fut itt a Balkán szíve felé, a város mellett a Duna, a természetes vízi út, s a közelmúltban itt telepedett le az észak felé törekvő szerb nosztalgia dandárja. Szerb Athénnek nevezték Újvidéket, mert kultúréletük egyik legvirulóbb góca volt. Mindez természetesen erős hatást tett a magyarokra is: serkentette, munkára és cselekvésre izgatta őket. Egykettőre magyar kereskedő- és nagyiparos réteg nőtt. A város pedig szinte észrevétlenül, de hűen követte az ipar és a kereskedelem fejlődésének iramát: épült, rendeződött, új és új intézményekkel gazdagodott.

A szerbek nemcsak hatalmi politikájuk egyik várának tekintették Újvidéket, hanem szerették is, ellátták intézményekkel. Itt volt a báni hivatal 800 tisztviselővel. Törvényszéke, ítéltáblája és semmitőszéke volt. Kamarákkal, pénzügyigazgatósággal, vasút- és postaigazgatósággal rendelkezett. Két fiú-, egy leánygimnáziuma, kereskedelmi akadémiája, ipari szakiskolái, tanítóképzője, polgári iskolái, állandó színháza, melyben csakis szerbül játszottak; valamennyien a délszláv hatalmi politika kulturális fegyverei voltak.

A város rohamosan épült, tele van korszerű, igényes lakásokkal, intézményekkel, és jelentős értelmiséget tud befogadni. Mindent elkövet a polgárság, hogy minél több intézményt kapjanak – és joggal. Egészséges városban az élet tartja fenn az intézményt, s nem fordítva. A mi vidéki városainknak legfőbb hibájuk, hogy az oda helyezett hivatalokból akarnak élni, s persze csak tengődnek. Újvidéknek más szempontokból van szüksége kultúrintézményekre és hivatalokra: egyrészt nem akar másodrendű szerepre jutni és visszafejlődni, másrészt magyar fölényét csakis így tudja biztosítani a kétségtelen szerb dinamizmussal szemben. Az élet csakis úgy juthat egyensúlyba itt, ha a szerb erőt megfelelő magyar erő ellensúlyozza. A Szerb Athénből magyar kultúrerők érvényesítésével Duna-völgyi Athént kell teremtenünk.

Ma reggel részt vettem a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségben egy értekezleten, melynek az volt a célja, hogy a város helyzetét, törekvésit és igényeit ismertessék a fővárosi sajtóval. Az értekezlet is elárulta, hogy mennyire korszerű polgári lélek tölti be ezt a várost. Egymásután felállottak a szakelőadók, s átnyújtották tömör jelentéseiket és statisztikáikat. Egyetlen frázis vagy „pohárköszöntős” mondat sem hangzott el az értekezleten, de annál több kész terv arra, hogy az üresen maradt kereteket miként töltsük be magyar élettel.

Rögtön utána megnéztük a báni palotát, a szobák és termek százaival, az iparkamara palotáját, a magnemesítő intézetet, s mellette a mezőgazdasági iskolának készült épülecsoportot, a szerb nemzeti bank félig befejezett épületét, a munkáskamarát. A magnemesítő intézet a maga nemében első helyen állt Jugoszláviában, felszerelése mintaszerű. A kereskedőtanonc iskolának nemcsak a berendezése, hanem a tanterve is kitűnő, fenn akarják tartani, és szegedi érdekeltségek megígérték, hogy ide küldik tanulni legjobb tanoncaikat. Az ilyen hírnek örülnek az újvidékiek, akik mindent elkövetnek, hogy intézményeiket megtartsák, s városuk a magyar gazdasági és kulturális élet bástyája, egyszersmind kapuja legyen a Balkán felé.

Újvidék többek között azt szeretné, ha megkapná a második műegyetemet, vagy a szegedi egyetem jogi fakultását. Hatalmas üres épületek állanak, egyetem és kollégium céljaira fölötte alkalmasok. Sok az üres komfortos polgári lakás is, a professzorok letelepedhetnének, nem kellene lakáshiány címén Pesten lakniuk, és ide-oda vasutazniuk. Magyar jogi végvárat a határra! Ez a jelszó. Tegnap mondotta nekem egy bölcs öreg szerb pap: „A lelkek békéjét a magyar jogi gondolat biztosítja majd...”

(*Reggeli Magyarország*, 1941. július 13.)

ÁRULKODÓ SZÁMOK

Újvidék, július hó

A Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesületben ankét keretében ismertették az újvidéki magyarság helyzetét. Ez a délután életem egyik leginkább jóleső meglepetései közé tartozott. Feláll például dr. Kovács Aladár törvényszéki bíró, és 10 darab statisztikát nyújt át előadás kíséretében. Statisztikai felölelik Újvidék minden jogi intézményének tisztviselőkarát. Csupa izgatón érdekes adat. A törvényszéken 23 bíró működött: 1 magyar, 1 német, 1 horvát, 20 szerb. A tisztviselők között 1 magyar volt: Zlokolica Erzsébet díjnok, aki szláv neve ellenére is magyarnak vallja magát, és annak is tekintették, mert római katolikus. A római egyház híve nem lehet igazi szerb! A semmítőszéknél (nálunk a kir. kúriának felel meg) 18 bíró közül 3 horvát volt, 15 pedig szerb. A legfőbb bíróságnál magyarok és németek nem kaptak helyet. Az is igen érdekes, hogy a járásbíróságnál orosz, rutén és szlovák bírót is találunk; a jugoszláv állam a pánszláv testvériségre épült, s végső eredményben Bizánc és Nyugat harcát akarta eldönteni Bizánc javára. Törekvése Vajdaságban és Horvátországban kapott halálos sebet.

A számok azonban nemcsak a szerb sovinizmusról beszélnek, hanem a mi régi bűneinkről is. A város határa 35.000 hold, ebből 24.500 van szerb kézen, a németekén 7000, a magyarokén pedig mindössze 3500 hold. Úgy ötven éve a szerb gazdák rájöttek arra, hogy a talaj és az éghajlat fölötte alkalmas primórtermelésre, s rövid idő alatt 3000 holdat kertesítettek. Tíz év múlva a magyar kormányzat is ráébredt végre a föld nemzetpolitikai jelentőségére. A város mellett 700 holdas árterület húzódott, semmire sem tudták használni a zombékos bozótot, úgy gondolták tehát, hogy különösen nagy jót tesznek a magyar földnélküliekkel: nekik adták. A magyar szegénység paradicsomot teremtett az árterületen: kerteket, gyümölcsösöket; ma Darányi-telepnek hívják.

Egy-egy magyar egy holdat kapott, mely negyven év alatt egy fél, egynegyed holdas parcellákra osztódott. A földéhség a Duna másik partjára kergette a magyarokat, ott vettek kis parcellákat, s ma idegen államban van a birtokuk. A szerbek tervszerűen a magyar síkság felé törtek, a magyarok pedig Dél felé szorultak. Ezen gyorsan segíteni kell! A segítség legyen tökéletes és nagyvonalú! A határöv jusson magyar parasztkertészek birtokába! Nehogy az eljövendő nemzedékek olyan keserű szemrehányással gondoljanak reánk, mint mi a tegnapiakra, midőn az áruló számok sorait vizsgáljuk.

(Magyarország, 1941. július 14.)

DÉLVIDÉKI UTAZÁS

Dél-Magyarország, 1941. július hó

Kiskunhalas, Fülöpszállás. A „tenger” már eltűnt, csak helyenként néz farkaszemet az éggel egy-egy dacos, tűnni nem akaró vadvíz. Derűs az ég, süt a nap, és a szegény magyar Alföld sebeit mutogatja. A silányabb kalász, a ritkás tengeri, a nyomorult legelő, a kopaszon maradt földdarabka: csupa seb, a bennünket eltartó anyaföld sérülése. Bácskában alig találunk efféle sebet, a két csatorna rendezte a vízi kérdést, s önkéntelenül felágaskodik bennünk a kérdés, hogy a kiegyezés nagynak és tündöklőnek hirdetett korszaka miért nem rendezte ennyire a színmagyarok lakta Alföldnek a vizeit? Bácskát a török kitararodása után a Habsburgok népesítették be, és gondoskodtak arról, hogy az ő telepeseik rendezett földre kerüljenek. A kiegyezés atyái miért nem tudták folytatni ezt a megszívlelendő példát? Miért nem vették észre azt, amit egy japáni tankönyv ír az Alföldről? A japáni tankönyv ugyanis azt állapítja meg, hogy a világ legtermékenyebb területe lenne, de aszály és árvíz felváltva teszik tönkre...

Bácska megvizsgálta: aranyos búzái megadóan várják a kaszát, szép, haragos zöld a tengeri, a kender pedig jóval meghaladja az embermagasságot. Falvai tiszták, rendesek, és mennyi fájuk van. Minden

•

falu csupa lomb, az országutak mellett öreg fák hatalmas koronája vet árnyat. Minden tanya mellett ugyancsak öreg fák állanak őrt. Egészen más ennek a földdarabnak a vegetációja, mint az Alföld felső részeié. Gazdagabb, bujább, teltebb, a ridegségnek és az aszályos szomorúságnak nyomát se találjuk. A népi kedély is derültebb, gazdagabb, sokoldalúbb. Három fajta él itt, de a magyar, ha földhöz jutott, nem marad a másik kettő mögött. Igaztalan az a vád, hogy nem bírjuk a versenyt, csak meg kell adni a versenyhez szükséges feltételeket. Nem a fajtában volt a hiba, hanem méltatlan sáfáraiban és ferde lelkű irányítóiban.

Zomborba érkezem, ezt a várost is benőtték a fák. Azt véljük, hogy őserdőben épült, pedig az erdőt később telepítették a városba. Gyönyörű parkjai vannak, s minden utcája olyan, mintha park lenne. De földje jórészt idegenek kezén van, komolyabb ipara pedig nincsen. A nagy fordulat előtt inkább „úri város” volt, megyeszékhely, magyar fölényét intézményei és tisztviselői biztosították. Elegendő volt ez? Fölösleges felelnem, a történelem már válaszolt, s nekünk csupán a tanulságot kell levonnunk. A dzsentri és utánzó a kúriák légkörét, nyugalját, elzárkózó büszkeségét vitték a városba, holott a város élete éppen az ellenkező feltételekre épül: a pezsgő életre, az iparra és kereskedelemre, a polgári puritánságra és közösségre. Zombornak ilyen szellemben kell átalakulnia, a körötte élő parasztság természetes középpontjává, édesanyjává, gondviselőjévé kell nőnie. Fejlődésének másik állomása pedig a mezőgazdasági ipar legyen. Mezőgazdasági ipari üzemek, népfőiskola, kollégium a tanulni vágyó és tehetséges parasztdiákok számára: ez Zombor megújulásának természetes útja. A város jellege mezei, minden ízén érzik, hogy közel van a földhöz és a természethez. Legyen a mezei fölemelkedésnek vára, s megújhodik, és fontos magyar szerepet nyer. Hiszem, hogy megért engem a város, midőn hivatást ajánlok neki.

Külön élményem volt Zomborban vitéz Szentendrey tábornokkal való beszélgetésem. Általában örömmel tapasztaltam, hogy a magyar tisztikarnak milyen kitűnő érzéke van a népi kérdések és a földreform elsőrangú nemzeti fontossága iránt. Többet tettek helyenként a népsors

•

megjavítása érdekében, mint a háború előtti időkben a hivatali közegek nemzedékeken keresztül. A nép mindenütt szeretettel emlegeti őket. Szentendrey tábornokban a népi gondolat megértése mellett még két jellegzetes vonást találtam: történelmi bölcsességet és Duna-völgyi lelkiismeretet. Indulatok és vértódulások nélkül ítél s cselekszik, a magyar érdeket nagyszerűen összehangolja a tiszta emberi igazsággal. Nemcsak honvédségünknek, hanem a magyar jövőnek is katonája.

Zomborból Újvidékre utaztam. Újvidék már rátalált a jövődjének útjára. Nyolcvankét komoly ipari üzeme van, tehát arra hivatott, hogy Balkán és Kelet felé irányuló kivitelünk természetes központja legyen. Iparosodott polgári város, tehát a leginkább elhanyagolt magyar életforma hősi harcának egyik fellegvára. Most is lüktet benne az élet: ipara folytatja a megkezdett munkát, és a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület hat hét alatt 150.00 fizető tagot gyűjtött, tehát megtörtént a magyar kulturális föléledés alapvetése is.

Ez a város 1554-ben öt házból állott. 1716-ban 262 lélek lakta, 1846-ban 18.896, 1913-ban 33.590, 1921-ben 39.122. Azóta csaknem megkétszereződött lakóinak a száma. Ő Képviselet Dél-Magyarországon a fejlődés iramát, és mindent el kell követnünk, hogy az iramot akadályok nélkül folytathassa.

Utam folyamán láttam a magyar föld sebeit és egészségét. Mindkettőről beszámolok az igazság nevében és szellemében. Megkísérlem, hogy rámutassak a gyógyítás útjára is, mindarra, ami most is felépíthető a közösség javára és hasznára. A sebegeknek, a gond redőinek el kell tűnniük az anyaföldről és az emberek arcáról egyaránt. Elegendő erőnk van ahhoz, hogy rövidesen el is tűntessük őket.

(Magyarország, 1941. július 15.)

SZŐREGPUSZTA, HADIKLIGET ÉS A DÉLVIDÉKI FÖLDREFORM

Dél-Magyarország, 1941. július hó

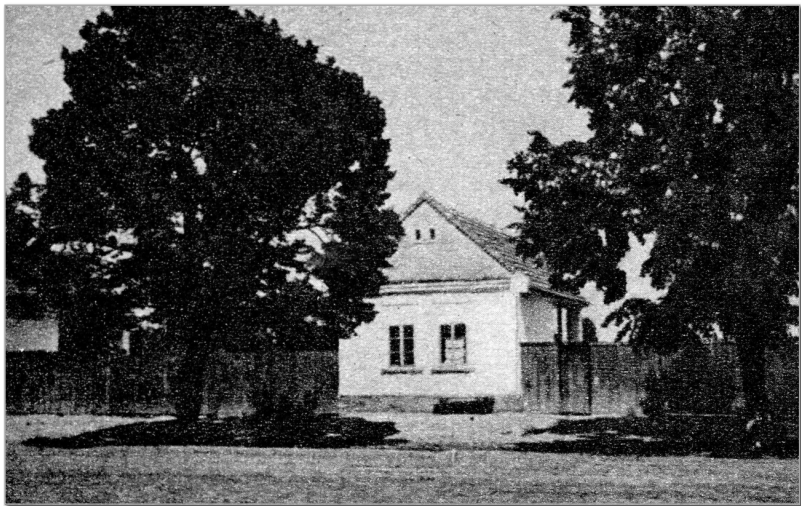
A hivatalos lap csütörtöki számában rendelet jelent meg, amely a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földreformmal kapcsolatos kérdéseket véglegesen szabályozza. A jugoszláv földreform nem adott földet a rászoruló magyar földműves lakosságnak, ezért a juttatásokra vonatkozó rendeleteit hatálytalanítjuk. Az is megtörtént, hogy politikai okokból mentesítettek bizonyos nagybirtokosokat, s most a magyar kormány ezeket a mentesítéseket természetesen felülvizsgálja. A szerbek által kisajátított földek a maguk egészében a magyar államra szálltak, s az állam új juttatásokkal kiküszöböli a jugoszláv földreform során elkövetett igazságtalanságokat, tehát megillető részt ad az erőszakosan hátraszorított magyar földműves népnek, de ugyanakkor a földből kimozdítottakat kártalanítja.

Mindnyájunkat érdekel, hogy kik kapnak földet, és minő sorrendben kapják? Mindenekelőtt a délvidéki harcok során hősi halált halt honvédek hozzátartozói, e harcok rokkantjai és azok a honvédek kapnak földet, akik a bácskai harcokban vitézségi érmet szereztek. Ezt az intézkedést mindenképpen méltányosnak és helyesnek tartjuk, mert a honvédelem terén hozott áldozatot és bátorságot mindenek előtt jutalmazni kell. Utánuk a külföldről hazatelepített magyarok, és a délvidéki földnélküliek jutnak földhöz, tehát kielégítjük a földnélküli őslakosságot, a külföldi magyarok hazatelepítése útján pedig erősítjük a húsz esztendőn keresztül tervszerűen elnyomott és megrikkított magyarság sorait.

A rendelet végül gondoskodik, hogy a telepítési eljárás lefolytatása során egészséges és korszerű faluközösségek keletkezzenek, tehát tervszerű telepítési munka történik, melynek hatását rövidesen Délvidék egész magyarsága megérzi. A földhöz juttatás megerősíti a Délvidék magyarságának biológiai erejét, a társadalmi igazság győzelme pedig a lelkét, az életbe vetett hitét.

Éppen most érkeztem a Bácskába telepített bukovinai magyarok telepeiről, Szőregpusztáról és Hadikligetről. Szőreget hétköznap látogattam meg, a székelyek még nem arattak, mert a gabona csak néhány nap múlva lesz teljesen érett, mégsem ültek tétlenül, csinosították a telepet, az utat javították, rendbe hozták az árkokat, tatarozták a házakat. Számon tartanak és szebbé tesznek mindent, lépten-nyomon megnyilatkozik cselekedeteikben a fajta esztétikai hajlama. A zöldkeresztes ház telegyerekekkel, s előtte is egész sokaság várakozik. Nem kell terelni őket, hozzák a szülők maguktól, a nagyobbak pedig egyedül jönnek, örülnek a gondozásnak, s hálásak érte. Csupa jellegzetes székely típus: néhány szőke hosszúkás fej, a többség azonban törökös és mongolos fajta. Csupa szép, okos, nyájas gyermek, sötét színű szemük ragyog, okosan, önérzetesen felelnek. A háromgyerekes család ritkaság, öt gyerek az átlag, s reméljük, hogy a Zöldkereszt buzgó munkája folytán ez a szám emelkedik majd, mert Bukovinában egészségügyi gondozásról szó sem volt. Érdemes velük foglalkozni, mert okos, fejlődésképes nép, nincsenek megrögzött szokásai és előítéletei, megfogadják a szót, hajlandók tanulni.

Bukovinai székely ház, 1941

•

Hadikligetre vasárnap, ebéd után érkeztem, öreg, busafejű fák árnyékában üldögélt az egész telep. Azelőtt Veterniknek hívták a telepet, s a Chotek grófoké volt. Az indigéna főnemestől kisajátította az indigéna szerb imperializmus, és dobrovoljacoknak adta a földet, ilyen kerülő úton jutott a bukovinai magyarok kezére. Ez a kerülő a mi múltunk bűne, s Isten óvjon attól, hogy a jövőben is ilyen kerülő utakon pazarlódjék szét a magyarság ereje. 35 család telepedett le Hadikligeten, családtagokkal együtt mintegy 300 lélek. Csupa megelégedett arc: földet kaptak s házat, a katonai közigazgatás jó lovakkal látta el őket, a kormány egy-egy tenyészkozác adott mindenik új gazdának. Még csak néhány hete vannak itt, de máris gyarapodtak. Fazekas Lajos két süldő sertést, két libát s két tyúkot vett mióta ideérkezett, a tyúkokat már meg is ültette. A bácskai föld igen tetszik néki, bár a bukovinai földjük is jó volt, de a bácskai, mint mondja, kétszeres termést hoz: a korai termények betakarítása után takarmánytermést ajándékozik a gazdának. Meglepő, hogy milyen gyorsan illeszkednek be az új viszonyokba.

Csupa aktivitás a Bácskába telepített székely törzs. Hadikligetre egymásután futnak be a biciklisták a többi telepről, híreket hoznak és visznek. Esküvőre és keresztelőre hívják egymást, biciklin és szekéren „tanulmányi kirándulásokat” csinálnak vasárnaponként. Minden érdekli őket, sugárzik belőlük a jókedv és az erő. Szikár, egészséges, magas, csupa-izom emberek és asszonyok. Mintha az őshazából jöttek volna erővel a Duna–Tisza táján őrlődő testvérek segítségére. Letelepítésük a délvidéki földbirtokrendezés egyik szakaszát nagyszerűen megoldotta, mert biológiai szempontból elsőrangú, aktív és kitűnő szellemi képességekkel rendelkező népcsoportot telepítettek a magyar végekre. Ellátták őket mindennel, hogy az új életet megkezdhessék, és termelni tudjanak. Ha a földnélküli őslakosság földhöz juttatása is ilyen mély hivatásérzéssel történik, akkor megvan a remény, hogy a délvidéki magyarság folytathatja azt a szerepet, melyet a török pusztítás előtt betöltött. E táj magyarsága azért fogyatkozott meg, mert gátat

•

építettünk saját húsunkból az Európára törő török hatalomvágy elé. A bácskai magyarság megerősítése és mezei szegénységének fölemelése tehát nemcsak nemzeti ügy, hanem emberi és európai jóvátétel régi áldozatainkért.

(*Magyarország, 1941. július 17.*)

SZLAVO NAGY ÉS TÁRSAI

Dél-Magyarország, 1941. július hó

Dél-Bácskában fut az autó, Bácskeresztúrra érkezünk, mely ruszin település. A Habsburgok a török kitakarodása után lehetőleg mindenfajta nemzetiséggel megrakták Bácskát, csak magyarral nem. A falu végén egy kis híd mellett három öt-hatéves gyerek áll. Megkérdezzük, hogy tudnak-e magyarul, ruszinul felelnek, hogy nem. A nevük után tudakozódunk, s kiderül, hogy az egyik Szlavo Nagy, a másik Janos Szabados, a harmadik pedig Vladimir Rác. Családjuk letelepedett a faluban, s be is olvadt. Ne gondoljuk, hogy ennek a három családnak sorsa különlegesség, bőven találunk magyar nevű és szabású embereket és gyerekeket, akik egy szót sem tudnak magyarul, s fogalmuk sincsen arról, hogy családjuk néhány nemzedékkel ezelőtt még a magyar fajtához tartozott.

Miért történik így? Egy kis kutatómunka rögtön felvilágosít bennünket. Szenttamáson az a mondás járja, hogy „a magyaroké az ország, a szerbeké a föld”. S ne gondoljuk, hogy ez a mondás a legutóbbi húsz esztendőben született. Eredete sokkal régiebb, a kiegyezés nagy korszaka ringatta bölcsőjét. A múlt század második felében parcellázás volt, 17.000 holdat osztottak fel, de ebből egyetlen egy hold sem jutott a magyaroknak. A felosztás elve ugyanis úgy hangzott, hogy azok kapjanak földet, akiknek már van; a szerbeknek már volt, hiszen a török kitakarodása után a Habsburgok arra törekedtek, hogy a szerb elemet a déli végeken megerősítsék; a magyaroknak pedig nem volt, és a bölcs parcellázási elv értelmében nem is részesedhettek földben. 42.000 holdból mindössze 4000 holdat tudtak a magyarok véres verítékkel

•

összekaparni maguknak, felsőbb támogatás sohasem nyúlt a hónuk alá. Csoda-e, ha az elhanyagolt magyar nép egyes tagjai kiszakadtak közösségükből, és felszívta őket a gazdagabb, kiegyensúlyozottabb idegen elem? A községnek magyar lakossága mindig számottevő volt, s mégis 1848 óta először most van magyar bírója.

Fölösleges bizonyítanom, hogy a nemzetiségi politika terén a bölcs megértés és az emberi igazság álláspontját vallom. Egyik könyvemben példának említettem Mezőberényt, melynek magyar, német és szlovák lakossága példás egyetértésben élt mindig, s a három nemzetiségből felváltva választottak bírót. Szenttamáson azonban a sokat hangoztatott „elnyomó magyar politika” idején a magyar elem sohasem jutott odáig, hogy a maga sorából kerüljön ki a bíró. A javak és a községpolitikai szerep terén az utolsó helyre szorult a magyar, érthető tehát, hogy az öntudta, önérzete összetöppedt, és egyes családok belevesztek a különb sorsban élő idegen törzsekbe.

Föl kell vetnem a kérdést, hogy mit csinált az egykorú közigazgatás? Aludt? Annyi bizonyos, hogy hivatástudata mindössze a rend fenntartására szorítkozott. Azt hitte, hogy a magyar államiság épségben tartása egyedül is elégséges a magyarság szerepének biztosítására. Végzetesen tévedett, s vigyáznunk kell, hogy soha többé ne essünk ilyen tévedésbe. Mi sohasem kívántunk senkit sem elnyomni vagy erőszakkal beolvasztani, most sincsenek ilyen kívánságaink. De olyan közösségi életet, nemzeti tartalommal megtelt szociálpolitikát és kultúrpolitikát kell teremtenünk, mely megőrzi a magyart a szétoldódástól, a haláltól, és az élő haláltól. A Szlavo Nagyok a mi „élő halottjaink”, az apák és a nagyapák bűneinek szomorú tanúságai. Sohasem felejttem el azt a pillanatot, midőn a bácskerezstúri híd mellett körülállottuk a három gyereket, kikérdeztük őket, és egymásra meredt a szemünk.

El kell mondanom, hogy a katonai közigazgatás ráébredt a telepítés és a népgondozás nemzetpolitikai jelentőségére. A hajdani dobrovoljác telepeken ma már nagyszerű magyar törzs dolgozik, a bukovinai magyarság, melynek letelepítése napok alatt történt. Nem sikerült volna ez a telepítés ilyen gyorsan és tökéletesen, ha a katonai közigazgatásnak nem szívügye, s nem követ el mindent a siker érdekében. Bürokratikus nyúlósság és körülményesség nélkül intézte a katonai közigazgatás a te-

lepítés ügyét, minden rendelkezésre álló eszközzel, és gyorsan támogatta a telepeket, akta helyett valóban honfoglalást csinált. Magatartása kötelező példa a jövőre.

(*Magyarország*, 1941. július 19.)

„MÉGIS VAN REMÉNY”

A *Magyar Néző** szent hagyományának késő, gyarló folytatója sohasem tartozott a gyorsan lelkesedők és a vérmes álmokkal telített agyvelejtű magyarok közé. Tudta, hogy a pír nem mindig az egészséges élet pírja, hanem a lázé is lehet, a beteges vértódulásé, és olykor a mámoré, mely után rendszerint keserves a kijózanodás. Megtanult kételkedni, hiszen apától aggályos lelkiismeretet örökölt, tehát az emberek és a dolgok mélyébe fúrta tekintetét, ezért gyakran olyan híreket hozott a mélyből, melyek ellentmondottak a felszín balhiedelmeinek. Nem szerette azokat, akik a futam elején adják ki minden erejüket, s szánalmasan vánszorognak a célba, vagy összerogynak előtte. Szigorú kritikával mérte az embereket, s úgy érezte, hogy joga van hozzá, mert kegyetlen tudott lenni önmagával szemben is. Az elmúlt napokban mégis valami végtelen hit és remény költözött belé, midőn Újvidéken a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vezető embereinek beszámolóját hallgatta. Legvégül egy csendes, szerény fiatal férfi szólalt fel, Kiss Lajos, aki kultúrprogramjukat mondotta el. Erről a férfiről, és a programról hozok jó hírt.

Szeretem ezeket a mélyen ülő és álmosnak tetsző magyar szemeket. Szeretem ezt a magyar típust, mely látszólag passzív, nem tolong a közéletben, nincsenek politikai vágyai, s fáradtan leejti a fejét, midőn az örök pohárköszöntősök baritonja zengeni kezd. Látszólagos passzivitása mérhetetlen szívósságot, konokságot, munkakedvet és hősies állandóságot rejteget. Az én Kiss Lajosom hosszú esztendőik során Délvidék magyar vándora volt, ám nem politikai portékát vitt tarsolyában, hanem a magyarság létét és mibenlétét kutatta: etnográfus, folklorista, zenész és

* Bessenyei György *Magyar Néző* (1771) című munkájában a magyar nyelvű világi tudományok fontosságáról szól. Ezen a címen indított a *Magyarország* című napilap egy hetente, vasárnaponként megjelenő rovatot, amelyben Féja Géza írásait közölte.

•

szociológus volt egy személyben. Nem élvezett segélyt vagy ösztöndíjat, nem kapott jutalmat, a Kőrösi Csomák puritánsága vezérelte útjain. A délvidéki magyar nép belső életének ő az egyetlen sáfára, tőle tudtam meg, hogy a szerémségi magyar falvak Árpád-kori levegőt árasztanak, tőle értesültem a délvidéki magyar nép lelkéről és kultúrájáról, benne találtam olyan szerény, de törhetetlen, alázatos, de végtelenül konok hitet, melyre vallás építhető.

Kiss Lajos ismertette, hogy mit csináltak a szerbek Újvidéken a színházi és zenei kultúra terén. A 83 év óta működő szerb népszínházból és a kragujeváci városi színházból Dunabánsági Nemzeti Színházat szerveztek, mely végigjárta a Vajdaság városait. 95 tagú személyzete volt a színháznak, a prózai csoport mellett egy opera-operett csoport is működött. Államsegélyük évi 200.000 pengőre rúgott, a mozijegyekre kivetett úgynevezett színházi dinár pedig közel 150.000 pengő évi jövedelmet hozott a színháznak. A szerbség hasonlóképpen fontos kultúrszervezete volt a zenegyűlés. Zeneiskolájuk 15.000 pengő segélyt élvezett évente. Kórusi és zenekari szakosztálya is volt az egyesületnek, és értékes hangversenyeket teremtettek.

Eltűnnek a háború nyomai, 1941

Kiss Lajos azt indítványozta, hogy vegye át a magyarság ezt a tagadhatatlan kultúrlendületet. Szervezzük meg Újvidék központtal a Délvidéki Nemzeti Színházat, és operai szakkal is járja végig a színház a nagyobb városokat. Szervezzük meg a Délvidéki Konzervatóriumot, és vele kapcsolatban a Filharmóniát. A konzervatórium maga köré csoportosítaná Délvidék hivatott zenészeit, és elhelyezné őket a többi városban létesítendő főiskolákban. Karnagy- és kántorképző tanfolyamokat rendezne, kiképezné a levante fúvószenekarok vezetőit. Különösen fontos hivatása lenne a népzenei tanfolyam rendezése, és népzenei gyűjtők nevelése. Szakképzett tagjai a magyar falvakban földművesénekkarokat szerveznének, és az énekkarok a saját népdalkincsüket adnák elő.

Kiss Lajos terve a legmagasabb értelemben vett nemzetnevelés. Be kell végre látnunk, hogy a retorikus, frázisoktól hemzsegő „nemzetnevelés” mennyire elhibázott és hatástalan. Komoly és eredeti magyar kultúrélményekkel kell a közösséget megajándékoznunk. Ebből a szempontból elsőrangú fontossága van az éneknek és a zenének, mert az óvodától kezdve egész életén keresztül elkíséri az embert, s döntő hatást gyakorol nemcsak lelkünkre és szellemünkre, hanem ösztöneinkre is. Az eredeti magyar ének és zene közösséget teremt, mélységeket ébreszt bennünk, s igazabb magyarságra nevel, tehát a nemzetnevelés egyik leghatásosabb tényezője és erőssége.

Kiss Lajos nagyszerű tervének megvalósítása nemcsak újvidéki ügy és délvidéki érdek, hanem egyetemes magyar kötelesség. Meg kell szívlelnünk, és országos méretben kell megvalósítanunk. Ami pedig a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséget illeti, megnyugodva látjuk, hogy színházi és zenei ügyeink vezetését a legjobb kezekbe tette. Munkájukat mindig figyelemmel kísérvük, és boldogan támogatjuk.

(Magyarország, 1941. július 20.)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (4.)

Dél-Magyarország, 1941. július hó

A felszabadítás óta harmadszor utazom Bácskában, s az efféle utazás megér minden törődést és fáradságot, mert alkalmat ad az újságírónak, hogy hivatása legmélyebb feladatát teljesítse. Nem léha szenzációk és „nagy események” hajhászása vezérli az embert az ilyen útra, hanem a magyar élet természetének vizsgálása, tehát alkalom nyílik, hogy a magyar társadalmi képet kiegészítsük és elmélyítsük. Túlemlelkedhetünk a napi szempontokon, és örökebb dolgokról, feladatokról elmélkedhetünk.

Utam egyik fő feladata az volt, hogy a katonai közigazgatásnak a földkérdés terén véghezvitt cselekedeteit vizsgáljam. A déli hadsereg parancsnoksága mindenekelőtt vitéz Horváth József tábornokhoz utasított, aki azonnal egy kis megbeszélést rögtönzött a rendelkezésre álló különféle szakemberek bevonásával. Vitéz Horváth József ismertette a helyzetet, az eredményeket és a jövő tennivalóit, s előadása jóleső meglepetés volt. Meglepett a tábornok tájékozottsága, szaktudása és kristálytisza magyar gondolkodása. Jóleső meglepetésem utam során egyre nőtt, mert azt is tapasztaltam, hogy a tisztikarnak nincsenek feudális gátlásai. A néppel foglalkoznak, a néppel dolgoznak, és közvetlen tapasztalatok nyomán látják, hogy a honvédelem kérdése milyen szervesen összefügg a népsorssal. Semmiféle mellétekintetek, feudális legendák és babonák nem befolyásolják gondolkodásukat, bátor kézzel és gyors cselekedetekkel avatkoznak be a délvidéki földkérdés és népi kérdés rendezésébe, mert tudják, hogy ez által a magyar honvédelemnek tesznek elsőrangú szolgálatot.

A katonaságot a maga egészében a bukovinai magyar telepesek rendelkezésére bocsátották. A legénységet, a lovakat és a szekereket a székely telepekre rendelték, és a földműves honvédek egykettőre bevezették a székelyeket az alföldi gazdálkodásba, megtanították olyan gazdasági eszközök kezelésére, melyeket nem ismertek. A honvédség érdeme az, hogy egyetlen hold megműveletlen terület sem maradt, és minden félbeszakított mezőgazdasági munka utólag befejeződött.

Vitéz Horváth József kifejezte, hogy a székely telepeseket a jövőben sem szabad magukra hagynunk: segítségre, nevelésre és irányításra van szükségük. A telepesek egyéni birtokra vágnak, és a szakemberek úgy tapasztalták, hogy a szövetkezeti gazdálkodásra még nem alkalmasak, ehhez hosszabb lelki előkészítésre volna szükség. A tábournoknak azonban az a véleménye, hogy a lelki előkészítést meg kellene kezdeni. Hivatkozott a *Magyarországba* írt cikkemre, mely hasonló gondolatot pengetett, s rámutatott arra, hogy a szerb kisbirtokosság igen jómódú, egy-egy székelynek jóval kisebb egyéni birtok jut, mint amennyivel egy-egy szerb gazda rendelkezik. A magyar telepesek csakis közös erőfeszítéssel és mélyreható együttműködéssel bírhatják a versenyt. Nem felejttem el bölcs és felelősségtől sugárzó szavait.

Szabadkán Bittó Dezső tábournok ismertette azt a nagyszabású munkát, melyet az őslakos földnélküliek érdekében teljesített. Közvetlenül a világháború előtt a város nagyarányú parcellázást végzett örökbérlet alakjában. Kiosztották a magyaroknak a terméketlen homokot, s csakhamar gondosan megművelt kertek virultak a hajdani homoktenger helyén. Az örökbérlok piros könyveket kaptak, azóta is „piros könyvesek”-nek nevezik őket. Megnézem Csonka János piros könyvét, kiderül, hogy 1913-ban kapta két és fél hold földjét, minden évben kifizette pontosan a bért. 1923-ban megszűnt a piros könyv érvénye, és a szerbek szürke könyvet adtak, a következő esztendőben pedig megcsinálták az örökbérletek nacionalizálását: a Lukácsokat, Ecsődikeket, Csajkásokat és Szabókat, az összes magyarokat kitették az örökbérletből. Így lett Csonka Jánosból is földönfutó.

Bittó Dezső tábournok megindította a jóvátétel munkáját, s rövid idő alatt 2800 családfenntartónak juttatott kisbérletet. A szabadkai földnélküliek kielégítése ezzel azonban nem ért véget. Még mintegy 2000 családfő vár kisbérletre, a kielégítettekkel együtt tehát 4800 család. A 4800 család mintegy 40.000 lelket képvisel. Kovács Miklós gazdasági szaktanácsadó feltárja előttem az igénylők adatait: csupa népes család 5–8 gyerekekkel, ráadásul a legtöbb igénylő még az öreg szüleit is eltartja. A városháza folyosóján végtelen sorok állanak, melyek sohasem fogyatkoznak, egyre több ember áll a végükre. S milyen türelemmel, milyen átszellemült arccal várakoznak, mint a hajósok, midőn reménytelen hetek után az árbocon az őrszem azt kiáltja: „Föld! Föld!”

•

Kovács Miklós vezetésével tisztviselők serege foglalkozik az igénylők összeírásával, és a bérletbe helyezettek szerződéseinek megfogalmazásával. A tisztviselők egy részének már hivatali szoba sem jutott, a folyosón ülnek egy hosszú asztal mögött. Csupa fiatal tisztviselőt alkalmaztak ennek a tevékenységnek elvégzésére. Villámgyorsan folyik a munka, szívesen foglalkoznak mindenkinek az ügyével, tanácsot adnak, intézkednek, gyorsan döntenek. Úgy jár közöttük Kovács Miklós, mint a tiszt, aki győztes rohamra vezetési csapatát. Jólesőn tapasztalom ezekben a hivatali szobákban, hogy bevonult a hivatás. Bár örökre a falaik között maradna!

A délvidéki magyar nép érdekében derék munkát végzett a katonai közigazgatás. Jólesőn tapasztalom Szabadkán, hogy a bunyevác szegénység kielégítését is végrehajtották. Pályó bácsi, egy derék, idősebb bunyevác törpebirtokos ebben a legfőbb segítségük. A mezei szegénység kielégítése terén a katonai közigazgatás eredményeket és feladatokat hagy követőire. Eredményei minden tiszteletet megérdemelnek, a félben hagyott feladatokat pedig folytatnunk kell a megkezdett módon és szellemben!

(*Magyarország, 1941. július 29.*)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (5.)

Lagonylakók

Titel, 1941. július hó

Régi tervem válik valóra, a déli hadsereg parancsnoksága gépkocsit bocsát rendelkezésemre, hogy megismerhessem a Sajkás-vidéket. Újvidék és Titel között húzódnak a „sajkás falvak”, hajdani vízi granicsárok, határőrök népesítették be ezt a vidéket, köztük szerbek is. Szerémi Györgynek, II. Lajos, később pedig Zápolyai János udvari papjának hátrahagyott művében olvasom, hogy közvetlenül a mohácsi veszedelem előtt felhajóztak Pestre, s a török vész közeledését jelentették. Szerémi azt is megemlíti, hogy magyar zászlókat tűztek a sajják ormára. Később a Habsburgok egyre több szerbet telepítettek erre a vidékre is, és ennek

hatásaként megváltozott a sajkás magatartás: magyarelles érzület kapott lábra, a szerb sajkások a császárhoz húztak. Így volt ez egészen a századforduló idejéig, midőn erőteljesebben kezdett szivárogni Belgrád felől a nagyszerb propaganda, és a sajkások utódai, hátat fordítva a császárnak, Belgrád felé kezdtek nézni. A híres „divide et impera” -politika így bosszulta meg magát...

Ezek a gondolatok forogtak fejemben, miközben befut a gépkocsi Titelre; délután három óra van, éppen üt az öreg toronyóra. Titel ilyen időben kihalt, mint általában a parasztvárosok. A lakosság kint dolgozik a határban, csupán néhány öreg hűsöl a busafejű vén fák alatt. Bekopogunk a főszolgabírói hivatalba, s ott találjuk a főbíró, ingujjban ül az asztal mellett, és teljes gőzzel dolgozik. Szobájának falai tele vannak grafikonokkal, összefoglaló táblázatokkal, bármit kérdezek, pontos adatot mond. Megnézem az arcát, s rövidesen kiderül, hogy ismerjük egymást, valamikor együtt dolgoztunk a Bartha Miklós Társaságban. Ilyenkor látom, hogy semmi sem történt hiába. Érdekes volt valamikor néhány embernek kiállani a népi gondolat mellé. Pedig milyen kevesen voltunk akkor, milyen reménytelennek látszott a kezdeményezésünk. Hosszú esztendőket kellett aszkézisben töltenünk, ezer és ezer csalódás keserű gyümölcsét kellett elfogyasztanunk, az eredmények azonban itt vannak: a lelkek terén. Dr. Viszonyi Vince főszolgabíró társadalomtudományi szemmel végzi a közigazgatást, néhány hét alatt feldolgozta az egész titeli járás társadalmi és nemzetiségi viszonyait, komoly tudományos alapot teremtett munkásságának. S ezen múlik minden, a sóvárgott reformok, az elkerülhetetlen belső átalakulás: a lelkeken, a minőségi magyarok előrenyomulásán, a megvalósítókon, akik az eszméknek érvényt tudnak szerezni, és szívósan küzdeni is hajlandók érettségük. Boldogan tapasztalom, hogy érik a vetés, sokasodik ez az embertípus, s ő képviseli a magyar reménységet.

Viszonyi Vince megdöbbentő adatokat tár elénk a titeli járás viszonyairól. Az eldugott, isten háta mögötti sarokban rablógazdálkodás folyt. A grafikon azt ábrázolja, hogy az elmúlt húsz esztendő folyamán mennyit „gazdálkodtak el” a községek vagyonaiból. Nemcsak a községi birtokokat adták el a szerb közigazgatás tisztviselői (Titel község 6200 holdjából például 3300-at), hanem Titelen a főszolgabírói laknak is

•
a nyakára hágtak. Az egyik nagyközségben pedig eladták a hivatalos helyiséget is, jelenleg nyolc község a tulajdonosa...

Szomorú sorsra jutott a magyarság ebben a járásban. Földet nem kapott, s így a nagybirtok felosztása után semmiféle életlehetőség sem akadt számára, mivel Titel vidékét nem iparosították. A szerb statisztika 1931-ben már csak 3487 magyart mutatott ki a járás területén; s a szerbek 52.000 és a németek 11.000 holdjával szemben mindössze 4500 hold van magyar kézen. A titeli magyarok a „lagonyokba” húzódtak, így nevezik a domboldalba ásott barlanglakásokat, 61 család 135 családtaggal még mindig barlanglakó. Meglátogatjuk a lagonyokat, alakjuk olyan, mint a koporsóé, nedvesek, sötétek, mennyezetük repedezett, s egy jókora eső elegendő arra, hogy hirtelen omlás keletkezzék. Ha éjszaka szakad le a mennyezetük, kész a tragédia.

Megdöbentő elesettség képe fogad valamennyi lagonyban. Ezek a szerencsétlenek kikényszerültek a polgáriasodott életből. A statisztika nagyszámú vadházasságról tanúskodik, a férjek néhány gyermek születése után belefáradnak a harcba, megszöknek, otthagyják az asszonyt a gyerekekkel. A katonai közigazgatás a főszolgabíróval egyetértésben megkezdte a lagonylakók házzal való ellátását, tíz családot máris

Falusi udvar, 1941

kimentett a barlangi életből, megindult a polgáriásításuk is, családi viszonyaik rendezése.

A titeli járásban különösen meg kellett erősítenünk a magyarságot, és elsősorban a helyi igényeket kell kielégítenünk. Az előkészítést elvégezte a katonai közigazgatás, most már a teljesedésnek kell jönnie. A lagonylakók húsz esztendőn keresztül hősi harcot folytattak a magyarságért, itt az ideje, hogy jutalmukat megkapják.

(Magyarország, 1941. július 30.)

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ (6.)

Zenta, a mostohagyerek

Zenta, 1941. július hó

Mióta Bácska felszabadult, Zentáról alig esik szó. Nem fekszik fővonal mellett, sohasem volt megyeszékhely, nincsenek intézményei, nem is számít arra, hogy központ legyen belőle, de van valamije, ami mindennél drágább kincsünk: a magyarsága. Zenta 35.000 lelkének döntő többsége magyar, mégpedig kisember, kisiparos, kisgazda, törpebirtokos és mindenekfölött: kétkezi szegényember.

A szerbek itt is nagyarányú telepítést végeztek a maguk javára, és a szerb telepesek jobbára túladtak a földön. Olyan hangok is hallatszottak, hogy magyarok vették meg tőlük a földet, s így az új honfoglalás Zentán észrevétlenül megtörtént. A kisgazdák és a földmunkások azonban túlzottnak tartják ezt az állítást, és azt hangoztatják, hogy csupán a kiosztott föld 8–10 százalékát sikerült a magyaroknak megszerezniük, tehát a földkérdés Zentán nagyarányú újjárendezésre szorul.

A szerbek mintegy 8500 hold földet vettek igénybe. A bukovinai székely telepesek 1469 holdat kaptak, a katonai közigazgatás ezen kívül mintegy 700 magyar családnak juttatott kisbérletet, s mintegy 2000 magyar család vár kielégítésre. A gazdasági felügyelő szerint az igénylők fele kielégíthető a zentai határban, a másik felét délre kell vinnünk, ahol a magyarság megerősítése amúgy is szükséges. – Nézem a szegény

magyarok statisztikáját, 6000 kereső közül 4000-nek van háza, kétezer családot kell házhellyel ellátnunk, és lehetővé kell tennünk, hogy gyorsan családi házat építhessenek. Az elmúlt húsz esztendő folyamán a munkaerkölcs is megromlott, de a gazdák szociális érzése is. Mélyreható nevelőmunkát kell kezdenünk, a népfőiskolára elsőrangú szükség van itten, de halaszthatatlan az alsó fokú mezőgazdasági szakiskola megvalósítása is. A zentai magyarságnak kedve és hajlama van a kertészkedésre, a határ Felsőhegy nevű részében élénk kertgazdálkodás folyik, és komoly melegágy-kultúrát találunk. Azon a napon, midőn ott időztem, a felsőhegyiek nyolc szekér paradicsomot szállítottak Szabadkára. A minőségi gazdálkodásnak és a minőségi ember nevelésének jó talaja van Zentán.

A 64.982 holdas határból 56.982 hold a szántó, 865 hold a kert és gyümölcsös, az utóbbi számnak esztendőről esztendőre növekednie kell. A minőségi mezőgazdasági kultúra és a parasztság folytonos emelkedése

Fėja Géza és a Püski házaspár

•

önthet életet Zentába, mely most nyomott hangulatban várakozik a Tisza mellett. Itt kanyarog közvetlenül a város mellett, nyugodtan, barnán a mi szent folyónk, melynek partjait elesett, szegény magyarok népesítik be. Ne feledkezzünk meg róluk, mert Bácska megtartása az ő sorsukon fordul meg!

A legszegényebb zentai réteg az elmúlt húsz esztendőben a prostitúció martaléka volt. Aki kételkedik, végezzen tanulmányokat, hallgassa meg a népsorsot ismerő komoly magyar férfiakat, s meggyőződhet egykettőre, hogy a földnélküliség a prostitúció melegágya, s kíméletlenül tizedeli az anyaságra termett szegény magyar lányokat.

Itt Zentán eszembe jut a budapesti szállásmesteri hivatal, ahonnan a bácskai telepítés gondolata elindult, és eszembe jutnak a névtelen vezérkari tisztek, akik a bácskai földkérdés rendezése terén éppen úgy megtették a kötelességüket, mint a katonai posztjukon. Megvalósították azt, amire évtizedek óta sóvárgunk: fiatal lendülettel hajtották végre mindazt, amit a magyar nép megsegítése és fölemelése érdekében végrehajtottak. Távol állanak a politikai élet napi izgalmaitól, a jelszavak mérgétől, nem vesztek bele az elaggott előítéletek korlátaiba, de megteltek a magyar valóság élményeivel, s fiatal erejüket, acélos akaratukat a magyar népsors szolgálatába állították. Helyt állottak és példát adtak. Most, midőn egyelőre befejezem a bácskai kérdés tárgyalását, nem mulaszthatom el, hogy szerény tollammal tisztelegjek előttük.

(*Magyarország, 1941. július 31.*)

SZERBEK ÉS SZERVIÁNUSOK

1848–49-ben a Magyarország ellen támadó szerbeket szerviánusoknak hívták, most ismét találkoztam ezzel az elnevezéssel. Jankulov, újvidéki szerb püspökhelyettes így hívja Ó-Szerbia lakosait. Jankulov püspökhelyettes ma is, mint mindenkor, hű szerb, nem renegát,

•

éppen ezért e megkülönböztetésének mélyebb alkati okai vannak. A történelmi Magyarország területén élő szerbek jobbjai az elmúlt húsz esztendő folyamán sem tudtak maradéktalanul összeforni Belgráddal. Maradéktalanul? Némelyik sehogyan sem. Bácskában mindvégig komoly erővel működött a szerb autonomista mozgalom, melynek vezetői érezték és tudták, hogy a magyarországi szerbek a szellemi és az erkölcsi fejlődés más útjaira tértek, s eleve nem bíztak Belgrád egységesítő és beolvasztó célkitűzéseinek sikerében. Nem hitték el, hogy szuronnyal és politikai erőszakkal egységes nemzetet lehet gyúrni a jugoszláv állam tarka népcsoportjaiból, és a népiség elnyomását bűnnek tartották. Az autonomisták előtt a dunai népek együttműködésének és egymás mellé rendeltségének elve lebegett, és ebben a tekintetben közel állottak ahhoz a maroknyi magyar csoporthoz, mely hasonló elveket vallott anélkül, hogy bárminő együttműködés lett volna a két csoport között.

Milyen élmények táplálták a szerb autonomisták lelkét? Úgy vélem, erre néhány személy lélekrajzával felelhetek legtalálóbban. Zomborban él Ilkics István archimandrita, a magyarországi óhitűek legkitűnőbb teológusa. (Óhitűeknek hívom a görögkeletieket, a nagyanyámtól tanultam ezt az elnevezést, s igen találónak és szép magyar szónak vélem.) Ilkics István a mérleg nyelve Bizánc és Róma között. Egész lelkével ragaszkodik az óhithez, Bizánc tanításához, és békét akar teremteni Rómával. Nyugati öntudattal ragaszkodik Kelet tanításához, magasrendű értekezéseket ír külföldi katolikus folyóiratokba a keleti és a nyugati kereszténység alapvető különbségeiről, s élénk levelezést folytat igen befolyásos római körökkel a két egyház együttműködésének érdekében. Az óhitű fanatizmust Ilkics Istvánban felváltotta az óhitű öntudat, és ez a ma még felmérhetetlen jelentőségű lépés itt történt meg: magyar földön!

Ilkics Istvánnak az elmúlt húsz esztendőben igen magas egyházi méltóságokat ajánlottak fel Ó-Szerbiában, egyiket sem fogadta el, itt maradt, ide tartozik. Az „itt élned, halnod kell” elve reá éppen úgy érvényes, mint reánk, magyarokra. Behozza papi kabátját, mely éppen úgy magyar stílusú, mint a reverendája. Fején keleti főveg, kezében keleti olvasó: szépen megférnek a magyar ízlésű ruhával. Az archimandrita lényében pedig van valami franciás íz: kristálytisza gondolkodás,

finomság és elegancia. Nyugati élményeken keresztül makulátlan hűséggel ragaszkodik hitéhez és népéhez – mint? Így kell felelnem: Ady Endre. Szerb szellemi emberek dolgozószobáiban is megfordultam, persze mindjárt a könyvespolcokra siklott a tekintetem, egyről sem hiányzott egy vaskos magyar könyv: Ady Endre összes versei.

Adyt veszem észre elsőnek Újvidéken Leskovac Mladen író és tanár könyvespolcán is. Leskovac az újvidéki szerb gimnáziumban volt tanár, és lelkes autonomista. Ady-fordításai és tanulmányai kötetekre rúgnak. Szerb antológiát adott ki a magyar humoristák műveiből, nagyszabású tanulmányt írt Vitkovics Mihályról. Közelebről vizsgálom könyvtárát: az új magyar irodalom minden jellegzetes alkotását megtalálom. Igen szép a francia gyűjteménye is, és érdekes: azokkal a francia írókkal találkozom, akik a mi népi vonalunkra is mély hatást tettek.

Leskovac Mladentől megtudom, hogy a magyarországi szerb irodalom igen gazdag. Nagy szeretettel emlegeti a szentendrei születésű [Ignjatović] Jakovot, a múlt század egyik legkiemelkedőbb íróját, aki erősen magyarbarát álláspontot vallott, ám mi nem vettük észre őt; az Újvidéken élő és már nagyszerb álmokat tápláló [Jovan Jovanović] Zmaj azonban erősen támadta. Jakov elhagyatva, nyomorban halt meg. Zomborban született Veljko Petrović, aki a pesti egyetemen tanult, és Budapesten *Croatia* címen folyóiratot alapított a magyar-szerb-horvát együttműködés érdekében. Kitűnő novellista volt, novelláiban találkoznak a bácskai fajták jellegzetes alakjai: magyar, szerb és bunyevác figurák. A mai szerb irodalom egyik legkiemelkedőbb tehetsége, akinek *Örökös vándorlás* című regényét a *Híd* is méltatta, Crnjanski [Miloš] ugyancsak Magyarországon született. A magyar-szerb kulturális együttműködésnek megvannak a mélyre nyúló alapjai, hagyományról beszélhetünk, mely folytatásra vár. Leskovac Mladen eddig a magyar kultúrát közvetítette a szerbek felé, feladata most kiszélesedik: a hazai szerb kultúrát is közvetítenie kell a magyarok felé. Mi pedig nem hagyhatjuk magára azt a szerb vonalat, mely ma is hajlandó a becsületes együttműködésre!

Leskovac Mladen vaskos könyvet nyújt át, azoknak az értekezéseknek jegyzékét, melyeket az elmúlt húsz esztendőben a hazai szerbségről írtak. Megmutat egy díszes, nagy könyvet is, egy tervbe vett sorozat

•
első kötetét, a sorozat a magyarországi szerbek egész életét, múltját és jelenét összefoglalta volna. Az autonomisták észrevették, hogy a honi szerbség egész más irányú fejlődés útjára tért, mint a szerviánusok. S ezt a „más irányt” értéknek tudták, máskülönben nem ragaszkodtak volna az autonomista gondolathoz, nem szegültek volna Belgrád egységesítő vaspolitikája ellen.

Ilkics István archimandrita, 1941

A szerb szellemiség jobbait a magyar szintézis ragadta meg, mely frigyét tudott kötni a nyugti kultúrával anélkül, hogy keleti lelkét feladta volna. A nagy eszmény e szerbség lelkében: Ady. Különösen hangsúlyoznom kell ezt, mivel nálunk esztendőök óta tervszerű hadjárat folyik Ady hagyatéka és végrendelete ellen. Valamikor a konzervatív elemek folytatták ezt a harcot, mire azonban beadták a derekukat, a kortársak ásták ki a gyanús csatabárdot, s csodák csodája: az új nemzedék legjobbjából is segédcapatuk verődik. Nemrégiben egy otromba füzet került a kezembe, a füzet Rákosi Jenő hajdani Ady-ellenes ízléstelenségeit próbálta életre kelteni, gyarló eszközökkel és sikertelenül. Sokkal veszedelmesebb annak a néhány kiemelkedő tehetségnek munkája, mely Kosztolányi nyomdokait követi. Kosztolányi Ady tehetségét próbálta megtépázni, követői Ady magyarságának értékét szeretnék leszállítani. Nem veszik észre, hogy Rákosi Jenő vizeire siklanak?

Szégyllem ezt a folyton kiújuló vitát, és azt ajánlom a hitetlen Tamásoknak, akik állandóan az emberség és az emberiség elsőrangú fontosságát hangoztatják, hogy nézzenek szét a Duna-völgyi népek lelkében, például a hazai szerbeknél. S láthatják, hogy a horvátoknak, szerbeknek és szlovákoknak döntő élményük Ady Endre volt. Ady emberi szerepe sokkal szélesebb és átfogóbb, mint gondoljuk, Ady a híd a szétszakadt kelet-közép-európai népek között. Az együttműködés órája is talán eljön majd egyszer. Az együttműködés szellemi vezére csakis Ady Endre lehet, akinek az igéje mindenfelé győzött. Vetése pedig láthatatlanul egyre nő...

(*Híd*, 1941. augusztus 5.)

Féja Endre jegyzetei: Mladen Leskovac (1904–1990) szerb költő, esszéíró, irodalomtörténész; Jakov Ignjatović (1822–1889) magyarországi (Szentendrén élő) szerb író; Jovan Jovanović Zmaj (1883–1904) szerb író; Veljko Petrović (1887–1964) szerb költő, író, irodalomtörténész, elbeszélései a bácskai parasztlak és kispolgárok életét mutatják be; Miloš Crnjanski (1893–1977) szerb költő, író.

KALANGYA

A *Kalangya* az elszakított Bácska magyar irodalmi folyóirata volt tíz esztendőn keresztül, és a visszacsatolás után is életben maradt. Nemrégiben vita folyt, hogy érdemes-e életben tartani? Szerkesztője – egyben a mai Bácska legjobb prózaírója – Herceg János, a folyóirat fennmaradásáért küzd, a kiadó a megszüntetésére gondol. A magyar írók a közelmúltban, Móricz Zsigmonddal az élen, a folyóirat további élete mellett szavaztak. Most kaptuk meg a *Kalangya* szeptemberi számát, és ez a szám is arról győz meg minket, hogy ennek a folyóiratnak élnie kell, mert a visszacsatolt területek folyóiratai közül a kolozsvári *Hitel* és a zombori *Kalangya* találták meg a helyes utat.

Az elszakított területek folyóiratainak egy része a budapesti folyóiratok halványabb vagy színesebb másolata volt. Olyan folyóirat is élt Erdélyben, mely a hozzátartozó kiadóvállalattal együtt elsősorban az anyaország közönségének dolgozott, és alig törődött a maga kis hazájának kulturális gondozásával. Természetesen elsősorban anyagi okai voltak ennek: az elszakított Erdély nevével széles olvasóközönséget hódított meg a kiadó az anyaországban. Ezek a vállalkozások természetesen a visszacsatolás után szellemi válságba jutottak, és korai volna még jóslgatni, hogy mi lesz a válság vége.

Sokkal kedvezőbb a szellemi helyzete azoknak a lapoknak, melyek a maguk természetes tájának és népének kérdéseivel foglalkoztak, mint a *Hitel* és a *Kalangya*. Létjogosultságuk ma is vitathatatlan, nemcsak szellemi életük szükségszerű decentralizációja szempontjából, hanem azért is, mert állandóan friss és eddig ismeretlen életanyaggal táplálják az ország szellemi középpontját. A *Kalangya* legújabb száma föleleveníti egy régi bácskai irodalmi társaság emlékét, és „elrettentő példájával” okítja a jelenkort, hogy miképpen nem szabad irodalmi társaságokat létrehozni. Egy másik cikk a régi bácskai végrendeletek fölötté érdekes szociális és néprajzi elemeire világít rá. A harmadik egy elfelejtett bácskai festő emlékét eleveníti fel. A negyedik a bácskai asszimiláció kérdését ismerteti. Ha a *Kalangya* továbbmegy ezen az úton, és elmélyíti a megkezdett munkát, akkor a magyar országismeretnek legfontosabb folyóiratai közé lép majd.

Herceg János, a *Kalangya* szerkesztője megemlékezik két méltatlanul elfelejtett bácskai íróról, Gozdsdu Elekről és Papp Dánielről. Gozsdut bátran a legnagyobb kelet-európai elbeszélők mellé helyezhetjük, novellái egytől egyig remekművek, regényei kevésbé sikerültek. Kitűnő kortársa és barátja, Justh Zsigmond őt tartotta a századforduló legnagyobb magyar prózaírójának. Papp Dánielnek *A rátótiak* című szatirikus regénye ugyancsak remekmű. Novellái is kitűnőek, számos írása régi napilapok tárcarovatában sárgul. Elevenítse fel hagyatékukat a *Kalangya*, hozzon minden száma Gozsdutól vagy Papptól egy remek novellát. Kutassák életüknek a nyomait, dolgozzák fel életrajzukat. A magyar irodalomtörténetnek is nagy szolgálatot tesznek ezzel.

Nemzetiségi írók is éltek Bácskában, szerbek, akiknek művei tele vannak érdekes magyar vonatkozásokkal. Fordítani kellene a műveiket, és ismertetni az életüket. Ezek a feladatok is a *Kalangyára* várnak. Irodalmi egyesületesdi helyett szervezzenek munkaközösséget, és lássanak neki bátran a feladatok teljesítésének. Ha így cselekszenek, akkor szellemi hatásuk nagyon gyorsan túlcsap Bácska határain, országos jelentőségű folyóirattá nőnek, mert példát mutatnak, s nem lesz többé vita tárgya, hogy életben maradjon-e a *Kalangya*?

(*Magyarország*, 1942. szeptember 23.)

ÚJVIDÉKI BÉKE

Szerb vezető férfiakból álló küldöttség jelent meg Újvidék új főispánjánál, Deák Leónál. A küldöttséget Popovics L. Milán országgyűlési képviselő vezette, aki hosszabb beszédben ismertette a honi szerbek álláspontját. Popovics képviselő beszédére Deák Leó válaszolt, és ismertette nemzeti politikánk alapelveit. Mindkét beszéd fordulópontot jelent nemcsak a magyar-szerb viszony mai helyzetében, hanem alkalmas arra is, hogy a magyarság és a nemzetiségek viszonyának általános alapelveit leszűrjük belőlük.

Popovics Milán örömeinek adott kifejezést, hogy Újvidék főispánja olyan férfi lett, aki nemcsak elméletekből és aktákból ismeri a nemze-

•

tiségi kérdést, hanem hosszú esztendőkön keresztül maga is kisebbségi sorsban élt, a délvidéki magyar kisebbség vezére volt, tehát a nemzetiségi kérdés lélektanát és a helyi viszonyokat közvetlenül ismeri. A képviselő hozzátette, hogy „némelyek működése ezen a téren negatív eredményre vezetett, mert a mesterségesen szított összeütközésekben inkább a saját érvényesülésüket keresték”. Tegyük hozzá, hogy ilyen elemek rendszerint mindkét oldalon akadnak, s igaza van Popovics Milánnak: ezektől az elemektől meg kell tisztítanunk a közéletet. A törtetőt semmiféle életterületen sem tekinthetjük rokonszenves és hasznos jelenségnek, a nemzetiségi kérdés területén azonban egyenesen végzetes szerepet játszhat.

A kérdés intézésénél különösképpen nincs helye az egyéni indulatoknak, de annál inkább meg kell nyilatkoznia annak a hagyományos magyar állampolitikai mérsékletnek és bölcsességnek, melyre Popovics L. Milán hivatkozott. Igen jól esett, hogy a szerb képviselő Deák, Eötvös, Széchenyi és Mocsáry Lajos szellemét idézte. De ne feledkezzünk meg Kossuth Lajos szelleméről sem, és arról a tényről, hogy bár a 48-as szabadságharc előtt ellenségeinknek sikerült a nemzetiségeket ellenünk ingerelniük, a rövid magyar függetlenségi harc csaknem elegendő volt arra, hogy nyugvópontra juttassuk ezt a kérdést. A magyar forradalmi kormány párizsi követe, Teleki László járt legelől a nemzetiségi kérdés megoldásának művében, közbelépésére és kívánságára tárgyalások indultak nemcsak a nemzetiségekkel, hanem az országunk peremén élő népekkel is, és éppen a szerbek mutatták a legőszintébb közeledési hajlamot. Az emigráns Kossuth sokat foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, és dunai tervében kitűnő megoldási módot ajánlott. Mi mindig szentnek tartottuk ezt a magyar hagyományt, és nagyon örvendünk annak, hogy szerb kisebbségünk hivatott képviselője is ennek a hagyománynak a szellemét tekinti a magyar-szerb jó viszony alapkövének.

Deák Leó főispán válaszában hivatkozott az 1868. évi nemzetiségi törvényre, melyben Deák Ferenc nemzetiségi elgondolásai jutottak diadalra. A kiegyezés korszakának politikusai számos esetben, sajnos, megfeledeztek ennek a törvénynek jövőbe tekintő bölcsességéről. Félig-meddig és felületesen asszimilált elemek kezébe került közvéleményünk irányítása, ezek az elemek elfogult sovinizmust kezdtek kūr-

töltni, türelmetlenséget hirdettek, hatást gyakoroltak a politikai életre, holott magatartásukat a valódi magyarok sohasem tették magukévá. De olyan korszakot éltünk, melyben a magyar nép mély emberségessége és nagyjaink politikai végrendelete háttérbe szorult. Ideje visszatérnünk hozzájuk az élet minden területén, és megnyugodva látjuk, hogy Deák Leó beszéde erről a visszatérésről tanúskodik. „Szilárd jogi alapra, még pedig nemcsak írott, hanem az emberi jogira kell helyezkednem, mert e kérdést csak ezen az alapon lehet megoldani” – mondotta Deák Leó. Igen, nemcsak az írott jogot, hanem a lelkekbe írt emberi jogokat is a legmesszebbmenő módon tekintetbe kell vennünk, s ezáltal máris megteremtettük a legszeleesebb emberi együttműködés alapját.

E sorok írója Bácska visszacsatolása után több ízben tanulmányozta a magyar-szerb kérdést, és azt találta, hogy a két nép lelkében és múltjában megtaláljuk az együttműködési készség alapelveit. A honi szerbség döntő része az elmúlt húsz évben szemben állott Belgrád erőszakosan központosító törekvéseivel. Jugoszlávia egy merész történelmi álmod próbált megvalósítani: a délszláv fajtákból erőszakos úton egységes nemzetet akart gyúrni. Merész terve végeérhetetlen belső küzdelmek és megrázó kódtatások magvát hintette el, s Belgrádnak végül is engednie kellett. A mi szerbjeink századok óta itt élnek, megtanulták a magyarságtól az önkormányzat elvét, s ennek az elvnek alapján küzdöttek a belgrádi központosító politika ellen. A magyarok és a honi szerbek tehát közös élményekkel és életelvekkel is rendelkeznek, tudatosítanunk kell ezeket az élményeket és elveket, hogy kapcsolatunk még szorosabbra fonódjék.

A lillafüredi írói találkozóon Herceg János, a zombori *Kalangya* szerkesztője két szerb íróról beszélt, akik Szenttamásnál a magyar honvédek oldalán estek el, tehát felismerték, hogy a magyar márciusi forradalom nemcsak a magyar nép, hanem népek felszabadulásának jegyében is indult. Ugyanő mutatott rá arra, hogy a múlt században milyen élénk szerb irodalmi élet volt Magyarországon, és a honi szerb írók műveiben mennyire összefolyt a magyar és a szerb élet, s a közös sors. A magyar kultúrpolitikának végre meg kellene kezdenie a hazai nemzetiségek életének s szellemének vizsgálatát és széleskörű feltárását.

A magyar-szerb szellemi kapcsolatok az elmúlt húsz esztendőben sem szakadtak meg. Midőn a visszacsatolás után Újvidéken jártam,

•

Leskovac Mladen tanár mutatta, hogy mintegy három kötetnyit fordított szerb nyelvre a legújabb magyar irodalomból. Ugyanő írta meg Vitkovics Mihálynak, a magyar irodalomba olvadt szerb költőnek életrajzát. Vitkovics Mihály műveiben két fölötté érdekes darabot találunk. Az egyik egy szerb népballada fordítása. Ebben a balladában a magyar huszárok felszólítják a szerb legényeket, hogy haladjanak ezután egy úton. Erre a szerbek azt felelik, hogy inkább meghalnak, mintsem egy úton haladjanak velük. Ám a szerb Vitkovics eredeti verset írt a jász-
apáti óriás körtefáról, melybe háromfajta körtét oltottak, s „pompázó termete” mindhárom oltástól megfogant, háromféle gyümölcsöt terem. E körtefa: Magyarország, mely igaz és jóságos tud lenni mindenkihez, aki nemes oltásként kerül testébe. A komor és engesztelhetetlen balladával szemben mi a nemes, szép körtefa példájában és igazában bízunk!

(Magyarország, 1943. március 5.)

REGIONALIZMUS, AVAGY VIDÉKIESSÉG

A bácskai írók összejöttek Palicsfürdőn, és a találkozás emlékeként előadásukat megjelentették folyóiratuknak, a *Kalangyának* szeptemberi számában. Az előadások közül főként Draskóczy Ede *Regionalizmus* című cikke ragadta meg figyelmünket. Tanulmányának elején rámutat arra, hogy a magyarság megszervezhetetlennek és túlságosan magának valónak tetszik. Draskóczy ezt a látszatot azzal magyarázza, hogy a magyarságot mindig nyugatról akarták megszervezni, idegen szellemben, idegen észjárással, idegen elgondolással. „Ebben az elgondolásban mindig ott volt a kikényszerítő hatalom, és ott volt az ázsiai magyarság pacifikálásának balga és együgyű gondolata.” És mindig az tűnt ki, hogy megszervezhetetlenek vagyunk. Ránk kenték azt is, hogy a magyarság merőben individualista fajta, holott – Draskóczy szerint – ez az individualizmus szükségszerű magyar önvédelem volt, fogalma tehát nem fedi a nyugati individualizmus fogalmát, mert mi mindig népegyéniségünket, eredeti emberi arcunkat védtük. „A magyarban az önvédelem individualizmus, a maga szabad és független, de

•

másképpen el sem képzelhető életének ősi parancsa, az idegen észjárás még idegenebb megszervezési hajlamával szemben: örök ellenállás.”

Draskóczy tanulmánya rátér arra is, hogy a felsőbb osztályok gyakorta a nyugati kultúrát egyszerűen magyarra fordították, és ez által saját kultúrájuk is fordítás-kultúrává lett, amely lassanként nemcsak eltávolodott, de egyenesen elszakadt a magyarság zömének kultúrájától. Az idegen kultúra és az idegen szervezési módszerek a történelem folyamán mindig a központi hatalomtól érkeztek, a vidék azonban ellenállott. Ellenállott az ősi vármegye, ellenállott a magyar köznemesség, és ellenállott maga a magyar nép is. „Az ónodi országgyűlés vétója, a nem koronázó Ugocsa, a karóba húzott Tyukodi pajtás, a kapát-kaszát fogó honvéd, a Bach-korszak népének kimeríthetetlen, de holt türelme, a trianoni kisebbségek fegyvertelen visszavágása, az ősi kimozdíthatatlanság, vagy a kirobbanó virtus, a művelődni nem akaró tömeg, és a pusztuló magyarság mind ilyen válaszdadások voltak a nyugat vagy a nyugati szellem szervező módszereire.” Draskóczy igen helyesen hangsúlyozza, hogy nem a nyugati kultúra botor visszautasítása volt ez a folyamat, hanem nekünk a nyugati kultúrából csak az kellett, amit abból a magunk szelleme szerint magunkévá tehattünk, áthasoníthattunk, átlényegítettünk anélkül, hogy a magunkból odaadtunk volna valamit.

Ezt az ezeréves magyar ellenállást a vidék végezte, szenvedte, s éppen ez által mentette meg a magyarságot. A latin *regio* szó vidéket jelent, a *regionalizmus* pedig vidékiességet. E két szónak a mi városi köreinkben bizonyos lebecsülő értelme van, holott a magyar regio, a magyar vidék: „a magyar élet óvója és őrizője, a magyar ösztön, a magyar lényeg”. Így szól a bácskai hitvallás, melynek országos jelentősége van. Igaza mellett szól az egész magyar irodalom. Minden magyar írónk a vidékből merített halhatatlan útravalót. A vidékhez szervesen hozzátartozik a táj és a nép, e három tényező a magyar kultúra szüntelen megújulásainak forrása. Vizsgáljuk csak újabb és legújabb irodalmunkat: minden nagy és kiemelkedő írónkban megtaláljuk a tájhoz és a tájon keresztül a magyar lényeghez fűződő hűséget. Ady Endrére múlhatatlan hatást tett a szilágysági táj, Juhász Gyulára Szeged, Kosztolányi Dezsőre Bácska (Szabadka), Kaffka Margitira Szatmár (legnagyobb regényét Nagy-

károlyról írta), Erdélyi Józsefre és Sinka Istvánra a bihari táj, Tamási Áronra Székelyföld, Kodolányi Jánosra Baranya, Móricz Zsigmondra a Tiszántúl. Folytathatnók a felsorolást visszafelé és tovább, a legifjabb nemzedékig. Ha pedig egy író például a fővárosban, a Futó utcában serdült fel, és élménypótlékok segítségével próbálja vidékivé kendőzni magát, azonnal megérezzük a hamis ízt, a hazugságot, megértjük műveinek felemás voltát, kétes értékét, és előre látjuk szellemi halálát.

Draskóczy cikkét nemcsak értékei, tiszta élményszerűsége, kitűnő logikája és bátor igazmondása miatt ismertetjük, hanem azért is, mert újabban a fővárosi irodalom hetedik és nyolcadik vonaláról jelenték-telen írócskák előszeretettel támadják a vidéki írókat, többek között a bácskai irodalom jelentőségét is. E támadások oka s célja érthető: bizonyos érdekkörök a magyarság gyökérzetét szeretnék elvágni, vízválasztót akarnának emelni az irodalom és a vidék közé, mert mérhetetlenül izgatja őket az a mélyég, mely a vidékről egyre árad a szellem világába. Ez a mélység ugyanis kézzelfoghatóvá teszi az ő sekélységüket...

Mi azonban hűek maradunk a regionalizmusnak ahhoz a magasrendű értelméhez, melyről Draskóczy Ede Palicson beszélt. Boldogak lennénk, ha a jövőben nem kellene minden magyar írónak a fővárosba tömörülnie, hanem ott maradhatna a vidéken, a gyökereknél, a magyar mélység forrásainál. S akkor indulnának meg a középpont felé, midőn majd a magyar mélység a maga teljességében velük árad, hogy átalakítsa a maga képére és hasonlatosságára a magyar világot.

(*Reggeli Magyarország*, 1943. szeptember 26.)

PARASZTI UDVAR

*Paraszti udvar, valahol
ott lélegzel a múltamon,
áhitatod is földereng
eltűnt fiatal arcomon.*

*Bácskai nyarak éjjelén
az eresz alatt ültem én,*

•

*úgy őriztem az álmodat
kenyeret osztó Csantavér.*

*Csönd lebegett a kutakon,
a magába szállt udvaron,
az élet lágyan pihegett
az ágyakon, az almokon,*

*és szégyenlősen hallgatott,
vagy bűnbánóan hortyogott,
a nyári tűzhely parazsa
olyan fáradtan pislogott,*

*mintha az elpihent világ,
a törődés, az izzadás
nem vállalná soha többé
a serkentő nyers virradást.*

*Mintha az élet melege,
a vén földnek a szelleme,
a kertek hűvös mosolya,
az éji harmat tengere,*

*a szekerek, a búzaszem
az árnyakkal, a semmivel,
házak fehér homlokával,
álmoknak reményeivel*

*készülődnek messzi tájra
földöntúli utazásra,
örökföldre, hol a gazda
részeseit visszavárja.*

(Kráterarc 16–17.)

1

2

3

4

• *Alkotók és műhelyek* •

•

•

1

2

3

4

•

VITKOVICS MIHÁLY
(1778–1829)

Vitkovics Mihály, a magyarba oltott szerb, Egerben született, családjának sorsáról egy szerb regedal számol be, melynek prózai fordítása így hangzik: „Kilenc Vitkovics testvér, ugyanazon bajtársi szövetség tagjai, Trebinjében politikai és vallási ellenfeleik által egy lakomán meggyilkoltattak, egyen kívül, ki sebekkel tele menekült, testvéreinek véres esetének hírért megvinni anyjának; de sebeiben ez is hamar elhalt. Özvegyeik egyike megmaradt az ősi szülőhelyen; a többiek árváikkal együtt elszéledvén, a magyar földön telepedének meg.” A Vitkovics családot tehát véres balkáni tragédia űzte Magyarországra, a költő dúsán viszonzta a befogadó magyarság nemes magatartását.

Vitkovics Mihály dédapja került Egerbe mint várkapitány, és 116 évet élt, nagyapja és atyja ugyanott óhitű pap volt, a költő pedig ügyvéd lett. Pesten telepedett le, Manoli-Popovics Theodóra házában vett szállást, akihez holtig tartó viszony fűzte. Vitkovics a buja kelet-középeurópai televény érdekes, ritka növénye: beilleszkedett a magyarságba, öntudatos magyar író lett anélkül, hogy szerb származását megtagadta volna. Inkább a szerb kultúrhagyományt illesztette be a magyar irodalomba, a kelet-középeurópai népek sokszor hirdetett együvé tartásának tudatos előhírnöke.

Vitkovics Mihály szerb hozománya a népiség és az óhit volt, nem is lehetett más, „Szervia” magas kultúrájáról még szó sem eshetett ebben az időben. Vitkovics a szerb népköltészetet formálta magyar műköltészetté, akár a *Jóka ördögét* és a *Rózsa és Ibolyát* író Arany János a magyart. A magyar és a szerb népdal képeit, melódiáit illesztette műdallá, tehát Arany és Petőfi népiségének ő a Keresztelő Jánosa; megelőzte mindkettőt, mert a szerb szellem megnőtt fiai közvetlenül a népköltészet emlőjéről szakadtak le, „Szerviában” nem alakult rendi társadalom, a nép és a szellem között nem meredett áthidalhatatlan közegként egy előjogokba és szellemi elkülönülésbe merevedett társadalmi réteg. Szerb énekei közül az egyik legérdekesebb a *Bácskai regedal* 1705-ből:

•

*Bácsi szekeresek útra indulának,
Útra indulának, Eger tájékának...
Közöttük volt Palkó, maga szekerevel,
S ím jó a magyarság erős seregével,
Magyarság serege szóla őhozzájok:
Bácsi szekeresek hová utaznátok?
Akartok-e velünk egy útra indulni,
Avagy mint ifiak akartok elhullni...
Mint ifjak akarunk, mondanák, elhullni,
Mintsem tiveletek egy útra indulni. –*

A délvidéki magyarok ugyanilyen dalt írhattak volna, fordított viszonylatban, mindenesetre: nem ismerünk irodalmi megnyilatkozást, mely ilyen híven, ilyen naiv egyszerűséggel fejezné ki az egymás mellé rendelt népek egymást pusztító végzetét.

Vitkovics verseiben a népi hang mellett finom Balassi-ízt érzünk, pedig Balassi aligha hatott rá, inkább mindkettőjük ihletőjében, a török hatásban kell keresnünk a finom hasonlóság nyomát. A magyar-török háborúság „halálos ölekezés” volt, küzdöttünk a törökkel, de rengeteget magunkba szívtunk kultúrájából, szelleméből és véréből, a magyar pompakedvelés is török színekből és formákból frissült fel. Balassi Bálint a végeken élt, nemcsak a „véres mezőn”, hanem a végházakban és várakban, ahol pompás török zsákmányon osztoztak, az udvarokon és a börtönökből pedig török rabok jajgatása és éneke hallatszott. A szerviánusokban még mélyebbre nyomult a török hatás. Közelebb feküdtek a törökhöz, nem volt régi, fejlett államszervezetük, meg kellett adniuk magukat, beletörődő szlávós búsongás és föl-fölparázsló lázongások között folyt az életük. Szinte a beléjük oltott török vér lázadt fel a török nyomás ellen; ilyen furcsa átváltásokkal telített ennek a földdarabnak az élete.

A török szellem, a török pompaszeretet, a keleti képkalkotás, az *Ezeregyéjszaka* bűbájossága mélyen beivódott a szerb lélekbe, küzdött ellene és magáévá tette, de eredeti nemzeti eszményképet is teremtett: az egyszerű, acélizmú, vakmerő hegyi ifjút, aki bátran belevág a sokadalomba, megcsúfolja a hatalom fegyverekkel övezett agg képviselőjét,

•

a félelmetes basát – akár a magyar huszár –, s legendák szállnak nyomában. A magyar-török végvári harc szervíanus változatban is élt, és a törökség népet és kultúrát formáló elem lett Szervíában is.

Vitkovics Mihály erről a világról hoz hírt a magyar irodalomba, és a szerb néplélekről, amely éppen olyan kemény a tragikum viselésében, mint a magyar. A szlávós lágyság és a törökös keménység harcol ebben a lélekben a szintézisért; a harc hosszan tartó és elkeseredett, az inga rohanó lengéseket végez jobbra és balra, s leng még ma is... A szerb népénekben a nyugatabbra fekvő irodalom szokványos reneszánsz szépségeszményét keleti szépségeszmény helyettesíti, a török, az arab és a perzsa költészet közös eszménye:

*Ottan virágzott Hajkún szép leány,
Jó húga e híres hős Lyúbovicsnak.
Valóba' szép ő, szebb nem is lehet:
Vékony, magasra nyúlt fel termete,
Orczája tiszta, s rózsaként piros,
Úgy mintha délelőtt nyílt volna fel
A friss tavaszkor napsugarínál.
Két drága gyémánt szép nagy két szeme,
S tenger-pióca két szemöldöke,
Pillája villás fecske szárnyai,
Szög fürtje, mint a selyem czérnaszálók;
Czukor-szelencze metszett ajkai;
Két gyöngysort képez kis fejtér fogai;
Két tajték-karja egy pár hattyú-szárny,
Fehér emlője két hősizin galamb.
Szépségének nagy híre terjedett
Túl Szervíán, sőt túl is Bosznián.*

(Hajkún – Szerb rege)

Ismét Balassi Bálintra gondolunk, akiben a reneszánsz élmény elegyedett a keleti esztétikummal, és mindkettőn átütöttek a magyar népköltészet eredeti, realisabb alaptónusú képei.

Vitkovics Mihálynak a mélyebb magyar hagyományok iránt is több érzéke volt, mit kortársainak általában. Kölcsey Ferenc borongott és kesergett irodalmi hagyományunk hiányán, de a megmaradt hagyománnyal nem tudott mihez kezdeni, Kádár vitéz gyönyörű históriás énekét a vásári ponyva elrettentő példajaként emlegette. Vitkovics is tudott Kádár vitéz énekéről, és Kádár fohászkodását – mint egyik levele tanúsítja –, a magyar sorsélmény tökéletes megnyilatkozásának tartotta.

Prózai rajzokat is írt, a legérdekesebbet Jász-Apátiban, 1825-ben. Óriásira nőtt százados körtefát talált Gömöri János gazda „keskeny szőlőjében”; magassága 58 láb volt, embermagasságnyira a középátmérője 3 lábnál több. Sohase volt meddő, ha az apáti szőlőkben az időjárás mostohasága folytán gyümölcs nem termett, ez a fa akkor is szekérnyi körtét adott. Háromféle, külön-külön időben érő körte nemével oltották be a vén fát, ha az egyik nem is terem, a másik vagy a harmadik hoz körtét. „Kimondhatatlan kár ezen derék fára nézve az, hogy a szomszéd szőlők gazdáinak az árnyéktartás végett feladott panaszaira a fent írt Gömöri János tulajdonos kénytelen volt ezen áldott fájának széjjel terjedt vastag gallyait tövükben elvagdalni. De mégis, ez az öreg egészséges fa, karomnyi vastagságú hajtásokat hajt, világos zöldeket és a panaszos szomszédok irigylésére új meg új gyümölcsöző ágakat szül és érlel.” A prózai rajz végén verset közöl az öreg körtefáról:

*Tenger időnek erős magzatja, te czédruzi körtvély!
Mely bölcs kéz, mely munkavivő magyar ültete téged?
Volt-e szegény, avagy úr, pap, vagy hős, a ki beoltott,
S gondosan ápolván, maradékinak általajánlott,
Hogy kedvökre teremj édes három fajú körtvét.
[...]*

*Mennyi nemes vér folyt patakonkint bő mezeinken,
Láttad, s rémültél; láttad, mint omlanak a jász
Gazdáid temetőbe, s az ő unokai kegyeltek,
Kik termésedből szolgáltak teutoni rendnek.
Teutoni rend metszvéen zöld ágaid, oltani vitte
A német földére, hol új csemetéid eredtek,
S tégedet, a ki szülője valál, Jászságba felejtvéen,*

Szőke Dunán lefelé hordták magyaroknak eladni
 Fajtád körtvéit, mint külföld drága gyümölcsét...
 Úgy hordják most is, s nagy urak vásárlani szokták
 Nagy pénzen, mint csinosodott külföldbeli kincset,
 S nem volt, nem – ki közel hozzád laktába kiáltná:
 Mért veszitek, földink, idegentől, a mi közöttünk
 Díszlík? – Apáti határ már századok által anyásan
 Élteti a fő fát, sok ezer külföldi nagy őst...
 Áldott termő szál! engedd meg néma hibánkat:
 Tenni mi jót és bírni, de nem hirdetni, magyarnak
 Régi szokása, habár veszt is, fitogatni szemérmes...
 Ó, de ki hallgasson rólad, természeti nagyság!
 A mikor a külső csemetéiket egyre kizengik...
 Zengjük, régi nemű jászok, harsogva Lehelként,
 E nagy termő fát, melynél Európába nagyobbat,
 Régibbet nem fog bármely kertjébe mutatni.
 Jertek, öleljük meg felséges fáinkat örömmel,
 S kívánjunk az egek nagy urától századok által
 Még tartó életet neki; szél dühödése ne árton
 Néki, se felhőknek tüze; nyúljon mennyekig ága,
 S tartsa fel a hírét honnunk éghajlati fáknak,
 Melyeket a külföld felmúlni haszontalan indult.

(A legnagyobb körtvélyfa Magyarországon – Thaisz Andráshoz)

Rajza és verse példátlanul merész és teljes kelet-közép-európai vallo-
 más. A nagy fa Vitkovicsnál nem szimbólum, hanem élet és valóság, az ige
 testté válik, élőlénygé, természetes kinyilatkoztatássá. Ebben a versben
 minden benne van, amit Kelet-Közép-Európa legjobb szellemei azóta
 vallanak és panasznak: kizsákmányoltatása és megcsalátása, tudatának
 lassú, el-elfúló kibontakozása, szemérme, a balsors által reá kényszerített
 alacsonyossági érzése, kiváltságos rétegeinek hűtlensége, virulásának, ter-
 mő erőinek kiirthatatlan bősége, tehát határtalan emberi reménysége.

Vitkovics magába szívta a magyar szőlők, présházak, szüretetek, borok
 hangulatát és kultúráját. A sűrű délszláv-török vér magyar szellemi

mámorra párazott benn. A magyarba oltott szerb nagyszerű ösztönnel tapintott rá rügyeinkre, életünk ki nem kezdett elemeire. Az irodalom által lenézett és Parlagnak csúfolt magyarságban meglátta az el nem használt életerő nagy reményét. „A szabolcs-vármegyei felkelők, e folyónak 5-ikén Rákosunkra értek és ottan táboroztak. Őket látván, kinéztem, hogy a szabadabb magyar ég alól valók; hogy a scithiai természeti büszkeségből még sokat bírnak; a mi az itteni számtalan servus pecusokban [szolgalelkekben] szemet szúr és nyelvet ereszt a rútmalmazásra. Barátom! Az itteni csinosodás, egyáltalában véve a finomosodtakat is, nem egyébből, hanem piperés pongyolaságból, policziai [rendőrségi] strófákra vett köz-elmélkedésből, mely nálók philosophia, könnyű, kényes éleléből és az önhaszon végtelen kereséséből áll.”

Vitkovics mutat rá először a mezei magyarság és az idegen gyökerű városi polgárság kibékíthetetlen ellentétére, és a mezei magyarság mellett tör lándzsát: „Arról, mint kísérték a budai, és pesti burgerek a győri szerencsétlen csata elől visszavonuló magyar fölkelőinket, úgy tartom, már eddig hallhattál... Undokság volt nézni ezen kísérés nemét. Katonáinkat, nemes hazánkfiait, kik minden ellenkezés nélkül, csendesesen jövének Budára, be a kaszárnnyába. Mi gyalázat ez a felkelőkre nézve! És mi szarvat kapott az ellenség, ha ezt hallotta.”*

Kazinczyék nagyra becsülték Vitkovicsot, de távolról sem kimagasló erényeiért, hanem jelentéktelen verseiért, meséiért. De ezeket az alkotásokat is rendkívüli stiláris fegyelem jellemzi. Szűken méri a szavakat, tömören beszél, a szó szabatosan fedí a külső és belső tényt. Bátor és független lélek volt, Kazinczyék „irtóhadjárata” ellenére, nyíltan Verseyh Ferenc értékei mellé állott.

Helyét keressük a magyar irodalomtörténetben? Ő az öreg fa, melybe három gyümölcsfajtát oltottak, és mind a három termett. Népeken és fajtákon túl Vitkovics Mihályban a kelet-közép-európai géniuszt bontogatta a szárnyait.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

* Féja Géza jegyzete: A Szabolcs megyei nemesi fölkelők, az „insurgensek” Napóleon ellen gyülekeztek, s a győri csata elvesztése után Budára vonultak vissza.

A CSODÁLATOS KÖRTEFA

Távolról sem nagy író dícsérek. Irodalmunk szerény munkása volt, és baljós ég alatt folytak évei. Tizenhetedik esztendejét töltötte be, midőn a Vérmezőn a legjobb fők hullottak porba, mire férfiúvá érett, megbukott a francia forradalom, és Napóleon lépett a színre. A börtönben sínylődő Kazinczy sorsán tűnődött, és ostoba, gonosz cenzorokkal küszködött. Mégsem élt hiába, a világosság édes fia volt, és fényjeleket hagyott az utókorra.

Vitkovics Mihálynak hitták, Kölcsey meghittje és Kazinczy barátja volt. Családjának maradéka véres balladából menekült hazánkba, a kilenc Vitkovics fivért politikai és vallási ellenfelei Hercegovinában egy lakomán meggyilkolták. Özvegyeik az árvákkal hozzánk menekültek, ebből a tragikus nemzetségből származott költőnk. Ha visszatekintett családi múltjába, véres árnyak integettek feléje, mégsem vált Coriolánusszá. Eszébe sem jutott, hogy népét megtagadja, vagy bosszút forraljon ellene. Ellenkezőleg: ő fordított magyarra elsőnek szerb dalokat és balladákat, számba vette a hazánkban élő délszláv írókat, értekezést írt a szerb nyelvről. Bosszú helyett hidat kezdett építeni két egymás mellé rendelt nép közé.

Fordításai során megakadt a szeme egy regedalon. Bácskában keletkezett, s arról szól, hogy magyar meg szerb legények találkoznak, de nem akarnak egy útra tért, és találkozásuk vérbe fullad. A dal megrázta és gyötörte, feloldódás csupán akkor keletkezett, midőn meglátta az ország „legnagyobb oltvány körtefáját” Jász-Apátiban. Dósa Ferenc főhadnagy elvitte Gömöri János gazda szőlőjébe, itt emelkedett az égbe merészen, pompásan a roppant fa. Gazdája gondosan dajkálta, ám csodálatos növekedésének más oka is volt. A fába háromféle körtefajtát oltottak, mégis egyikük sem senyvedt el, ellenkezőleg, arra is jutott erejük, hogy nagyra növeljék a közös törzset. Gömöri János körtefája meddő sohasem maradt, midőn a természet mostohasága miatt nem teremtek a fák a jász-apáti kertekben, ez a fa akkor is dúsan gyümölcsözött. Ha pihent az egyik körtefajta, akkor termett a másik, mintha kölcsönösen segítették volna egymást.

Vitkovics Mihály így adott választ a legjobbakat idők óta gyötrő kérdésre, hogy miként szakadhatnak ki a népek a testvérharc véres

balladájából, s térhetnek a közös törzs mindnyájunkat megtartó testvériségébe. Ő ütötte meg elsőnek a hangot, mely utóbb Adynál a *Magyar jakobinus dalában* és József Attila verseiben hévvel jelentkezett. Bizonyal előhírnök.

Azután történt valami a körtefával, az irigység léte ellene tört. A szomszéd gazdák panaszt tettek, hogy a fa vastag gallyai, sűrű lombjai árnyékot vetnek szőlejükre. Gömöri János, bár fájó szívvel, de kénytelen volt gallyait tövükben elvagdalni. Ám a faóriást ez sem törte meg, karomnyi vastag hajtásokat, új gyümölcsöző ágakat szült, s érlelt. Jelképes dolog ez is: hiába mindennemű sanda szándék, ha közös törzsben egyesülünk.

Vitkovics írásainak jelentős része sokáig kéziratban várákozott, míg a derék Abafi-Aigner Lajos közre nem adta 1879-ben. De napvilágot láthatott volna a maga idejében a francia forradalom bukását panaszoló verse? Vádja Kazinczy börtönévei miatt? II. Rákóczi Ferenc rodostói éveiről írt szomorújátéka? Mégsem tört meg, Bornemisza magyar Életraját kutatta, hogy „végelveszéstől” megóvja; írt, dolgozott, szervezett. Lakása az írók otthona volt, előfizetőket gyűjtött, az anyagi tönk szélére jutott Kazinczyt titokba segítette.

Egyik költői levelét Berzsenyi méltatta válaszra, a két vers ma is izgalmasan érdekes, mert a falusi és a városi életforma emberséges hangon felelő párbeszéde. Vitkovics megcsömörlött Pest „gőzétől s lármájától”, Roffra utazott, a Tisza „kóborló partjára”, és a falu idilljét dicsérte, ám Berzsenyi, az elmagányosodott niklai remete lerántja a leplet a falu idilljéről. Néki már az fáj, hogy a jobbágy verejtékéből él, s „aszott kezéből” lesi sültjét. Milyen tisztán ütöttek meg két alaphangot, utóbb pedig mennyire elmérgesedett ez a párbeszéd!

Följegyezték, hogy „oly pirosnak szülte anyja, akár az érett rózsácska, s már kicsi korában a világosságot és tisztaságot szerette”. Ez a szeretet jellemezte egész életét. Nem hagyott kiemelkedő életművet, de az emberi nagyságot nem tagadhatjuk meg tőle. A csodálatos körtefáról írt prózája és verse pedig időtlen intés. A legkülönb érvel kopogtat lelkiösmeretünkön, a természet tanítására figyelmeztet. Vajha ez a tanítás magatartássá válnék mindnyájunkban!

(*Népszabadság*, 1973. december 24.)

ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS

Milos Crnjanski szerb író regénye

Crnjanski történelmi regényt írt Mária Terézia koráról, de ne ijedjünk meg, nem másod- vagy harmadik vonalbeli íróról van szó, aki történelmi körképet fest a bámuló utókornak. Előre kell ezt bocsátanom, mert az utóbbi évtizedek eléggé elriasztották az embert a történelmi regények olvasásától. Voltak írók, akik komoly szándéktól fűtve birkóztak az anyaggal, és olyanok is, akik a történelmi anyagot olcsó romantikává oldották, s ennek megfelelően a jobban vagy rosszabbul sikerült körkép örömeiben részesítik az olvasót; csak itt-ott emelkedik ki ebből a szürke árból egy-egy merész szirt. Crnjanski e magányos szirtek közé tartozik. Mária Terézia idejében Szerbia még török gyarmat volt; akik már nem bírták a török rabságot, a Habsburgok pálcája alá menekültek, és a Duna-mellék mocsaras földjén telepedtek le. Ezekről szól Crnjanski műve.

Regényének mindössze három kiemelkedő alakja van, s ezek sem hősök, hanem egyszerű, mindennapi emberek: Iszakovics Vuk szerb katonatiszt, aki az óbesterségig sem tudja felvinni, fivére, Arangyel, a kereskedő, és Vuk felesége, Dáfina asszony. A két fivér, Vuk és Arangyel pályája a régi Szerbia történelmi végzetét példázza. Arangyelt, a kereskedőt a „levantei szél” balzsamos, sűrű párája illette, s űzte a vér és arany után. Vuk nehézkes, iromba, pravoszláv lelkébe a török hatás ültetett vitézi verekedő kedvet. A kereskedőt az üzlet ingere, a katonát Mária Terézia felséges akarata kergette az „örökös vándorlás” útjára; az előbbi szekerén és hajóin szolgálóinak serege kísérte, az utóbbit a „szlávóniai regiment” vad és válogatott szerb legényei. Nem is maradhattak volna otthon, mert milyen volt a menekült szerbek otthona? Lapos és mocsaras, gőzzel és köddel borított föld, alattomos vadvizek törtek elő mélyéből, s kergették ki gödreiből azt a széteső, bizonytalan emberanyagot, mely e földön megszületett és tengődhetett, a szerbeket. A két Iszakovicsnak kőháza volt ugyan, de a süppedő, szétmálló talajon ezek is sóhajtoztak, süllyedtek, repedeztek...

Akinek erős válla és kemény karja volt, fegyvert kellett fognia, és támogatnia kellett azt a furcsa alkotmányt, melyet Habsburg-birodalomnak hívtak. A regényben is a felséges királynő parancsára nyugat

•

felé, a francia harctérre vonulnak ezek a fekete vérű, villogó szemű legények, fogaik között tartják a kifent kést, s hol nekidühödnek, mint a fenevadak, hol pedig primitív, végtelen bánattal és áhítattal telt dallamokat sírnak, mint a gyerekek. Iszákovics Vuk jár az élükön.

Vuk már nem fiatal, öszülni kezd, kissé elhízott, de nemcsak pohosodó testét cipelteti nagy, csontos lován. Ebben a férfiben útnak indul valami nyugat felé: Kelet-Európa. A gőzölgő, süppedő, nedves Duna menti tájon, mely odadobta őt a világnak és a történelemnek, még csak embriók nyüzsögnek, Vuk azonban serdülni kezd, nő, dagad, s szinte már viharra súlyosodik benne a lélek, a szegény, szomorú tájnak a lelke.

Nyugat természetesen nem érti meg e furcsa táj fiainak a lelkét, legfeljebb a „fiatal állatot” ízele bennük, amint a nagyhercegnőt megperzseli a fiatal Vuk vérének vad izzása, de hosszú évek múlva, midőn ismét találkozhatnak, gúnyosan fordul el az érett, megtört férfitől, kinek a szemében ismeretlen, nemes lángok égnek. Ugyan mi köze már a nyugati embernek a „pravoszláv édességhez”, az ósláv lélekhez, melynek idegen a párolt s zárt formákba rendezett humanizmus, mert erei még a kozmoszból táplálkoznak. Az óhitű szláv még a világegyetem nagy-szerű morálját vallja, nem fél a sárban fetrengeni, hiszen ugyanolyan könnyedséggel szökell a magasba, a világszellem tisztább birodalmába.

Arangyel kiszakad ebből a vajúdó világból, kereskedő lesz, magasabb életformába menekül, eltávolodik népétől, s száraz, fukar vénségben sárgul el. Vuk azonban idegen országokban a folyton fogyatkozó szerb regiment élén ráismer a törvényre, hogy semmi keresnivalója sincsen nyugaton, mely kifacsarja és eldobja. Nehéz harcok után földbeásott gödrökben, birkabőrökbe burkolva, szekerek alatt szunnyadva és fölriadozva, sebek, emlékek és hányódások fájdalmában, az álom és az ébrenlét határán a hivatására ébred. Öregén és betegen, de prométheuszi szándékkal tér haza: „Valamikor ki kell kötni, / Valaminek kell már jönni” – mint Ady mondja (kinek különben Crnjanski az egyik legkülönb délszláv hívője volt). Vuk ködöt és dühöt hozott magával a németországi harcterekre, és fényt, világosságot visz haza, szándékot és akaratot, hogy a szertefolyó honi mocsarat és embert valahová el kell vezetni, s meg kell kötni. Még nem tudja, hogy önmagához kell vezetni, és a növekvő öntudatával kell majd megkötni, de összeomló életéből szelíden kihull legnemesebb magva: a nemzetteremtés eszméje.

•

Dáfina asszony ezalatt elpusztul. Mielőtt Vuk a harctérre indul, nagy jelenetet rendez. A fájdalom és a kétségbeesés óhítú drámája ez a jelenet, végső emberi kétségbeesés, az előérzet szinte állati kitörése, mely mégis mítoszi szépségű szertartás. Nemsokára elcsábítja a sógora, és másnap szegény teste összeomlik lelkiismeretének súlya alatt. A lelkiismereti kínlódás is ószláv mértékben nyilatkozik meg nála: látomások marcangolásában és belső drámájában. Hetekig haldoklik, és tompa, ódon aranyfény veszi körül, akár az ikonok alakjait, ószláv pára, melynek elemei között fölleled a tömjén édes illatát éppúgy, mint a kínlódó emberi test verejtékének nehéz szagát.

Külföldi írók régen éreztem ennyire közelinek, a miénknek. Giono-vonzalmamnak is tudom már az okát, Giono az ólatinság újjá-zületése is, és az ólatinság szerves alkotóeleme a magyar kultúrának. Crnjanski könyvéből Kelet-Európa szól, ama szlávság, amely leginkább rokonunk, s mellyel az élet hajszálerein keresztül régi, szerves kapcsolatban élünk. Crnjanski könyve tisztos emberi és művészi hitvallás Kelet-Európa lelke mellett, melyet együtt akarunk őrizni és építeni...

(*Híd*, 1941. március 25.)

EGY BÁCSKAI SZERB FESTŐ

Ma nyílik meg Konjovics Milán zombori szerb festőművész kiállítása a Tamás-galériában. A kiállítás fontos művészi esemény, érett és kiforrott művész jelentkezik, a visszacsatolt Bácska egyik legsúlyosabb művészi ajándéka, de művészi jelentőségén túl ennek a kiállításnak lényeges emberi mondanivalói is vannak. Konjovics Milán régi magyarországi szerb patrícius családból származik, atyja hosszú ideig a magyar parlamentben törvényhozó volt, ő maga – mint frontharcos tiszt – végigküzdötte az első világháborút, az elszakítás éveiben pedig hű bácskai maradt. Prágán, Párizson [...] keresztül tért vissza a bácskai tájhoz és néphez, a szerbhez éppen úgy, mint a magyarhoz, szláv gyökereihez és fiatalságának magyar élményeihez.

Csodálatra méltó ez az életút? Ma talán annak tetszik, holott ennek a tájnak és a Duna- völgyi sorsnak hagyományos, természetes útja. Éppen a napokban olvastam egy korán elhunyt bánáti [helyesen: bácskai] származású magyar realista írónak, Papp Dánielnek a műveit. A múlt század utolsó éveiben jelent meg a *Tündérlak Magyarhonban* című kitűnő novelláskönyve. Az előszóban keleti-magyar származását hangsúlyoztatja, tatár alkatú embernek mondja magát, majd a kor felszínes szórakoztató irodalmával szemben vallomást tesz a népi mélység mellett, melyet föld alá süllyedt tündérlaknak nevez. Annál érdekesebb, hogy ennek a tősgyökeres magyar írónak a novellái csaknem valamennyien a délvidéki szerb népeletről szólnak. Papp Dániel is bizonyos, hogy a magyar életérzés szintetikus, nincsen szüksége korlátolt elzárkózásra, hanem népeket ért meg, és népeket ölel magához. Konjovics Milán ugyanezt cselekszi a piktúrában, amit Papp Dániel az irodalomban cselekedett: egyoldalú elfogultságokon és korlátokon túl Bácskát szóltatja meg, az egészet, valamennyiünk Bácskáját.

Dramai alkatú festő: a délszláv léleknek azt a nagyszerű belső tusakodását vetíti a tájra, a természetre, amely tusa annyira tetszett nekem például a szerb Crnjanski *Örökös vándorlás* című regényében. Ez a drámai délszláv világkép azonban Konjovics alkotásaiban valami súlyos, betelt egyensúlyba békül, az utóbbit már a magyarságtól tanulta: a magyar táj és a magyar nép szelleméből szívta magába. Talán egész kiállításának legtrókéletesebb képe a *Búzakeresztek*. Az anyag örök átlényegülésének páratlanul nagyszerű látomása: látjuk a fák nehéz, roppant gyökereit, melyekből lombbá szépülnek; a búzakeresztek pedig félig már a kenyér jóságát juttatják eszünkbe, és érezzük, hogy ennek a látomásnak itt kellett megszületnie, a dús bácskai földön. Nemcsak a táj, hanem minden figurája is csupa drámai nyugtalanság: az örök levés kozmikus forrongása, színek és vonalak birkózása a mindennel, de a művész ezt a folytonos forradalmat hősieken megköti, magasrendű egyensúlyba vezérli.

A *Temető utcában* valóban a bánat szárnyának ólomsúlyát érezzük. Más képei a népművészet színeire emlékeztetnek, a bácskai szöttesek dús, de mégis komoly virulására. Ám nem felszínes népművészeti hatásról van szó, hanem Konjovics a természeti kultúrát ábrázolja, melyből a népművészet színei és formái megszülettek. Még csendéleti

•

is kozmikus bőséget éreztetnek, témák nyílnak ki vásznain, mint a nap fényétől, melegétől a pünkösdi rózsa. Egyetlen szokványos alkotást sem találunk ezen a kiállításon, ez a művész most fejezte be egyik gazdag fejlődési korszakát, a bácskai táj drámájának ábrázolását, s mint mondja: új korszak jön, útra kél Bácska népe felé.

Konjovics Milán egyéniségének és művészetének megbecsülése a mi ügyünk, nemcsak kötelességünk, hanem privilégiumunk is. Megértésünk pedig nem csupán szép szellemi mozdulat és tiszteletre méltó emberi dokumentum, hanem híd a jövő felé.

(*Magyarország*, 1942. november 5.)

PAPP DÁNIEL
(1865–1900)

Papp Dániel Ómoravicán született. Édesapja járásbíró volt, aki áthelyezés folytán Zomborba került. Papp Dániel itt nőtt fel, itt járta a gimnáziumot. Döntő élményeit Dél-Magyarországon szerezte. Az érettségi után jogász lett Pesten, egy ideig Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában dolgozott, de csakhamar elsodorta az irodalom. A *Pesti Naplónál* kezdte pályafutását, majd a *Budapesti Naplónál* folytatta, egy ideig a *Magyar Géniuszt* is szerkesztette. Midőn Mikszáth megalapította az *Országos Hírlap* című napilapot, hozzá szegődött.

Papp Dániel és Mikszáth Kálmán találkozása nem volt véletlen. Azonnal fölfedezte Papp Dánielben a rokon író, és maga mellé gyűjtötte éppúgy, mint Tömörkény Istvánt, akinek a lap tárcarovatában jelentős helyet biztosított. A lágyabb alkatú Mikszáth több irodalmi feladat teljesítését, elsősorban ennek a tájnak, a Délvidéknek az önálló emberi és műveltségi jelentőségéért, jussáért vállalt harcot várta Papp Dánieltől, aki a leghivatottabb volt erre, szellemének gazdagsága és alkatának keménysége folytán. De a nagy reménység 1900-ban már halott volt. A „nagy, sugár, vállas, barna férfi, aki inkább látszott királyi testőrnek, mint írónak”, és olyan büszke volt mongol szabású fejére, egyszerre csak kidőlt. Akik kissé még emlékeznek reá, azt mondják,

•

hogy az utolsó hónapjaiban a fal mellé húzódva járt, tétiszonya volt. Azután agyhártyagyulladásba esett, és a kór egykettőre végzett véle. Az orvosok szerint a lappangó tuberkulózis volt minden baj oka, bár senki sem vélte betegnek a harmincöt esztendő viruló férfit. Megérzésére vall, hogy több elbeszélése tuberkulotikusokkal foglalkozik, egyik pedig éppen egy agyhártyagyulladásos beteg halálos vergődését meséli.

Papp Dániel akkor távozott el, midőn a prózaíró igazi élete kezdődik. A sekélyes prózaíró hamar fecsegné kezd, aki azonban elemi áradásra vágyakozik, az gyűjti az erőt és az anyagot. Papp Dániel az utóbbiak sorába tartozott. Mikszáth felrótta néki, hogy a meseszövegben a leggyöngébb. Ez igaz is volt, ám hibája tulajdonképpen az érdeme: egyelőre inkább figurákat gyűjtött és örökített meg.

Onnét érkezett, ahonnét Herczeg Ferenc. Papp Dániel azonban éppen olyan fiatalon pusztult el, mint Justh Zsigmond, a magyar írók betegségében, a tüdőbajban, és annyira sem vitte, hogy a mindenre kiterjedő irodalomtörténetek a nevét följegyezzék. Herczeg Ferenc Dél-Magyarországból a Gyurkovicsékat hozta, s egyik legfőbb táplálója lett a dzsentri délibábnak. Papp Dániel mélyebbről merített, természetesen Budapest immár vegyes szelleme nem is fogadta olyan hevesen kegyeibe, mint Herczeget, akinek minden sora rikoltó hűségeskü volt a korszellem mellett. Papp Dániel ama kevesek közé tartozott, akik vajmi keveset törődtek a korszellemmel és az irodalmi élet zavaros hullámaival, s meg is bűnhődtek érte. Az asszimilánsok, a félig-meddig beolvadók farsangja következett; csoda-e, hogy ez a réteg csak külsőséges magyarságot tákolt, türelmetlen és szószátyár volt, tehát a nekünk mindenképpen idegen sovinizmus alakjában? Rákosi Jenő szavalt a harminc millió magyarról, miközben a valódi magyarok tömegesen kivándoroltak, és Herczeg Ferenc érkezett Jókai és Mikszáth örökébe. A magyarokban pedig konok dac gyülekezett, mely néha iránytalanul és csakazértis dörgött, szikrázott. Papp Dánielben a dac teremtő erővé nemesedett.

Egyik legérdekesebb novelláskönyvében, a *Tündérlak Magyarbonban* címűben fontos vallomást találunk. Előszavában hitet tesz a kelet-európai táj mellett, majd ázsziainak, tatárivadéknak vallja magát. A keleti-magyar élmény és tudat jelentkezett benne éppen úgy, mint

•

Gozsduban, ám érdemes ezt a keleti magyarságot megvizsgálunk, mert például Papp Dániel elsősorban a dél-magyarországi szláv nemzetiséghez hajolt le akkor, midőn az asszimiláns sovinszták az elvadult szellemű nemzeti türelmetlenséget gerjesztették. Papp az ellentétes utat választotta, az ősi föderatív szellemünk nőtt művészi látóhatárrá műveiben. A magyar életérzés ebben a korszakban is megmutatta, hogy mennyi mindent megbír, szintetikus és föderatív hajlama a szellem síkjára tolult. Az asszimilánsok ugyanakkor mindent föl akartak szívni egy sovinszta ábrándba, amelyből éppen csak a valódi magyar szellem hiányzott volna. A tiszta emberi eszményeket, így a türelmet és a széles emberi megértést az „ázsiai öntudatú” magyarok képviselték.

Papp Dániel említett könyvének előszava írói hivatásáról is vall: rendeltetését a magyar mélység föltárásában kereste, s mint jellegzetesen elbeszélő lélek, egy kedves mondával példázta. Egy zivataros éjszakán a portyázó komiszáros eltévedt legényeivel a dubokai pusztán, úgy bolyongtak a kukoricásban, mint az őserdőben. Egyszer csak pazar földalatti kastélyra akadtak, talán Rózsa Sándoré lehetett, ott éjszakáztak, s reggelre betérve e városba, elmesélték élményüket a svalizsárok ezredesének. Az kivonult egy egész regimenttel, azonban hiába kereste a Tündérlakot, amely a mélységben rejtőzik, de sohasem nyílik meg a svalizsárok előtt. „A Pegazusnak, a patkónak odavalónak kell lenni, hogy a füvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt.” Papp Dániel konokul lándzsát tört a magyar mélység, népünk és népeink (!) eredeti mélysége mellett, ellentétben földijével, Herczeg Ferencsel, a felszín nem is mindig káprázatos bűvészeivel.

Papp Dániel novellái főként a honi szerbekről szólnak. Papp a tanúság, hogy ők is nagyon jól elérték „mélységünkben”: a zsarkováci kurtanemesek, közelebbről Patarics Vince, aki emlékeztet Gogol aranyos vidéki földesuraira, Nikánor diakónus, a csúnya Euthym és a többiek. Hozzá tartozóinkat, életünk immár szervessé vált elemeit láttuk bennük anélkül, hogy tiszta emberi valójukon erőszakot ejtett volna. Papp a világunkat és a mélységet olyan tágas, szabad méretekre szabta, mint az Alkotó a magasságot.

Novellái kitűnő alkotások, de Papp otthonosan mozgott a regény területén is, bár csak egyetlen regényt hagyott reánk, *A rátótiakat*. *A*

•

rátótiak Zombor regénye, és mint novelláinak jó része is elárulja, íróját mélyebb rokonság fűzi Mikszáthhoz. Mindketten felszabadultak a századforduló jobbainak tragikus alaphangulata alól, de Mikszáth el is szabadult, életérzése és humora vidáman csatangolt, Papp Dánielt azonban jobban kötelezte és kötötte a realizmus. Mikszáth is realista volt, a realizmus az egyik uralkodó szín volt gazdag palóc szöttezésben, Papp realizmusa azonban életkedv, hivatás, vívódás. Mindkettőnek fejlett volt a humora, ám Mikszáthnak a humor úgy kellett, mint a vízi szárnyasoknak a víz, életeleme volt, Papp humora inkább csak mélybe vágó szatírját ellensúlyozta, enyhítette. Hiányzott belőle a mosoly önmagával bételt gyönyörűsége, ösztönös gonddal és a kémikus biztonságával vigyázott, hogy a humor eleme el ne nyomja a szatíra erőteljesebb ízét. Novellái ugyan gyakran Mikszáthra emlékeztetnek, éppen olyan szívesen merült a délszláv szent egyszerűség és együgyűség ábrázolásába, mint Mikszáth a szlovák érzelmességbe és naivságba, regényében azonban már a Nagy Szatíra konok szárnyscsapásait érezzük, egy eredeti tehetség szívós nekigyürközését, hogy megmutassa: mi is lappang a nagy garral hirdetett Új Magyarország méhében a vidéken.

Papp realizmusa hitelesebb, mint Mikszáthé, nincs ugyan benne annyi költői erő, mint a nagy palóc világában, ahol lépten-nyomon buzognak az üdítő források, de súlya van a dolgoknak és a figuráknak. Papp nem festett ugyan sötét világot, mint Tolnai Lajos, de nem is vajákolta bűbájossá, inkább azt éreztette, hogy az élet egyensúlya is mennyire tragikus. A nagy író erényei eltakarják gyengeségeit, így Mikszáth elbeszélő erejének bűbájossága feledteti regényeinek lazaságát, jó befejezéseinek olykor bántóan kezdetleges gépiességét. A *rátótiak* szerkezete izmosabb a Mikszáth-regények felépítésénél, nincs annyi kiterő és humoros elágazás benne, nem tűzdeli tele vigasztaló idillel, határozottabban és erélyesebben bontakozik ki a társadalom képe; sűrűbb, töményebb, Mikszáth patriarkális szellemét is hiába keressük *Arátótiakban*. Mikszáth volt az utolsó mesélő patriarchánk, lényegében jól érezte magát abban az életben, melynek annyi és annyi hullafoltját észrevette, de mégis az ő szellemi domíniuma volt, a kor elvetélt típusai és figurái pedig rokonai, családtagjai voltak. Mikszáthnak az étellel szemben való állásfoglalása, utolsó nagy regényeit leszámítva, nem lépte

túl az atyai feddés és a rokoni évődés határmezsgyéit. Papp Dániel már bizonyos távlatból szemlélte életüket, hűvösebb és tárgyilagosabb volt, nem érintették szlávos ellágyulások, mint Mikszáthot. Mikszáth nem egyszer a karikatúra felé siklott, máskor naivan romantikus figurákat emelt be regényeibe, Pappnál semmiféle hajlam sem mossa el a valóság konok körvonalait. Megbízható társadalomrajzot, derűs, de szigorú kritikát kapunk Papp Dánieltől, s emellett fukarul bánt a szavakkal, még fukarabban a mondatokkal, az izmos szikárságot képviselte lelki és szellemi eltérébelyesedésünk esztendeiben.

Kelet fiában, a tatárban, a magyar mélység hitvallójában volt valami latin szigor és tiszta egyensúly. *A rátótiak*, mint az első regény, feltűnően tökéletes, a benne jelentkező író nagy regények reményére jogosít. Szerencsés rokonával, Mikszáth Kálmánnal szemben is megállja a próbát; ha pedig földijével, Herczeg Ferencsel hasonlítjuk össze, különösen szembetűnik Papp gyökeresebb tehetsége, magasabb rendű ízlése és külön művészi igénye. Hiába ontotta Herczeg a művek sorozatát, Papp Dánielnek egyetlen regénye elégséges arra, hogy kétségek sora támadjon bennünk Herczeg bácskai (helyesen: délvidéki – M. F.) világával szemben.

Délvidéki emlékeinek tárháza, *Marcellusz* című novelláskönyve a honi szerbség életének páratlan novellafüzére. A *Tündérlak Magyarhonban*, a *Marcellusz* és *A rátótiak* a század legkülönb prózai teljesítményei közé tartoznak, ott a helyük Tolnai, Justh és Gozsdu ugyancsak feltámadásra váró művei mellett.

(*Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig*, 1943)

KI EZ A PAPP DÁNIEL?

Ejnye, ki ez a Papp Dániel – kérdezi majd a közönség –, írta Mikszáth Kálmán rövid életű napilapjának, az *Országos Hírlap*nak, 1898. október 7-én megjelent számában. Akkor hagyta el a nyomdát Papp Dániel első regénye, *A rátótiak*, s Mikszáth terjedelmes tárcát szentelt a friss

•

könyvnek. Mikszáth természetesen nagyon jól tudta, hogy ki Papp Dániel, mert napilapjának belső munkatársa és tárcarovat-vezetője volt az „írók írója”, akinek első nagyobb lélegzetű művét elmélyedő bírálatra, egész tárcára méltatta. Mikszáth szeme kitűnően látta nemcsak az életet, hanem az irodalmat is. Ő szerkesztette a Képes regényírók nevezetű sorozatot, és a kötetek elé írt bevezetők csaknem valamennyien remekművek, tisztán látta az írók súlyát és jelentőségét, csak a legkritkább esetben tévedett. A múlt század második felének regényirodalmáról külön képet adott, mint az irodalomtudósaink együttesen. Tudta, hogy mit cselekszik, midőn lándzsát tört a félig-meddig még ismeretlen fiatal író mellett.

Mikszáth azt írja Papp Dánielről, hogy két ember él benne: az egyik mély és maró élű filozófus, a másik szelíd költő. „De ez a két ember csak egy fejet visel (és egyért fizet adót), de ezzel az egy fejével három helyett gondolkodik.” Mikszáth megállapítása szerfölött érdekes. A századforduló közönsége nagyon szerette a sekélyes epikai csobogást. A felszínes kor szakadéknak tekintette a lélek és a szellem mélységeit, s Mikszáth, akinek kényelmes természete különben annyi és annyi engedményt tett korának, éppen a szellemi mélységéért emelte ki Papp Dánielt. „Az utóbbi években – folytatta Mikszáth – Bródy és Herczeg nagy sikerei közt is magára vonta a figyelmet leginkább mélységével, filozofikus kutató elméjével és roppant érzékével a styl művészetében. Azokhoz az írókhoz tartozik ő, akik előbb lesznek híresek az írók világában, és csak azután a közönségben, holott nálunk megfordítva szokott lenni... Papp Dániel megfordítva csinálja (mindenben más ő, mint a többi), mi már évek óta ismerjük és elismerjük, ahogy mondani szokták, nagyfejűnek.”

Mikszáth a nagyvonalú gondolkodót becsülte Papp Dánielben és a „roppant stílusművészt”. Mély gondolkodását Kemény Zsigmondhoz hasonlította, s Papp Dániel matériáját csakugyan legáltalában Mikszáthtal kevert Kemény Zsigmondnak mondhatjuk: szelíd, pazar színű, románccal ojtott balladai anyagnak. Midőn élményei már csaknem fekete gyémánttá komorultak, rájuk csöppent humorának egy-két gyöngyszeme, és azonnal vidító színkép lett belőlük. Mikszáth kitűnő szeme észrevette stílusának a maga korában szinte egyedülálló értékét is. Nem találunk Papp Dániel stílusában egyetlen fölösleges vesszőt

•

sem. Olyanok a mondatai, mint a karcsú oszlopok, melyek azonban könnyedén tartják az élet egész terhét. Mikszáth nem osztotta bőkezűen a dicséretet, még fukarabbul mérte az írói rangot, mégis le merete írni, hogy *A rátótiak*ban, bár komoly hibái is vannak, nagy író jelentkezik. Az új csillag azonban két esztendő múlva lefutott az égről.

Papp Dániel 1868-ban született Ómoravicán. Édesapja járásbíró volt, aki áthelyezés folytán Zomborba került, itt járta Papp Dániel a gimnáziumot. Az érettségi után jogász lett Pesten, s egyidejűleg Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában dolgozott, de csakhamar elsodorta az irodalom. A *Pesti Naplónál* kezdte pályafutását, majd a *Budapesti Naplónál* folytatta. Egy ideig a *Magyar Géniusz*t is szerkesztette, midőn pedig Mikszáth megalapította az *Országos Hírlap* című napilapot, hozzá szerződött. Papp Dániel és Mikszáth találkozása nem volt véletlen. Állításunkat az is igazolja, hogy azonnal felismerték Tömörkény István jelentőségét, és lapjuk tárcarovatában igen előkelő helyet biztosítottak neki.

Mikszáth Kálmán a magyar irodalom legeredetibb és legszuverénebb alakjai közé tartozik. Gyökerei a magyarságba és Magyarországon túl Kelet-Európába nyúltak; egyénisége és munkássága bizonyág volt Kelet-Európa eredetisége, benn rejlő gazdagsága mellett, és tiltakozás ama balítélet ellen, mely ennek a tájnak önálló emberi és műveltségi jelentőségét tagadta. Azonnal fölfedezte Papp Dánielben és Tömörkényben a rokon lelkű írókat, és maga köré gyűjtötte őket. Ám sokkal kényelmesebb és lágyabb ember volt, semhogy e gyökeres hazai és kelet-európai lényegű irodalom jussáért harcolt volna; Papp Dánieltől várta ennek a feladatnak a teljesítését, és valóban, Papp Dániel volt a leghivatottabb erre: szellemének gazdagsága és alkatának keménysége folytán. De a nagy reménység 1900-ban már halott volt A „nagy, sugár, vállas barna férfi, aki inkább látszott királyi testőrnek, mint írónak”, és olyan büszke volt mongol szabású fejére, egyszerre csak kidőlt. Akik még kissé emlékeznek reá, azt mondták, hogy az utolsó hónapjaiban fal mellé húzódva járt, tétiszonya volt. Azután agyhártya-gyulladásba esett, s a kór egykettőre végzett véle. Az orvosok szerint lappangó tuberkulózis volt a baj alapvető oka, bár senki sem tarthatta betegnek a harmincegy esztendő viruló férfit. Érdekes, hogy több elbeszélése

tuberkulotikusokkal foglalkozik, egyik pedig éppen az agyhártyagyulladásos beteg halálos vergődését meséli.

Papp Dániel akkor pusztult el, midőn a prózaíró igazi élete kezdődik. A sekélyes prózaíró hamar fecsegni kezd, aki azonban elemi áradásra vágyakozik, az gyűjti az erőt és az anyagot. Papp Dániel az utóbbiak sorába tartozott. Mikszáth felrótta néki, hogy a meseszövevényben a leggyengébb, ez igaz is volt, ám hibája tulajdonképpen dicsősége. Egyelőre inkább figurákat gyűjtött és örökített meg, a sajátos kelet-európai embert és emberséget kereste. Irodalmunkban ez idő tájt már fújdogálni kezdett a nyugati szél, megrázta a talentumokat, és sodorta a sznobokat. Az utóbbiak néhány várost nyugat-európaivá próbáltak kendőzni, holott valójában inkább levantei és bizánci jelleggel áldották meg, a vidéket pedig lenézték, Mucsának bélyegezték. Holott ezekben a Mucsákban vergődött és kínlódott a tényleges magyarság. Papp Dánielben elegendő bátorság és konokság volt, hogy kiálljon a vidék mellett. Ezt írja *Tündérlak Magyarhomban* című elbeszéléskötetének előszavában: „A kis-orosz mezőkön, ama vizes mocsaras lapályokon, hol a világon a legszomorúbb az ősz és legelkorhadtabbak a füzek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: »Micsoda sár, micsoda sár! – mondta – S ezek a bolond lengyelek ezt a sarat hazának hívják!« A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyőket se látni a Telecska alján, csak ép kalász meg puha dombvidék mosolyog a tájon. Talán az Úr ide kétségkívül Tempevölgyet akart tenni, de tán a hatodik napon mégis félig-meddig kiegyenlített mindent, és teli hintette maggal, mezei virággal. De ugyanez a szép, szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerre, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatot olyankor levinném hozzánk, hát akkor nekem is bizonyosan így szólna ő: Micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja. Valóban annak hívom.” Bácska divatos és sekélyes íróival szemben Papp Dániel azt akarta megírni, hogy „mi van a fölszín alatt Bácskában”. A délvidéki magyar mélységben, ahol fajták lelke, sorsa fut össze, és Kelet-Európa végzete forr.

Mikszáth bizonyára ezért szerette meg annyira Papp Dánielt. Néhanéha ő is érezte, hogy Papp Dániel útjára kellene vágnia, s Kelet-Európa tragikus, végletes lelkét kellene megörökítenie. *A mi örökös barátunk*

•

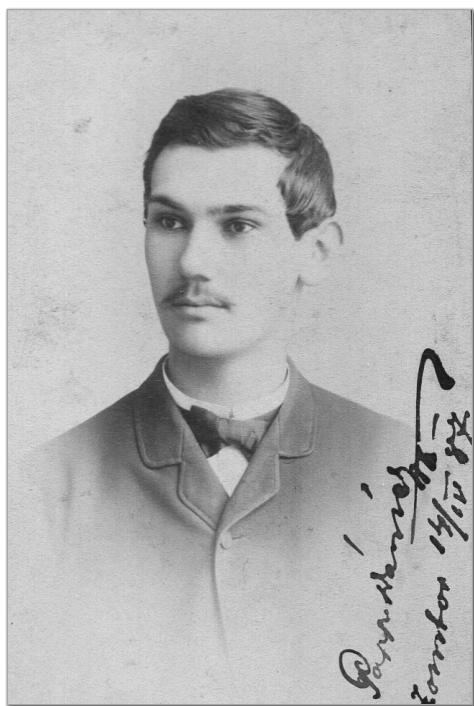
című novellája a bizonyosság, hogy hivatott is volt erre. De érezte, hogy ez az út irodalmi forradalmat jelentene, és kényelmes, élvező természete nem volt hajlandó erre, mikor a békés szemlélődés is gazdag írnivalókat ajándékozott. Papp Dániel azonban, bár egyelőre kisebb formátumú tehetségnek mutatkozott, de fanyarabb, gondolkodóbb, elmélyedő elme volt. A határesetek érdekelték: a délvidéki táj, és a délvidéki tájon a magyarság és a szlávosság találkozása. Úgy vélte, hogy két fajta tusáján és ölelkezésén keresztül közelebb jut a kelet-európai lényeghez, s véle a magyarság lényegéhez is.

A századforduló könnyelműen és fölünyesen magyarkodó légkörében, midőn az irodalom többnyire csak mulatságos figurát szemlélt a magyar népben és Magyarországnépeiben, Papp Dániel, a tatárivadék, elbeszéléseinek jelentékeny részét a honi szerbekről írta. Komolyan vette őket, érezte, hogy múlhatatlan dolgot képviselnek: a több mint ezer esztendő óta belénk folydogáló Bizáncot, a lelkünk mélyén még pihegő ó-hitet és a szláv lelkiséget, mely szín a magyar életérzés és kultúra gazdag szöttezésében. Érezte, hogy a magyar lélek bölcsességével, egyensúlyával és tisztult emberségével szemben a szláv a nagy és örökös inger, az emberség határait feszegető vad indulat és a megható együgyűség, az örök gyermetség, mely bizton jár a meredély szélén, és ártatlan tekintettel néz a legriasztóbb mélységekbe. Papp Dániel nem dugta homokba a fejét akkor, midőn különös divat volt ez az eljárás, és művekkel vallotta, hogy az egyik szellemi égtájunk a szlávosság. Ámde magyarul számolt be erről az égtájról, a nagy távlatokat bíró és mindenképpen szintetikus alkatú magyar szellem megértésével. Ha a velünk élő szláv népek majd elérkeznek az önismeret visszavonhatatlan vágyához, azt hiszem, egyik kedvelt írójuk lesz Papp Dániel.

Legjobb elbeszéléskötete a *Marcellusz*. A magyar kurtanemes-ivadékok nagyon jól megférnek ebben a könyvben a szerb pópákkal, diákokkal, kalugyerekkel és a bunyevác parasztokkal. Nagy novellákat találunk ebben a könyvben. Az *Arzénusz* és *Baziliusz*, az arkimandrita és az egyszerű barát harca a szláv lélek legmélyebb emberi értelmét példázza: lázad minden ellen, ami erőszakosan az emberek fölé emelkedik, és lehalol mindenhová, ahol elbukott az ember. A *Szállási Romeo* a határokat nem ismerő szláv kitörést ábrázolja, A *Lyubica* szolgabírája a mindennel

megbékélő szent együgyűséget. Másik elbeszéléskötetében, mely a *Tündérlak Magyarhonban* címet viseli, *A csúnya Euthym* a legkimagaslóbb írás, s egyúttal tanúság, hogy a szláv lélek mennyire hősiesen emberi tud lenni a szenvedésben. A két kötet Papp Dániel novellatermésének felét sem tartalmazza, a többi ott várakozik a sárguló újságpapírosokon.

Egyetlen regénye, *A rátótiak* a régi bácskai kisvárost örökíti meg: Mikszáth Kálmán északról indult, Papp Dániel délről. Mikszáth színe-
sebb, gazdagabb világot hozott, Papp Dániel keményebbet, drámaibbat. Mindkettőben a humor friss csapadéka enyhítette a magyar élmények és a magyar élet aszályát. Mindketten életbölcsséget alkottak a kor szabadelvű szelleméből: bölcsséget, mely a reánk rakódott intézmények, világnézetek, törvények és hiedelmek egyre növekvő kérége alól ki tudta hántani az eredetibb embert. Papp Dániel felvilágosodottsága keserűbb és merészebb volt. Mikszáthé megbékélőbb és lágyabb.

Papp Dániel 1887-ben

•

Mikszáth már híres író volt, midőn Papp Dániel melléje szegődött, de éppen *A rátótiak* című regénye a bizonyosság, hogy meg tudott állani mellette. Papp Dániel regényében nincs annyi kitérő, annyi humoros elágazás, mint Mikszáthnál. Mikszáth patriarkális kedélyét is hiába keressük benne. Nem tűzdeli tele vigasztaló idillel, határozottabban és erélyesebben bontakozik ki a társadalom képe. Realizmusa sem anynyira szétfolyó, mint Mikszáthé, sűrűbb, töményebb. Mikszáth volt az utolsó mesélő nagy pátriarkánk, lényegében jól érezte magát abban az életben, melynek annyi és annyi hullafoltját észrevette, de mégis az ő szellemi domíniuma volt. Az élettel szemben való állásfoglalása, utolsó nagy regényeit kivéve, nem lépte túl a rokon élvődés és az atyai feddés határmezsgyéit. Papp Dániel hűvösebb, tárgyilagosabb író volt, s bár csaknem mindig a szlávokról írt, írói magatartását nem mérsékeltek szlávos ellágyulások, mint Mikszáthot. Megbízható társadalomrajzot,

Papp Dániel

derős, de szigorú kritikát ad Papp Dániel, aki elment harmincegy évével, mielőtt Bácska nagy regényét megírhatta volna.

(*Kalangya*, 1944. február 15.)

GOZSDU ELEK

(1849–1919)

Ercsiben, Fejér megyében született, és Temesvárott, mint királyi főügyész halt meg. Egy ideig belemerült Budapest irodalmi életébe, sikereivel meg lehetett elégedve, mégis csakhamar föladta a harcot, és államhivatalnoknak ment, előbb Fehértemplomban ügyészkedett [majd nyolc évig, 1897 és 1905 között a zombori királyi törvényszék elnöke – betoldás M. F.], s utána került Temesvárra. Magas kort ért, de élete végén már alig tudtak róla, utolsó prózai műve 1886-ban látott napvilágot, azután csupán egy drámával szerepelt. Pályája tele van talányokkal, fejlődése meredeken tört fölfelé, utolsó műve, a *Tantalus* című novelláskönyve, a magyar próza legnagyobb teljesítményei közé tartozik, utána azonban elhallgatott, holott a *Tantalus* nem hatyúdál, hanem a kiforrott teremtő képesség bizonyossága; de miért dermedt meg ez az alkotóerő?

Gozsdut egyesek macedón, mások örmény származásúnak mondták, némelyek románt sejtettek benne; maga Gozsdu a magyarok mellett a honi szerbek életével foglalkozott legszívesebben, és semmi esetre sem tekinthető asszimiláltnak a szó gyanakvó értelmében, mert a magyar nyelvnek és a magyar nyelv szellemének, mértéktartó magatartásának páratlan mestere volt, mélyebb és életteljesebb stílusművész Ambrus Zoltánnál, a századforduló kikiáltott stílus-papjánál. Annyi bizonyos, hogy Gozsdu ősi keleti ember, fajtája öregebb a mai nemzeti nevezetknél, és régiségének köszönheti, hogy fenntartás nélkül a magyarba tudott olvadni, a felszín alatt magában mély keleti-antik réteget őriz. Gozsduban szlávós réteg is élt, de matériájának lényegére egyedül ez a szó illik, hogy keleti. Életének értelmét nem a kifejezésben, hanem mint a legrégebb kultúrfajták, a szemlélődésben kereste, s ki tudja: ez

•

a tiszta szemlélődés talán az európai ember tér- és időfogalmai fölé emelkedő alkotás.

Első írásain a francia próza lecsapódásait érezzük: a nagy szenvedélyek regényét próbálta megírni a tiszta mértéktartás módszerével, s bár a regény formájába nehézkesen helyezkedett bele, nem mindennapi alkotóerő jelentkezik kísérleteiben. Az aranyhajú asszony a romantika nő-élményét próbálja reálisabban megfogalmazni; súlyosabb alkotás *A köd*, mely így elvetélten, félig nyersen is a kor legkülönb prózai kísérletei közé való. Gozdsdu magyar társadalmi regényt írt, de csaknem egész Kelet-Európa belső válságát kifejező műalkotást teremtett. Érezte, hogy belső ködben és lápok közepette élünk; a regény olvasása közben mintha Ady eltévedt lovasának hangját hallanánk. Az író észrevette, hogy a hatalmas kelet-európai népi folyamatok és állóvizek nem teremtettek még tudatot, nem honosak még „napok” és „csillagok” fölöttünk, csak lidércfenyek égnek. Gozsdunak ez a regénye is francia példa alapján készült, de folyton azt várjuk, hogy most áradni kezd majd a mű, megnyílik a mélyföld, a tudat alá süllyedt emberség, ám Gozdsdu éppen ettől az áradástól félt. Az áradáshoz ezen a tájon mélyen szántó magyar indulatok (Méliusz, Pázmány, Ady), vagy szlávok őszinte kitárulkozás szükséges, esetleg a népmesék teremtő naivsága. Gozdsdu azonban más szabású egyéniség volt, és emellett súlyosan ránehezedett a kor természettudományos szemlélete.

A 19. század végén csaknem minden magyar író, s éppen a legjelentősebbek, ismeretséget kötöttek a darwinizmussal, a természettudományos világszemlélettel. Nyugaton a természettudományok megtermékenyítették az irodalmat, az írók új életszemléletet merítettek belőlük, és megváltó gondolatot is az emberi nem tökéletesítésére, a földi paradicsom lassú, de biztos fölépítésére. Justh Zsigmondra ez a természettudományos optimizmus hatott, Gozsduban azonban a nyugati hatás egészen más folyamatokat hívott életre. Gozdsdu Kelet-Európát két döntő élményen keresztül szívta magába. Az egyik a nagy megrekedtség volt, melyben e földdarabnak csaknem minden népe és társadalma szenvedett, és e megrekedtség természetes hatásai: a bomlás lassú foszforeszkálása, indulatrohamai, fájdalmas kitörési kísérletei, a tunya életmód elhatalmasodott belső mérgeinek maró-romboló mun-

•

kája. A másik döntő élmény: a nép ősi, egyszerű, mágikus kultúrája, melynek gyökerei még a mindenség, a létezők ősi egységébe nyúlnak. Gozdsu látta, tudta, hogy hiába érnek el ehhez a földhöz a nyugati csapadékok, alig termékenyítik meg az ugart, inkább a mocsarakat és a lápokot táplálják, mert itten másféle csapadékokra van szükség. Egyik legérdekesebb elbeszélése, az *Egy néma apostol* éppen arról szól, hogy milyen szerencsétlen figura lesz nálunk az új nyugati hit apostolából. Egy másik kitűnő novellája, az *Egy falusi mizantróp* pedig azt vitatja, hogy az ősi népkultúra mágikus életérzése egyszerűbb és biztosabb tájékoztatást nyújt a modern tudományos világszemlélet merev egyoldalúságánál. Gozdsut a nyugati hatás kelet-európai tudatra ébresztette, meglátta az egyedül üdvözítő utat, de nem merete bejárni.

A kelet-európai végzetéről szól *A mártír* című ugyancsak tökéletes novellája, amely egy szerb szabadsághős története. Hőse afféle kudarcot vallott szabadsághős, vagy szolgálaton kívüli Marat, más időben és tájon talán jelentősebb emberi szerepre vergődhetett volna, de a magába szívott francia forradalmi ideológiának a lobogása itthon, Bácskában, a nagy rendülések lecsillapodása után komikus hatást keltett. A forradalmi apostol végre is belátja a passzivitásba húzódnó nép igazát: „Az igazságot érzi. Nem volt még rá eset, hogy a nép ostobaságot akart volna.” Bár „puskagolyó elé született népnek” tartja saját fajtáját, de rögtön rájön, hogy csak akkor megy puskagolyó elé, ha az ösztönei parancsolják. Az elkalandozó szellem végzetét írja meg Gozdsu ebben a novellájában, a kelet-európai kalandort, aki Nyugat tüzeit és fényeit hozza, és a község csudája haszontalan vértanú lesz a saját pátriájában. Gozdsu látta a törvényt: a tüzet és a fényt ebből a tájból és ebből a közösségből kell kicsiholdunk, ha nem akarunk haszontalan Messiásokká válni.

Gozdsu világa: csupa megrekedt sors és ember, magukba húzódnó, roskadozó meghasonlottak, bő vérű hadonászok és szánandó hősök, akik hosszabb lejárátú öngyilkosságba menekülnek; az erők tehát megáporodnak vagy szétfolynak. Gozsdunak csaknem minden alakja a reánk kényszerített társadalmi és gazdasági életforma áldozata. Nem hoz derekabb életingert nekik az új idő, és ezért inkább lassan, de biztosan fölládozzák magukat. A kiegyezés korának zsoldos hada a föllendülésről szónokolt, de ugyanennek a kornak a legjelentősebb írói

•

reménytelenséget láttak mindenfelé. Tolnaiban és Gozsduban jelentkezik először félelmetesen az Ady-korszak végzete: az áthidalhatatlan ellentét az élet irányítói és a szellem hordozói között.

Gozsdu a nagy haza, a kelet-európai táj válságának legmélyebb okára tapintott: az emberi reménytelenségre, a táj és a tájat kifejező ember mélyebb tárnáinak erőszakos betemetettségére, a reánk kényszerített életformák idegenségére. A társadalmi bomlás okait is ebben kereste: a ködben, az élet bizonytalanságában, értékes erőink elkallódásában, tudatunk tántorgásában, életérzésünk nem gyógyuló sebeiben. Úgy látta, hogy ez a nagy táj egyelőre csak vajúdni tud, de a vajúdásból még nem születik életforma. Tulajdonképpen Gozdsdu is a megmétélyezettekről írt, a felemás emberekről, akiknek életerőit meggondolatlanul beléjük csempészett szérumok hatása torzítja, zilálja, bénítja. Az élet szüntelen és haszontalan fortyogó káosszá válik, melynek ingoványos talaján minden kísérlet elferdül, és végső eredményében lápba fullad. A köd alakjai mindannyian megmétélyezettek, iránytalanul száguldó, pusztulást és halált hintő, vagy pedig tehetetlenül hánykódó figurák, novelláiban érettebb erővel ugyancsak ilyen embereket és emberséget ábrázol.

Gozsdu nem volt célzatosan társadalmi író, ennek köszönhetjük, hogy a műveibe szőtt társadalmi kép annyira éles és megbízható. Félelmetes tárgyilagossága tette lehetővé, hogy királyi ügyész létére nyugodtan írhatott az újfajta megyei korrupcióról, a Kelet-Európába tolokodott kapitalizmus rablógazdálkodásáról, a nép teljes elhagyatottságáról, és az 1867 után uralkodó nemzeteszméből való kieséséről. Gozsdunak elsőrangú érdemei vannak a magyar társadalmi tudat születése körül. A gondosan konzervált arisztokrácia erkölcsi és társadalmi szerepéről az volt a véleménye, mint Tolnai Lajosnak, mindkét regényének eseménye ennek a rétegnek a válságáról hoz hírt. De erről szól az egyik legkitűnőbb elbeszélése is, a *Nirvána*, az élőhalottak furcsa kísértetjárásáról, és mételyző szervezetéről. A társadalmi élet vizsgálata csak erősítette Gozdsdu eredeti meggyőződését, mely így foglalható össze: a fatalizmus az élet és a halál egyensúlya, tehát nagyszerű életelv és teremtő is lehet, de itt, a reménytelenség, a külső-belső elintézetlenségek földjén a halál komor, vigasztalan angyala, vagy pedig a halódás zsongító, halálba ringató dajkája.

•

Gozsdu tudta: ez a reménytelenség egészen mélyről jön, óriási föld-rengések, társadalmi, szellemi és erkölcsi rendülések kellenének, hogy a remény látvája feltörhessen. Nem tartozott ama bizakodó rajongók közé, akik úgy hitték, hogy a francia tűz egész Európát bevilágítja, és a francia forradalmi típusok bűvös köntösök, melyeket csak magunkra kell húznunk, és máris a szélrózsa minden irányában megváltást hirdethetünk. Tudta: a megváltáshoz, tehát a tiszta emberi megvalósuláshoz mélyebbről feltört elemek szükségesek. Nem áltatta magát szép és naiv hitekkel, nem volt benne semmiféle petőfiség, fiatal fővel is idős keleti bölcs volt. Pesszimistának nem mondhatjuk azért, Gozdsu a kor felszín-es fogalmai fölött állott, és nem vette igénybe vigasztalódásul, vagy pedig teremtő erejének fokozása céljából a kor jellegzetes izgatószerzeit. Mindent látott, mindent megmért, belátta az egyéni szándékok eleve reménytelenségét, és viselni bírta ezt a súlyos élményt. Ha nem mélyed a magyar környezetbe, hanem csupán az emberi figurák megörökítésére törekszik, írásait összetéveszthetjük a múlt legnagyobb és legtisztább oroszainak írásaival. *A veréb* és az *Ultima ratio* bátran Gogol vagy Csehov legjobb írásai mellé állítható; honi kritikusai valószínűleg ezért emlegették Gozdsuval kapcsolatban Turgenyevet.

Az *Ultima ratio* a magyar széppróza legnagyobb alkotásai közé tartozik, holott látszólag egészen az utolsó jelenetig a szociális közömbösséget, a társadalomból kihulló szegénység megkövesedett belső harmóniáját hirdeti. Egy szörnyű mély hang azonban pillanatok alatt pozdorjává töri ezt a megkövesedett réteget: az öreg paraszt sírásó kivonult a társadalomból, remények, vágyak és illúziók nélkül él a sírok között, mint a keleti bölcsek és a magasan az élet fölé költözött zarándokok. Esteledik, szegény halottat hoznak a kórházból közös koporsóban. Olyan koporsó ez, melyben csak kihozzák az ingyen halottat, a sír szájánál kiveszik belőle, és úgy dobják a mélybe. A tökéletes nyugalomba és harmóniába dermedt öreg paraszt halotthalványan tántorog vissza a sírtól: „Már másodszor! Pukkant! – Mi az? Mi pukkant? – Szegény embert – meztelenen – mint a kutyát – be kell dobni – a gödörbe! Ezt is – bedobtuk. Azután pukkad – mint a puska lövés! A hasa, a hasa... – Senkim sincs! Engem is – bele fognak dobni – mint a kutyát! Én is pukka...” A kételkedők ebből a novellából megtudhatják, hogy mi lap-

•

pang a dermedt nyugalom alatt a kelet-európai népek lelkének alján. A *Tantalushoz* fogható egységes és érett novelláskönyvet alig találunk a magyar irodalomban. Az egyik csúc s a másik mellett sorakozik benne. Egyetlen hanyag vagy ügyetlen mozdulat sem zavarja a könyv páratlan művészi egyensúlyát. Ez a fegyelem és igényesség Gozdsu dicsősége s baja. Legjobbaink közt emlegetjük, de mondanivalójának csak egy töredéke jutott napvilágra. Minden novellája remek, megállja a legmagasabb mértéket. Gozdsu élete mégis torzó, mint fiatalon elhunyt barátjáé s bajtársáé, Justh Zsigmondé.

(*Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943*)

KÁLMÁNY LAJOS (1852–1919)

Kálmány pécskai segédlelkész korában, 1875-ben kezdte meg a népköltészet gyűjtését Aigner-Abafi Lajos biztatására és anyagi segítségével. Aigner-Abafi egész vagyonát a magyar irodalomra áldozta, könyvkereskedésének szerény hasznát is erre fordítva, lankadatlan szívóssággal és tisztességgel adta ki a *Nemzeti Könyvtár* köteteit, és a múlt számos jeleséhez még ma is csupán az ő kiadásában juthatunk hozzá. Irodalmi múltunk feltámasztásában és mentésében döntő érdemei vannak Aigner-Abafi Lajosnak, s arra is jutott még ideje – és akadtak garasai –, hogy a pécskai káplán népköltési gyűjtését támogassa.

Kálmány Lajos első gyűjtését *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* címen rendezte sajtó alá még Pécskán, nemsokára már Csanádapácán és Battonyán segédlelkész, majd Szegedre helyezik, a Rókus-kápolna káplánjának. Itt talált igazi elemére: elkezdi egy sűrített népi közösségnek, Ős-Szegednek a hagyományait gyűjteni, és néhány hónap alatt kötetre való anyag van a birtokában. Biztonsággal jár-kél a néplélek bonyolult tárnáiban, s azonnal rálel a nemes ércek ereire. Munkáját a nagy árvíz szakította félbe, amely romba döntötte Szegedet. Szinte a Gondviselés küldötte Kálmányt, hogy az utolsó pillanatban örökítse meg Ős-Szeged

lelkét, a magyar *Kalevala* még meglelhető nyomait. Az árvíz ugyanis sok mindent elmosott, elsöpörte a régi állapotokat, kimozdította helyükből a dolgokat és a lelkeket. Kálmány szegedi gyűjteménye olyan szerepet játszott, mint Noé bárkája: belementett mindent, ami méltó a folytatódásra, a megörökítésre, az utódok nem múltó tiszteletére, és hozzácsatolta a szegedvidéki anyagot, Ős-Szeged lelkének emlékeit.

A gyűjtő, a későbbiekkel ellentétben, nem akadt meg a nyersanyag közlésénél, hanem a legmerészebb vállalkozásba fogott: vissza akarta idézni a magyar *Kalevalát*, a népköltészet emlékeiből és a fennmaradt hagyományokból meg akarta teremteni a magyar mitológiát. Kísérlete nem áll egyedül a XIX. században, de egyedülállóan magasrendű a módszere. Ipolyi Arnold nagy ívű rendszert teremtett, és telezsúfolta értékes nyersanyaggal, elsőrangú megérezésekkel, de naiv délibábossággal is. Kálmány óvatosabban, különb kritikai érzékkel és hatalmas összehasonlító tudással látott neki a feladatnak. Egy-egy mitológiai elem fonalán indult útnak, aggályos gondossággal vizsgált meg minden „építőtéglát”, biztos kézzel rakta, illesztgette a széthullott régi magyar „templom” köveit.

Kálmány előtt a gyűjtők általában arra törekedtek, hogy gyűjteményekben esztétikailag tökéletes darabok, kerek mesék, érett balladák és szabályos dalok szerepeljenek. A népmesegyűjtemények, mint a jó novelláskönyv, a dalgyűjtemények pedig a szabályos verseskönyv igényeivel készültek, és a legtöbb gyűjtő minden lelkiismeret-furdalás nélkül simította, kiegészítette, rendezte az anyagot. Kálmány nem vállalkozott ilyen merényletre, nem hangolta a gyűjtött anyagot a kor irodalmi ízléséhez, hanem szűzi tisztaságában jegyezte fel, és nemcsak a kerekded népköltészeti emlékeknek tulajdonított fontosságot, hanem a hagyomány minden elemét följegyezte, és az anyaghalmazból kiválogatta mindazt, ami hírt adott az őshitről, és a magyar vallásos szellem fejlődéséről, alakulásáról. Értékelní tudta mindazt, amiben mások csupán értelmetlen vagy lényegtelen töredéket láttak. Ha Ipolyi tudatos nagy rendszert alkotott, Kálmányban egy nagy ösztönös rendszer élt, mely a tényleges népköltészeti élményekből táplálkozott, ösztönös megérezéseivel azonban csak akkor lépett a nyilvánosság elé, ha tudatos bizonyosságot talált igazolásukra. Minden értekezése ilyen bizonyosság,

•

végérvényes igazolás, s ha az értekezések nem is közlik a magyar *Kalevala* teljességét, de a körvonalait biztos kézzel megrajzolják.

A magyar vallásos kultúra a XIX. században ijesztően ösztövért lett. A szellemi élet legnagyobbbrészt elfordult a tételes vallásoktól, vagy legalább is közömbössé vált irántuk. Maguk a vallások pedig bezárkóztak tételeik várába, védték a birtokállományukat, harcoltak ellenfeleikkel és a korszellemmel anélkül, hogy saját mélységükbe, fejlődéstörténetükbe bepillantottak volna. Némelyik felekezetünk papságának körébe sok asszimiláns elem került, akiknek idegen volt a magyar néplélek, és hiedelmeiben, ősi szokásaiban, pogány maradványaiban legfennebb sátáni elemet szemlélt. A kereszténység rengeteg elemet szívott fel a pogányságból, s átalakította a maga képére és hasonlatosságára, a pogány magyar vallásos kultúra is beáradt a kereszténységbe, és a két elem az idők folyamán egységbe békült. Egészséges fejlődés más módon el sem képzelhető, az új vallásnak, ha tartós életre vágyik, örök emberi élményekre kell épülnie, tehát magába kell szívnia az ó-hagyományból mindazt, ami örök emberi. Egy-egy nép vallásos érzésébe és kultúrájába ezen kívül beolvadnak a saját sorsélményei is, a vallásnak ezekkel is számolnia kell, és rendszerébe kell olvasztania őket. Az áthasonulók azonban – látszólag a kereszténység nevében – a magyar vallásos érzés ősi és sajátos elemei ellen fordultak, holott a kereszténységnek semmi szüksége sem volt erre a „fordulásra”, a kereszténység nagyon jól tudta, hogy a vallásos érzés ősi humuszába kell gyökereit bocsátani, ha viharokat álló fává kíván nőni. Azok a papok tehát, akik a magyar vallásos érzés mély humusza ellen küzdöttek, tulajdonképpen nem a kereszténység érdekeit szolgálták, hanem a nekik idegen magyar „öslélek” ellen viseltek hadat. Kálmány Lajos tisztán látta ezt a folyamatot, mert folyton sürgette, hogy a papokat magyar környezetben neveljék, maga pedig teljesen a néplélek papja lett: a népi kereszténységben a pogány alapot és annak elemeit kereste, a magyar parasztság keresztény lelki kultúráját az ősi keleti-pogány gyökerekig vezette vissza; fölfedezte népi vallásunk eredetiségét.

Már két döntő fontosságú gyűjteménye jelent meg, a Magyar Tudományos Akadémia több értekezését kiadta, a néprajzi körök ünnepelték, midőn megpályázta a szegedi Szent Rókus plébániát. Szegeden akkor

indult meg a korszerű városiasodás, a középréteg lépett előtérbe, amely ugyancsak nem érzett közösséget a paraszt-pappal, és megbuktatta a választáson. Ez a bukás volt Kálmány legsúlyosabb csalódása. Szegedre és környékére építette egész élettervét, s éppen Szegeden kívánt nyugodalmat teremteni magának, hogy munkásságát zavartalanul folytathassa. Szülővárosának múlhatatlan emléket emelt népköltési gyűjteményével, és a viszonzás rideg elutasítás volt. Pedig időközben már bejárta – mint káplán – Temesközt, tehát Bánátot is, és egész Dél-Magyarországot, melynek számos falva szegedi kirajzás, mindenütt a szegedieket, a szegedi lelket kereste, listákat készített a szegedi kirajzokról, és adatokat, elemeket talált Szeged messzire sugárzó lelkéről. Gyűjteményeinek előszavában rajongó áhítattal beszél szülővárosáról, melyet a délvidéki magyar néphagyomány góciának tartott, s 1891-ben halálos sérelemmel kellett elhagynia; nem is tért vissza, csak későn és betegen, szélütötten.

Kálmány Lajos ezután a déli Tisza vidékén, a Viharsarokban bolyongott, káplánkodott, plébánoskodott. Most már teljesen a parasztok papja lett, azonosodott népével, nyíltan, olykor kihívóan sorsközösséget vállalt vele. Tanult és gyűjtött, folytonosan csatangolt, kószált, igaza van Móra Ferencnek: nem mint „modern” pap volt jelen népének életében, hanem mint az „utolsó magyar sámán”. Összeütközésbe került az egyházi és világi hatóságával, izgatási pört akartak indítani ellene, mert minden esetben nyíltan a népe mellé állott, ha úgy látta, hogy igaza van. Érezte, hogy a magyar őslélek utolsó sugarainak büvkörébe jutott, ezek a sugarak hevítették, az ő átlényegülésüket kereste a népi kereszténységben, és ebben az átlényegülésben, a pogány magyar igék utolsó „felszökésében” érezte az istenség jelenlétét. A népi fonók, szokások, játékok, babonák, hiedelmek, vigasságok és az éjszakai pásztortűznél folytatott beszélgetések lettek Kálmány Lajos szertartásai, az ő papjuk volt: nekik áldozott, és éretük áldozta föl az életét, nyugalmat és érvényesülését.

Midőn szélütés érte, jó alkalom kínálkozott az előljáráóságának, hogy a nyugtalan paraszt-paptól megszabaduljon. A szélütött Kálmány visszakerült Szegedre, és egy nyomorult viskóban tengődött csekély papi nyugdíjából. 1919 decemberében halt meg, utolsó nagy művének, a *Hagyományoknak* harmadik kötetét már nem tudta sajtó alá ren-

•

dezni. Tömérdek kézirat, gyűjtés, jegyzet maradt utána a legteljesebb rendezetlenségben, s mi sem jellemzőbb, hogy hagyatéka mind e napig nem talált rendezőre, sőt ma már a holléte is bizonytalan. A hagyatéka elárulta, hogy életének második fele meghasonlásban telt, egyéni erői nem voltak elegendők, hogy a folytonos csapások és félreértések növekvő terhe alatt kiegyenesítsék. Közbe kellett volna lépniük a tudományos szervezeteknek, a szellemi életnek, a nemzeti lelkiismeretnek. A kor felelőtlenségét azonban mi sem példázza megdöbbentőbben, minthogy Kálmány Lajos teljesen magára maradt. Élete végén már csak éjszaka járt sétálni, élő halott lett, akit magára hagyott hősi vállalkozásának összeomló roppant ívei vertek nyomorékká és temettek el.

A *Szeged népe* mindhárom kötetéhez terjedelmes előszót írt, ezek az előljáró írások elárulják, hogy a népköltési gyűjtés széleskörű vizsgálódással párosult nála, és szerves kapcsolatban volt egy nagy magyar élettervvel. Már az első kötet előszavának írója nemcsak folklorista, hanem a telepítések és Temesköz magyar meghódításának az apostola: „Szegedet nagyra kell tenni, megadni neki az eszközöket, melyekkel a Temesközre magyarosítólagnemcsak ideig-óráig hathat, hanem a megkezdett hatást gyümölcsözővé is teheti. Főképpen a felsőbb tanító-intézetek sorozandók ide. (...) A másik, amire a feladat megoldásában szüksége van Szeged népének, a Temesközbe behúzódo magyar községeknek erősítése. Az erősítés a telepítésekkel érhető el; nem úgy, mint még ma is tapasztalható, hogy némely uraság az egyik magyar községet a másik után pusztítja el, minek következtében a lakosok egy része elhagyja Temesközt. Elég lakatlan községeknek való hely van Temesközben, ezeket kell betelepíteni magyarokkal!”

A második kötet előszava elmondja, hogy a szegedieknek Temesközbe való kirajzása szabályos vonalban történt, úgyhogy a telepés községek szerves kapcsolatban maradjanak egymással. Kálmány a szegedieknek a nemzetiséghez való ragaszkodását látja ebben a települési céltudatosságban, és elmondja, hogy ezt a szilárd települési vonalat a legpusztítóbb balsors közepette és a kedvezőbb települési lehetőségek kedvéért sem szakították meg. A harmadik kötet előszavában még keményebben a telepítés eszméje mellé áll: „Temesközön, ha magyar politikát akarunk követni, nem szabad a kincstárnak talpalatnyi eladó vagy bérbeadó

•

földjének sem lenni, csak magyarokkal való betelepítésre szántnak.” A katolikus pap tisztán látja, hogy a telepítés mennyire magyar sorskérdéssé nőtt, és ilyen ajánlatokra merészkedik: „Telepítsen a kincstár Temesvár alá kálvinistákat! Adjon alkalmat Temesvár lakosságának velők versenyezni a magyarságban.” Ez a hang nyilván a „magyar vallás” hangja, de Kálmány Lajos egyházi pályáját is eldöntötte.

A harmadik kötet előszava különben kitűnő faluvizsgáló tanulmány, újra rámutat arra a félelmetes folyamatra, hogy némelyik földesúr, így Marczibányi Lajos és Sváb Károly, elpusztította a virágzó telepes falvakat. Ugyancsak Kálmány Lajos tárja föl elsőnek adórendszerünk akkor dívó megdöbbenő aránytalanságait: „A csókai uraság 7837 hold után fizet 8970 forintot, a nép pedig 2968 holdja után 5549 forintot, és még azt sem mondhatjuk, hogy az uraságnak csak kétszer annyi, olyan minőségű földje van, mint a népnek.” Kálmány gyűjtő munkája nem volt elszigetelt tudományos tevékenység, nemcsak a néplelek hagyományait, hanem az egész néplelket és az egész népsorsot figyelte. Hiába ajánlotta gróf Tisza Lajosnak művét, hiába írta le másfél lapos ajánlásában tizenegyszer a Nagyméltóságú szót. A mű a magyar népi gondolat forradalmi jellegű átalakulását hozta, és a magyar szabadelvűség kora kesztyűs kezével ítélte: Kálmány Lajost pusztulni engedte.

Kálmány a népköltészet egészének vallásos jelentőséget tulajdonított: „a népköltésben az anyagnak szellemet adtunk”, tehát a lelkünket leheltük belé. A kor azonban vagy elvetette a vallásos kultúrát, vagy pedig tételek közé száműzte, de semmiképpen sem volt hajlandó ilyen tágas hungarológiai és emberi értelmet adni neki. Pedig Kálmány nagyon tisztán látta, hogy a vallás egyetlen fejlődési lehetősége a merész visszakanyarodásban rejlik: a hanyatló polgári civilizáció menthetetlenül szétbomlasztja a vallásos érzést, tehát vissza kell térnie az ősvalláshoz, az emberi alapépítményekhez, az eredeti embernek az Istennel és a világgal kötött szövetségéhez. A népiség és a néphit fölfedezése tehát nem csupán elvont tudományos vizsgálódás volt nála, adatokat gyűjtő hév, racionalista szócséplés, hanem ő is részt vett a századvég nagy nyugtalanságában, mely utat keresett a válságba jutott embernek, és Kálmány Lajos a legigazabb, legegészségesebb utat ajánlotta: a költészet és a vallás, a teremtő és a hívő ember egységét.

•

Ő vette észre először, hogy a népköltészetet nem szabad műformáink kaptafájára húzni és az irodalmi ízlésünkhöz torzítani, mert sajátos esztétikai és etikai rendszer rejlik benne. Elsődleges feladatnak vallotta a népkultúra törvényeinek s rendszerének tudatos megfejtését és taglalását, benn rejlő törvényinek helyes magyarázatát. Megalapította a magyar folklórt, és összehasonlító alapon kibányászta eredeti elemeit. Életműve tehát a legjelentősebbek közé való, mert megindította egy sajátos kultúra értelmének a megfejtését. Természetesen azt is meglátta, hogy a magyar sorsélmény miképpen színezte vallásunkat: „Ha a népek boldog korszaka összeesik a teremttel: a kettő egy, akkor mi valami nagyon boldog időt soha sem értünk. Már az első ember testének kétszer való meggyúrása által úgy tetszik, mintha kijelölte volna jövőnket, már ekkor küzdéshez, törődéshez, munkálkodáshoz akart volna szoktatni bennünket, hogy mi ezen az úton boldogulhatunk, haladhatunk; avagy megfordítva, küzdelmeink, törődéseink okozták-e, hogy mondáink is ilyen vonásokat tartalmazók?”

Kálmány fölfedezte a népmesében népünk társadalmi ősélményét is: az ősi magyar mese „a gazdagságból eredő rangkülönbség fent nem állásának bizonyítása”. Egy másik mesénél megjegyzi: „Mesénk mást is mutat: tiszteletben tartja a szerzett jogokat, javakat, mit őseink a történet lapjai szerint hazánkba jövekkor nem tartottak meg, mi azt mutatja, hogy mesénk újabb kialakulata a kereszténység hatása szerint valót tükröz vissza. A szerzett jogok tiszteletben tartásával szoros kapcsolatban van a rangkülönbség elismerése... Ezt a rangkülönbséget mesénkben a királykisasszony hangoztatja, mikor a kiskanászhoz nem akar királylány létére férjhez menni; a mesék azonban segítenek rajt azáltal, hogy a különben alacsony származású mesehóst felemelik.” A magyar népköltészet szociológiájának is Kálmány Lajos vetette meg az alapját. Felismerése, alapvetése nem talált tanítványokra, folytatókra, de a magyar folklórnak, ha eredeti tudománnyá akar nőni, Kálmány végrendeletéhez kell visszatérnie.

Kálmány egyik legérdekesebb feltárása, kísérlete a *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya* volt, harminchét lapos tanulmány, a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1885-ben. Páratlan megérzéssel fejti ki a hagyományok töredékeiből az eredeti magyar istenasszony létét,

és egészen észrevétlenül pogány szertartásaink tömegét idézi vissza; az aránylag rövid értekezés tömény magyar mitológia. Szőregeen egy búbajos versikét is lelt, mely ugyancsak a Boldogasszonyhoz fűződik:

*Fölviszöm, fölviszöm,
Fölviszöm a baltikámat
Boldogasszonyhon,
Boldogasszonyhon
Fölviszöm, fölviszöm!*

Csakhogy szegény pacsirta nem bírta felvinni, mit leereszkedőben be is vall, mikor így szól: *Elejtöttem.*

Nagyvonalú értekezés a *Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban*. Igen érdekes, hogy egy olyan mítoszi nyomra lelt, mely Adyban támadt fel újra. A temesköz-lőrincfalvai hagyomány ezt mondja: „Az egész világot három cethal tartja, midőn harmadik esztendőbe mögfordul (a három cethal) a másik ódalra, akkor a föld megrögzög.” Adyban így támad föl a mítosz:

*Oh, Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?
Roppant hátadon táncolunk mi.
Oh, ne mozogj, síkos a hátad.
(A nagy cethalhoz)*

A világ alakulásairól szóló hagyományok döntően példázzák, hogy milyen széles kultúrterületekkel érintkezett az ó-magyarország: „Nem kell azonban hinnünk, hogy nekünk a vogulok és szibíriai törökök hagyományaival egyező teremtő mondáink vannak csak; egyéb nyomok is meglátszanak a mi kincseinken. Így a gnosztikusok tanítására emlékeztető vonást rejt magában a következő adatunk. (...) Iszlám maradvány Évának a kígyótól való elcsábítása, szinte ilyen, hogy a kígyó a vízből szól Évának. (...) Nem vezethető azonban vissza az iszlámra az a kijelentés, hogy az emberek a bűnbeesés előtt szállni tudtak. Ez már inkább hasonlít a vogul monda ama helyéhez, hol el van mondva, hogy a Numi

•

Tarom leeresztette férfi és nő, az ég és a tenger között lebegett: azonos pedig a buddhisták hiedelmökkel, kik szerint az ember elváltozott. Tengri tehát előbb repült.” (...) „Világégsre vonatkozó hagyományaink kétféle hatásról tanúskodnak, úgymint a keresztényről, hova sorozzuk a Szentanyák tárgyuk körébe vágó magyarázgatását, melyet részint a Szentírásból, részint a Sybillákból merítettek és a mongol buddha vallással egyező hatásról.” Kálmány a magyarság hatalmas ázsiai hozományát kétségtelenné tette.

Döntő bizonyosságot hozott Kálmány a sámánizmus mellett is: népünk a XVIII. század első felében még tudomással bírt a bűbájosságnak dobszó mellett való tanításáról, tehát a sámándob alaposan dacolt az idővel. Ezeket a nagy jelentőségű megállapításokat többnyire csak úgy mellékesen, a lap alján közölt vagy könyvei végére függesztett jegyzeteiben teszi. Egyik jegyzetében megemlíti, hogy „a magyar népköltés-tárban aránytalanul kevesebb az átkot tartalmazó adat az áldónál, a hűtelennek rosszat nem kívánónál” – e „statisztika” fényt vet népünk lelkének természetére. Művek lehetősége lappang egy-egy jegyzetében, és a művek bizonyára meg is születtek volna, ha hideg felhők helyett meleg verőfényt küld reá a kor.

A gyűjtő Kálmány Lajos nemcsak mítoszunk hitelét építette föl, hanem őskultúránk természetéről is végső érveket hagyott. A múlt század esztétikusai még azt tanították, hogy a ballada a „hegyi” léleknek zordon teremtménye, és az Alföldön a ballada helyett az enyhébb románc nyílik. Kálmány alföldi gyűjtései alapján és az egyetemes magyar népköltési kincs szemmel tartásával hirdette, hogy a ballada a magyar műveltség őskincsei közé tartozik, tehát a magyar alkattal függ össze. A ballada az egész közösségben virágzott, a tájak és a tájakon változó életberendezések legfeljebb módosították további fejlődését. Kálmány Lajos a magyar folklór alapvető kérdéseit tisztázta, és folklorisztikus kincsünk időtlen teremtő szerepét vallotta. Ő a Keresztelő Jánosa annak az elkövetkezendő folklorisztikus áradásnak, amely egyelőre Bartók, Kodály, Ady, Erdélyi, Tamási, Sinka és hihetően még nemzedékek életművét termékenyíti majd meg.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

KÁLMÁNY LAJOS NYOMÁBAN

Úgy vélem, kevesen tudják, hogy Újvidéken Hungarológiai Intézet működik, és a fenti című könyvet, Tóth Ferenc munkáját se forgathatták sokan. Jugoszláviában a magyar folklór művelése most kezd föllendülni. Kisebb tudósítások jelentek meg régebben is, de a korszerű feladatok felismerése elsősorban Penavin Olga érdeme. Az elméleti megalapozás Bori Imrénének az *Idő, idő, tavaszidő* című népmeseegyűjtéshez írt előszavához fűződik. Talán azt is fölvethezném, vajon Kálmány jelentőségét hányán ismerik, mert a megújult országban hagyatékával egyedül Ortutay Gyula törődött, életrajzát pedig Péter László írta meg. A legszebb búcsúztatót Móra Ferentől kapta (*Az utolsó magyar sámán*), ám a megható írás hitelében itt-ott kételkednünk kell.

Mi sem áll távolabb tőlem, mint Móra értékének csökkentése. Móra mindig lefelé húzott, sohasem feledte el, hogy honnét jött. Azonban polgár lett, bátor s haladó, együtt érzett Kálmány Lajossal, de neki is borsódzott a háta, ha meglátta. Kálmány „rossz” természetéből magyarázott sok mindent, amit egy ország és egy társadalom rossz természetéből kellett volna magyaráznia. Móra szerint „szép, piros képű, mosolygós szemű fiatal papként” távozott Szegedről, és „teljesen elvadult ősember gyanánt” tért vissza. Holott szegény Kálmány sohasem volt „mosolygós” papocska, nézzük csak meg az ifjú pap mellképét. Mészáros Lőrincnek lehetett ilyen elszánt, perzselő tekintete, szájvonala dacos, súlyos szavak ejtésére temett, mintha esküt mormolna, hogy többé sose alkuszik meg, s feszül, szinte ég rajta a reverenda. Kálmány sohasem gyógyuló sebbel hagyta ott szülővárosát, s ment papnak, mint Péter Lászlótól tudjuk, anyja kívánságára, de semminémű hajlamot se táplált a papság iránt. Igaz, három testvére volt, köztük kettő fiú, ő a legidősebb, ám az anyját aligha a szükség kényszerítette arra, hogy elsőszülöttjét szemínáriumba zárja. A múlt század végén a még teljes elnyomottságban élő asszonyok, ha hűségesek maradtak férjükhöz, családjukhoz, egyetlen vigasztalóra és szövetségesre számíthattak, az Istenre. Ájtatos egyezséget kötöttek, a katolikus egyház lelki imperializmusának ők alkották leghívebb, legelszántabb amazonjait, s bár jóhiszeműen, nemegyszer csatolták gyermekeikre a vallásosság szöges övét. Ugyancsak Péter

•

Lászlótól értesülünk, hogy Kálmány, míg a temesvári szeminárium-
ban kispaposkodott, anyjának erőszakossága miatt négy esztendőre
szakított családjával, szünidőre sem látogatott haza, anyja csomagjait
felbontatlanul visszaküldte. A seb is termel, gyakorta többet, különbet,
mint a jólét. Kálmányban dacot nevelt. Ez a dac tette naggyá és boldog-
talanná. Erről a dacról állította Ady, hogy „élethipotéka”. Úgy vélem, az
a diákköri seb, édesanyja erőszakossága, ha el is rontotta egyéni életét,
de géniuszt felszabadította. Csupán plébános korában fogadta el az
anyja röskei szőlőjéből küldött évi 20–25 hektó bort. Így vezekelt az
anyja? Annyi narkotikumot küldött a fiának, amennyinek az árából
egykor bízvást tanulhatott volna kedve szerint. Kálmány pedig akkor
már elfogadta, akár a végzetet. Ivott és itatott, méregerős szüzdohányt
pöfékelt naphosszat, ette a mérgeket – a nikotin eleven vad ízét, az
alkohol mámorát –, mert tudta, hogy úgyse fordíthat sorsán.

Ám, talán így is kellett történnie. Kálmány tizenkilenc évig volt
káplán, és jóformán esztendőről esztendőre más faluba helyezték.
Egyházi fölötteseivel és főként a szolgabírókkal mindenütt össze kellett
ütköznie, mert mind fönt, mind a középen teljesen korrupt réteg terjesz-
kedett, erről Tolnai Lajos sorsa és művei tesznek félelmetes tanúságot.
Már első állomáshelyén, Pécskán Szabados esperes 120 Ft 32 krajcárral
meg akarta rövidíteni, holott kápláni fizetése mindössze évi 200 forint
volt. Éppen olyan elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia a darab
kenyérért, mint a szegényparasztoknak. Kálmány fölvette a harcot, és
nem csupán ezúttal, de mindig győzött. Péter László szerint kitűnően
ismerte az egyházjogot, amelyet Temesváron Csiky Gergelytől, egyik
legkedvesebb tanárjától sajátított el. Csikyn ugyancsak égett a reveren-
da, és sok mindenről felvilágosíthatta tanítványát. Később Pestre ment,
meghasonlott az egyházzal, ledobta a csuhát, nemsokára fölkapott író
lett. Csiky már mint világi ember írta meg önéletrajzát, de titkosírással,
mert jól tudta, hogy a papok keze messze elér, bosszújuktól tartott. A
titkosírást utóbb rokona, Supka Géza fejtette meg.

Kálmány, miközben ide-oda helyezték, valósággal űzték, és egyha-
mar meghasonlott az úri-polgári társadalommal, közösséget keresett,
hogy egyáltalában élni tudjon. Mi történt volna véle, ha megül egy
kényelmes állásban? Nyilván elpolgáriasodik, de a papságot sértődöt-

ten, sebesült lélekkel, harcra készen kezdte; űrt érzett bévül, mert a teológiát egyhamar kifújta belőle a friss tavaszi szél, az űrt pedig be kell töltenünk. Egy különb, emberibb lelkiséget kellett fölfedeznie, méltó materiát keresett, és ezt a közösséget a népben találta meg. Egyre inkább egy nagy család vigaszos melegségét érezte, midőn beszédüket, majd dalaikat, meséiket, hiedelmeiket hallgatta. Mindezek őselemeket vertek fel benne. Mintha hallotta volna már valamikor, egészen mélyen szunnyadtak, most pedig egyszerre életre éledtek, és éreznie kellett, hogy ez a felfedezés különb családot ad a sajátjánál, mely sohasem értette meg, ha szerette is. Mennyire illik reá Ady sorsmagyarázata: „Menekülés úri viharból”. A különb család a nép volt, s elindult, hogy fölfedezze. Sehol sem volt maradása, Szegedtől északra, keletre és délre, sorra járta a falvakat, gyűjtött iskolákban, kocsmákban, pásztortűz mellett. Tanult, olvasott, töprenkedett nyomorult falusi káplánszobákban gyertyavilág mellett. Garasaiból könyveket vásárolt, nyelveket tanult, s közben szüntelen mérte az embereket, akik fenn voltak, könnyűnek találta, az alul senyvedőket pedig családtagjának fogadta. Kiürítette azt a keserű poharat, amit a nép ivott nap mint nap, s mivel nagy formátumú ember volt, született írástudó, ebből a lelkiségből akart templomot emelni az egész nemzetnek.

A magyar népkultúra szent terheit hordozta, s midőn szél ütötte, megyés püspöke, Csernoch János személyesen jött Csanádpalotára, s oly irgalmatlanul beszélt véle, mintha egy második szélütést szeretne előhívni. Az a Csernoch, aki holtig nem tanult meg magyarul, de annál bőkezűbben töltötte meg Tisza István pártjának üres kasszáját, hogy hercegprímás lehessen. Kálmány pedig teljesen soha meg nem gyógyuló béna karral, kapadohányfüsttől illatos hosszú papi kabátban, holtig egy nagy tervet szolgált: fel akarta húzni a nép templomát egészen a csillagokig. Életének a „negatívja” is sokat mond. Csernoch János, amikor nyugdíjazta, egyik fő vádjá volt, hogy a templomot nem takaríttatja. Csakugyan így lehetett, de az ő temploma nem volt azonos az egyházéval. A halottakat beszentelte a templomban, de nem kísérté ki a temetőbe. Elhanyagolta a hittantanítást, inkább daloltatta a gyerekeket? Ne feledjük, hogy nem hitt a vallásban, de tanítania kellett. Mestere volt a herélésnek, ingyen és jókedvűen gyakorolta. A

•

népen segített ezzel. A hittanóráról elküldött egy gyereket kancáját fedeztetni. Elparasztosodott? Állatokat tartott, maga ült fel a trágyás szekérre is? Így lehetett? Plébános korában csakugyan keveset dolgozott, Móra ezt is tévesen ítéli meg, azt hiszem, paraszttá akart lenni. Valóban paraszthoz illő elszántsággal rakta forintra a forintot. Miként jutott ide? Lázadó parasztok mellé állott, népnúzó urakkal akasztott tengelyt. A nép templomának építőköveit megtalálta, de a templomot mégsem építhette fel, s látnia kellett, hogy abban a társadalomban minden nagy terv, nagy kísérlet reménytelen.

Régi ez a terv, hányan gyötrődtek érette és fölötte. Zrínyi, a költő és hűséges társa, Vitnyédi István óta szüntelen felbukkan: a kurucoké, Rákóczié, Bessenyeié, aki legtágasabb íveléssel fogalmazta meg, a magyar jakobinusoké, a reformnemzedéké, Széchenyié, Kossuthé, Deáké, Grünwald Béláé, Mocsáryé, Áchimé, a századforduló realistáié, Adyé, Jászi Oszkáré, a korai szocialistáké, Károlyié, az első Tanácsköztársaságé, a népieké, a Szegedi Fiataloké..., minek folytassam? Kálmánynál a „magyar templom” a népiség forradalmi diadalát indította a népballadától a földosztásig. A népiség nemcsak mese és költészet volt néki, de éppen olyan hévvel követte a szegedi nép kirajzásának, az új honfoglaló vonulásnak az útját, telepítést követelt, és fölvette a harcot az új településeket eltipró nagybirtokosokkal, olykor csaknem paraszti zendülés élére került. Móra részint Kálmányban keresi tragikumának a titkát, természetét teszi felelőssé sorsáért, s bár fölötte rokonszenves képet fest róla, „összeférhetetlen, hörcsögös természetű paraszt papnak” ítéli, de miért volt az? A nép egész lelkét, kultúráját néki ajándékozta, nem volt-e kutyakötelessége e megtiport nép mellé állani a püspökök, esperesek, képviselők, főszolgabírók és a nagybirtokosok ellenében? Ok nélkül senkivel sem akasztott tengelyt, de nem bírta tűrni az igazságtalanságot, nem tudott beletörödni egy ország folyamatos züllésébe.

Utóbb, mikor plébános lett, beállott parasztnak? Más is így akart cselekedni, midőn állandó vendégnek kopogtatott be a szegénység, így Beniczky Lajos, a nemzetiségi kérdés egyik legkülönb értője és megértője, de Kossuth éppen úgy a hóna alá nyúlt, mint Széchenyi. Akkor még nem csupán a nagyvonalú, de a cselekvésre is kész közéleti férfiak korát éltük, a századforduló végén már legfennebb gyarló epi-

gonok nyüzsögtek. A tudományos életnek csaknem minden komoly tényezője elismerte Kálmányt, tanulmányokat kértek tőle, buzdították, csak éppen a Kisfaludy Társaság és az Akadémia kapuja csukódott be előtte. Csak éppen nyugodt állomást nem biztosítottak néki. Még szerencséje volt a testét égető csuha is, különben bizonytalán börtönbe kerül, egy ízben a bíróság elrendelte a vizsgálati fogságot, de azután visszarettent, mert neve sokkal ismertebb volt, semhogy az európai botrányt elkerülhették volna.

Fölötte jellemző, ugyanakkor árulkodó sorokat ír Móra az öreg Kálmányról is: „Oszlopokon járó óriás” volt, másfél mázsa, nagy koponya, arca violásba játszó, szemében „fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus”, egyik karja szélütötten lógott, és áradt belőle a pipabűz. A mindig haladó gondolkodású, emberséges, de illatos szivarfüsthöz szokott Móra, azt hiszem, kerülte Kálmányt. Móra jóval szegényebb sorsból emelkedett fel, de azután civilizált ember lett, s bár ő sem volt a Vezérlő rend kedvence, de a mélységbe se lökték vissza, otthona volt legalább. Kálmány lakásán csak halála után járt, szellemi hagyatékát összeszedni. Sokadmagával lakta a két mélybe süppedt, nedves, sosem takarított szobát, patkányok és mindenféle rovarok társaságában, áradt a dohszag. És most egy talányt kell megfejtenünk. Elképesztő nyomorban élt állítólag csekély papi nyugdíjából, holott nem volt szegény ember. Azt is Péter Lászlótól tudjuk, hogy Csanádpalotán, plébánoskodása során tanyát szerzett, ezt sohasem adta el, halála után unokaöccse örökölte, és odaköltözött gazdálkodni, tehát aligha lehetett akármilyen odú. Az első világháború ínséges éveiben egy tanya komoly jövedelmet biztosíthatott, akinek földje volt, az gond nélkül élt, egy magányos pap egyenest jómódban tölthette volna utolsó éveit, ha a papi nyugdíj vékony is volt. Nem lehetett azonban, aki törődött volna véle, meg kellett ízelnie a teljes elhagyatottságot. Nem éltek körülötte mesélő szomszédok, a régi Szegedet elvitte az árvíz. A meg hasonlítás, a teljes reménytelenség állapotában, midőn a kétségbeesés vad fájdalmait legyőzi az ember, eljut oda, hogy nem törődik az ellenséges világgal, de ugyanakkor önmagával sem. A lemondás akkor lemondás, ha teljes érvényű, és magunkat se vonjuk ki. Nem törődött az emberekkel? Azok se törődtek vele, és ugyan mi köze lehetett a hivatalbéli úrral, vagy a

•

betelt polgárral, midőn ezek csak izgága, züllött vad papot szemlélték Szegednek ama fiában, akiben a „templomalapító” álma élt. Erről tudósít a Móra által jellemzett „fanatizmusa”. Csak éjjel járt sétálni. A sötétség, az éjszaka látogató emlékek, az árnyak, úgy lehet, irgalmasabbak az élő embernél. Azokra az emberi lelkekre emlékeztették, melyekben oly szívesen bányászott, és színaranyat hozott fel.

De mit tudhattak meg Kálmány lába nyomán Észak-Bánátban az újvidékiek? Először is azt, hogy egyetlen jelzős főnévvel tökéletesen jellemezni tudták a rendkívüli embert a reá még emlékezők: „Olyan kilépős pap volt” – mondogatták. Micsoda szellemes szabatosság. Csakugyan szüntelenül „kilépett” a papságból, melybe valójában be se lépett, csak közjük kényszerült, és ott is ragadt. Egész életében ezt az egyetlen védelmi állást fogadta el. Azt se feledték, hogy a gyűjtőknek munkájukért fizetett, a gyerekeknek négy krajcárt egy füzetnyi összegűjtött nótáért, holott nem volt sok a stallárium. A gyűjtőknek a nótákat „tökéletesen” le kellett írniuk. Még érdekesebb, amit Kálmány mesefájáról, Borbély Mihályról mondtak. Borbély egész könyvre valót mesélt, mert ez az ember „nagyon sokat tudott. Igazán, nagyon sokat tudott. Nagyon sokféle járt, mert szögény ember vót, és szógát ěre-ára, bérösködött, így is nevelkődött”. Ez a Borbély Mihály a mesélést „az ű születésitű” kezdte. Egész életéről mindent elmesélt. A helyükből kimozdított parasztokból hírvivő mesefák lettek. A hosszú helyhez kötöttség után mesévé, kalanddá, rendkívülivé nőtt bennük minden. A mese pedig nem szakadhat meg, nem érhet véget a világjáró embe-
reknél. A népköltészet fogantatását is a közvetlen személyes élményben kell keresnünk, de az is megtörténhet, hogy az átélt eseményt egy régi balladába építik, alkotás ez a hagyomány segítségül hívásával. A bánáti gyűjtők arra a végső következtetésre jutottak, hogy még századunkban is születnek balladák. A népköltészet túléli önmagát? Így lehet, mert magasrendű művészi és emberi izgalmakat őriz a hagyomány, ezek alászállhatnak a lélek mélységeibe, de fel is törhetnek.

A gyűjtők bejárták Észak-Bánátot, ahol Kálmány megfordult, káplánkodott, de nem csupán életének a nyomait keresték, hiszen 1906-ban agyvérzés érte, 1910-ben pedig Szegedre költözött; akik a század elején már felnőttek voltak, alig-alig élnek, annál inkább izgatta őket, hogy mi

lett a Kálmány korában még virágzó népköltészetből, a Kálmány által följegyzett balladák „észak-bánáti továbbélésük kísérleti vizsgálata”. Némelyik már nem él a köztudatban, de őrizők mindenütt akadnak, bár olykor csak töredékek szakadnak fel emlékeikből. Mások műfajt váltanak, dalba csapnak át. A balladáknak, így *A három árvának* is, megvan az európai családja, mégis miben rejlik eredetiségük? Nos, a szerkezet tökéletességében, képeik kifejező erejében és humánusuk hőfokában. A Kálmány-gyűjtés egyik változatában a halott anya könnyében mosdatja gyermekeit, körmével fésüli őket, hajszála a cérna, mellyel ruhájukat varrja. A sírból fölkelő anyának nincs semmije, „testével ápolja” őket.

*Fő' két az ű édös annyuk,
Mögmosta a fejejüket:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Kifűsülte fejejüket:
Nem fűsűvē, tisz körmivē;*

*Mögmosta a ruhájukat:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Mögvarrta a ruhájukat:
Nem cernávā, hajszałávā.*

A friss gyűjtés pedig, ha csupán töredékre is talál, egyszerre csak új, legalábbis nem közismert motívumokra bukkan. Tóth Ferenc jegyezte fel 1972-ben Egyházaskéren:

*Megy a három árva,
De megyen hosszú (j)útra;
– Jó anyánk, Mária,
Mi van a számunkra megírva?*

*Egy utcaszögleten
Megáll a legkisebb gyermek:
– Én tovább nem megyek,*

•

*Nem bírok, mehetek.
Ugyan, hát, jó emberek,
Adjatok egy falat kenyeret!*

A mai balladaénekes olykor megakad, és már csak tartalmat tud mondani, prózába csap. Az előbbi, különösen megható sorok után így folytatja a hatvannyolc éves Benyócki Istvánné: „Tudtam én hosszabban, de most nem jut az eszömbé... Möghalt az anyjuk, oszt akkó émöntek ezök ahhon a sírhon, és akkor ottan mondták: »Kelj föl, anyám, mert má leszakadt a gyászruhám ...«”

Midőn Tóth Ferenc a tízéves Ugori Jóskát megkérdezte, hogy hol tanulta a Rózsa Sándor-nótát, „Törökkanizsán a tévében” – hangzott a felelet. A népnek vissza is lehet adni az elvesztett kultúráját. Ugyancsak 1972-ben a hatvanöt éves Móra Lajosné Patkó Bandiról dalolta nótát Tömörkénynél is megtalálhatjuk (*Egyszerű emberek*). A szegedi tanya-világban hallhatta. Bogár Imre Laska Antal által hallott nótájának első versszaka másik nótából ragadhatott oda. Endrődön teljesen hasonló, de tökéletesebb, lángolóbb szövegét jegyeztem fel (*Viharsarok*, 167. oldal).

Az újabb énekesek különösen hangsúlyozzák, hogy megtörtént esetről szól az ének. „Hát megtörtént Jázován... Ez tény, igaz volt, ez egy igaz történet... Higgyék mög, hogy valamikó, ez igaz történet vót. Valamikor ez igaz löhetőtt... Ahány nóta van, ez mind megtörtént a kerek világon.” A hatvanöt éves Móra Lajosné Fehér Vera ezt közli *A hűtlen legény halálra táncoltatásáról*: „Ez megtörtént Adán. Az adai lányoktú tanútam. Szerette vóna a legént, és az ugye út nem szerette, vagy mi, és nem járt hozzá. Ez mög nagyon érte vót, és utána belebetegödött és mög is halt. Mikor mán möghalt, akkó émönt a fiú oda, és akkó ugye, a lány akkó mán fölébredt, és akkó mögtáncoltatta, hogy vele együtt haljon mög, mer nagyon szerette.” A második versszaknál jókora ugrás történik, legalább egy versszak lekopott. A ritmus dőcög, a sorok hol rímelnék, hol nem, ez az ének bizonyos nem ment „szájról szájra”, nem csiszolgatták, tökéletesítették, mégis költői hevülete nem közönséges. Nem tudok szabadulni a megérzésemről, aki szerzte, bizonyos ismerte Arany balladáit, azoknak kísértetiességét érezzük.

Ez is Kálmány világa volt egykor. Szembe kell néznünk végre azzal a téves feltételezéssel is, hogy hatósugara kis területre korlátozódott, a déli Tisza-vidékre és a Bánátra. Vaskos tévedés ez, Kálmány 1918-ban figyelmeztette Csernoch János bíboros hercegprímást, hogy a nagy orosz forradalom átcsap majd hazánkba is. Nem tartotta érvényesnek, emberhez méltónak, időt állónak azt a rendet, amelyben élt.

A könyveiből szerettem meg. Mindent elolvastam, amit írtak róla és megelhettem. Akkor éreztem át igazán tragikumát, midőn néhány évvel halála után fölkerestem a szegedi házat, ahol utolsó éveiben lakott és meghalt. Megdöbbenem. Régi ház volt, földszinti ablakai a földhöz közeledtek, a vakolat hámlott, pedig módosabb ember építhette, emeletet is húzatott reá, mégis nyomortanyának tetszett. Maga főzött itt kis dobkályháján, gyerekektől vásárolt félig használt krajcáros füzetet kéziratpapírnak. Szegénysége vitte ide? A nyugdíjas pap nyomorúsága? Nem, sokkal irgalmatlanabb erő taszította ebbe a dohos, nedves odúba: életének és az egykorú magyar életnek a tragikuma. Ide kellett jutnia, és itt találta meg a helyét, egész lényével hitte, vallotta, hogy ez dukál a kitagadottnak.

Szegedről hiányzik valami, Kálmány Lajos szobra. Ügy, miként Móra jellemzi, másfél mázsás öreg Kálmányt oszloplábain, hatalmas koponyájával, nagy szemével, egyik karja lógjon szélütötten, a másikat emelje magasba vádlón, hitvallón, áldva és átkozva. Nőjön ez a szobor túl Kálmány Lajoson, legyen az eltékozolt ország jajszava, a közvetve megölt lángelmék gyászbeszéde, mindnyájunk büszkesége, szégyene és mellverése. Legyen benne még valami: az ő igazsága és a mi elégtételünk. Ó-Szegedet megörökítette, Új-Szeged nem fogadta be. Mégse tudta elhagyni. Meghasonlott, tragikus hűség. Talán minden hűségnél szebb. (1977)

(*Tiszatáj*, 1980. december)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Legérettebb verseskötetében, *A bús férfi panaszaiban* nemcsak polgár volta tör fel, hanem a mélyrétege is. *A szegény kisgyermek panaszaiban* a gyermekség mély forrása szakadt fel, *A bús férfi panaszaiban* Szabadka és Bácska. A szabadkai és bácskai árnyak nem lenge, tűnő élmények, hanem a lélek mélyéből indult és rétegek szűrőjén tisztult nedvekből sarjadt növények, kivirult emlékek. A költő megízleli a föld és a táj sűrű, nehéz mámorát, humánus telítettségét, meghallja és versebe menti az emberrel keveredő anyag lélegzését:

*Itt fekszenek csodásan ök,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes nyári porban.*

*Állok az ágyuk peremén
és csendesen borongok,
hogy mit izennek énnekem
a Kosztolányi-csontok?*

*Ők a gyökér a mélybe lenn,
a messze nyugalomba,
de én az ág s még mozgok itt,
mint szélben a fa lombja.*

*Kövér, bozontos hantjukon
lakodalmás enyészet,
holtukba halhatatlanok,
derűsek és egészek.*

*Nem emlékek, nem elfolyó
halotti-tompa árnyak,
félíg-nyitott szemmel ma is
föltámadásra várnak.*

*Az éltet dicséri mind
s a sírjuk tőle áldott,
babért gondol a szépapám,
a szépanyám virágot.*

*Itt fekszenek csodásan ők,
hol annyi búza, bor van,
a véreim, az őseim
a fényes, nyári porban.*

Ezek a versek a magyar líra legnagyobbjai közé készítettek utat. A *Bűbájosok* című kötetének legnagyobb írása *A bolond magyar*. Arról szól ez a novella, hogy milyen tropikus méretű lázzal szívja fel a magyar a halálélményt: kiüt belőle a sztyepp-kultúra öröksége, panasza; vád és sirám helyett roppant méretekben vetíti ki a megismerés fájdmát, a halál tényének tudomásul vételét. A fiai halálától megbillent lélek tulajdonképpen visszabilen, feltámadnak benne – mint Kosztolányi mondja – „exotikus” méretei, valójában az eredeti eposzi méretei, a szó legősibb értelmében, mert a világgal, a mindennel intézi el fájdmát, nem rokkan meg egyhelyben, hanem belekapaszkodik a szenvedés sörényébe, és rohan véle utolsó leheletéig. Bácska forró, füledt, néma, el nem játszott, ki nem lobbant drámáktól fűtött atmoszféráját leheli ez a novella, olyan teljesen és tökéletesen, amint Tamási Áron a székelly hegyek légkörét. Döntő érv ez az írás is a tájból, a valóságból és a tényleges közösségből sarjadó irodalom mellett.

*(Nagy vállalkozások kora – A magyar irodalom története
1867-től napjainkig, 1943)*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: ZSIVAJGÓ TERMÉSZET

*Szülőházában, a vén udvaron,
Hová gurultak labdáid szegény?
Hová repült a sárkányod vajon,
S kedved, hited az életed felén?*

Kosztolányi új könyve e visszaemlékezésen lett nagyon az enyém. Négy éves koromban egy mesét olvastak föl nekem, a *Szentivánéji álom* volt, gyermekmesébe oltva. Nem tudom, volt-e azóta ilyen hatalmas irodalmi benyomásom. Ebben ízleltem meg öntudatlanul és először a poézis gyönyörét, hogy az univerzum van, él és zshivajog, hogy túl az emberen egy csodálatos életerő zúg és üzen. Kosztolányi Dezső képes lenne ilyen Szentivánéji álmot írni, hiszen egész irodalmunkban ő merült a legmélyebben a játék tiszta, örök vizébe. Kosztolányi úgy tud néha játszani, hogy valóban „isteneknek telik benne kedve”. Viszont a szó könnyedebb értelmében vett játék sekélyesíti őt el olyan sokszor, és tiszta, ártatlan erőfeszítések helyett elegáns, ötletes, könnyű mozdulatokkal próbál gyönyörködtetni.

A *Zshivajgó Természet* önvallomás-sorozat. A természet nagy némaságát oldja fel. Hol az ártatlan gyermek, hol a dolgok lényegéhez, legbensőbb arcához zarándokló keleti bölcs, hol az ötletes kultúremler interpretálja a természet néma vagy meg nem értett hangjait. Kosztolányi egészen frissen megőrizte magában a gyermekarcot. Újabban mélyen elmerült a keleti versbe, és sokat tanult tőle. A keleti vers hozta őt ilyen közel a néma és meg nem értett természethez, amely érdekesebb, beszédesebb és izgatóbb minden rikoltásnál. De olykor fölcsillan könyvében a kultúremler szatírája is, valami nem ide illő fanyar íz.

Ezért nem tudok megbékélni e zshivajjal, mint egészszel. Ama ősi természetzsivaj: minden szimfónia édesanyja. De Kosztolányi belevegyíti az anya gyönyörű ó-énekébe az unokák szellemeskedő trilláit is. Disszonáns. De gyönyörű, igaz vallomások és énekfoszlányok vannak benne:

*Itt lakmároztaél egykor az eperfán,
Jaj, hogy szerettél. Majd, ha por leszel,
Egy nyári szellő még felém seper tán.*

Az Ady-generáció ittmaradtjai közül ma mindenesetre Kosztolányi a legfrissebb, legfejldőbb lírikus.

(Kobó, 1931. január)

DÉL KAPUJÁBAN

A Szenteleky Társaság nemrégiben adta ki Bácskáról az első összefoglaló szociológiai munkát, szerzője Lévay Endre, címe *Dél kapujában*. Különös örömünkre szolgál ez a kitűnő könyv, mert hamis legendát oszlat széjjel. Nyúlós, ragadós ködként ült ez a legenda Bácskára, mint egy tejjel és mézzel folyó, murival és alkohollal telített földre, a nábobok televényére, a Gyurkovicsok termőföldjére. Az első világháború előtt a magyar közvélemény csak bácskai murikról s nábobokról tudott, és azt hitte, hogy a bácskai zsírból, Bácska fogyhatatlan bőségszarujából bőségesen jut ottan mindenkinek. A legendának, mint mindig, most is volt némi alapja. A bácskai föld – Szabadkától délre – csakugyan zsíros televény, mely sokszorosan jutalmazza az emberi veritéket. Az idilliumot folytató nábobokat pedig a módos parasztság is örömetst utánozta, hiszen különb példát nem mutatott senki, és a népnevelés is meglehetősen kezdetleges fokon állott abban az időben. A napokig tartó parasztlakodalmak – mint Lévay Endre írja – olykor a gazda egész esztendei jövedelmét igénybe vették. Mindez azonban csak az egyik árnyalata volt a bácskai életnek.

Szabadka környékén a hajdújárás szigetmagyarság például egészen másfajta életformát valósított meg. Bérbe vette a várostól a Szabadkát környékező futóhomokot, s mintegy tízezer lélek három tanyafalut épített: Hajdújárást, Ludast és Noszát. A földhöz jutott nép szaporodott, s mivel tovább terjeszkedni nem tudott, minőségi termelésre, kertgazdálkodásra adta fejét. A királydinnyés futóhomok kultúrtájja alakult, de a megszállás alaposan megváltoztatta a táj arcát. A város ugyanis – annak idején – huszonöt évre bérbe adta a magyaroknak a földet azzal az ígérettel, hogy huszonöt év múlva ismét bérleti szerződést létesít velük. Végleges telepítés helyett tehát félmegoldás történt. A megszállók pedig a bérleti szerződés letelte után kilakoltatták a magyarokat, s telepéseket

•

hoztak, akik nem értettek a homoki gazdálkodáshoz, és tönkretették a gyönyörűen virágzó homoki kultúrát. Nem történhetett volna így, ha a magyarok örök tulajdonba kapják a földet. A visszacsatolás után a megszállás folyamán szétkergetett hajdújárás magyar parasztok ismét megvethették lábukat azon a homokon, melyből az ő emberfölötti munkáimuk teremtett kultúrtájat.

Bácskának sajtóságaos kultúrproblémái is voltak és vannak, melyekről azelőtt a magyar közvélemény nem is tudott. Legnagyobb írói, köztük olyan elsőrangú tehetségek, mint Papp Dániel és Gozdsu Elek elmerültek a korai feledés portengerébe. Lévey Endre idézi Bartha Miklóst, aki megállapította az első világháború előtti magyar társadalomról, hogy „még ellenőrző képessége sincs, annál kevésbé beolvasztó vagy szelídítő ereje”. Bácska hősi magyar szellemei, akik megszerették volna szólaltatni a táj lelkét, egyedül maradtak. Ezért volt annyira nehéz a megszállás alatt a szellemi kibontakozás. A megszállás előtt a magyar tudat nem vette észre Bácska sajátos kérdéseit, humánumát és magányos vívódásait. A megszállás alatt pedig a bácskai írók ugyanebbe a hibába estek, inkább a levegőbe, a ködös távolba bocsátották gyökereiket, mintsem a bácskai földbe. Többnyire összetévesztették a gyökértelenséget az európaisággal. A megszállás vége felé itt is az egészséges népi-nemzeti irányzat felülkerekedése vitte közelebb a fiatal magyar értelmiséget a tájhoz, a néphez, a valósághoz. Ennek az iránynak a képviselői a visszacsatolás után is hűek maradtak Bácskához, nem hagyták el, fenntartják a bácskai írók lapját, a *Kalangyát*, mely egyre nagyobb példányszámra tesz szert, a Szenteleky Társaság pedig rendre kiadja műveiket, példát mutatnak irodalmunk annyira szükségese és egészséges decentralizálására.

Lévey Endre könyve elmélyedve foglalkozik a bácskai nemzetiségekkel is. Mintegy tizenegy fajta található ezen a földön, sorsukkal és kultúrájukkal foglalkoznunk kell, mert a mi feladatunk a szintézis megteremtése ezen a tájon. Lévey kitűnően ismeri a bácskai nemzetiségek életét és kultúráját, teljesen otthonos a horvát és a szerb irodalomban, s történelemben is, ennek köszönheti, hogy széles látóhatárú munkát írt. A bunyevácok életéről és műveltségéről szóló fejezete nemcsak kitűnő írás, hanem valóban hézagpótló munka. Közkönyv-

tárakban és iskolai könyvtárakban lenne a helye, annál is inkább, mert Lévay kitűnően ír, könyve élvezetes olvasmány is.

(*Magyarország, 1944. május 7.*)

GION NÁNDOR

Először legfrissebb regénye került kezembe, a *Virágos katona*, azután következett a többi. Csupán annyit tudtam írójukról, hogy ugyanazt gyötrődte végig férfikora elején, amit én, őt is árván maradt csecsemő sírása, majd gügyögése tartotta életben. Egyik műve elején ott az ajánlás: „Idának nagyon későn, mert ő már meghalt.” Későn, nagyon későn. Negyvennégy esztendeje hangzik ez bennem is, akár a lélekharang kongása.

Első regénye, a *Kétéltűek a barlangban*, a *Symposion-könyvek* tizenkettedikje. A bácskai avantgardistákkal indult, bár – úgy hiszem – teljesen sohasem lehetett azonos velük, mindennemű irány vagy szekta eleve szűk volt néki. Első regényét abszurdnak is mondhatjuk, de tegyük hozzá, hogy a legjobb fajtából. Mint mindennek, az abszurdnak is vannak szentjei és kofái, átszenvedői és kozmopolita ügynökei. Az abszurd lehet viaskodás a század ellentmondásaival csakúgy, mint a saját rémeinkkel, a bennünk lakozó szörnyeteggel, de divat is, üzlet is. Gionnál nem utolsósorban az új nemzedékek válságos közérzetének a kicsordulása volt, művészi rangú tiltakozás az eluralkodott verbalizmus ellen. Jelentőségét akkor látjuk igazán, ha számba vesszük, hogy az avantgardizmus valaha általában kiáltványokkal tiltakozott, Gion pedig a művével. Ám mindjárt az első könyvében humorral és iróniával szemléli az abszurdra esküvőket, közöttük van, de már túllépett rajtuk.

Ezek után aligha csodálhatjuk, hogy a regény vége felé meglepő fordulat történik, de csupán a regény szerkezetét tekintve feltűnő, Gion alkatát ismerve természetesnek vélem. Az abszurdal eljegyzett társaság vezérlő elméje egyszerre csak a csőd közeledését érzi, és merészen a valóságra kapcsol át. Társaival önvallomást irat, és a regény új égöv alá fordul, a realizmus jegyében folytatódik. Az abszurd ömlengés

•

helyett áradni kezd a belső valóság, beszélni kezdenek a gének, rejtelmes vágyak hangzanak, egyelőre még kettesben nyugtalankodó fenevadak hallatják hangjukat. Ezzel kellett volna kezdeniük, és ezzel kellene kezdeni mindent a világon.

De miként sommázzhatjuk Gion első könyvének jelentőségét? Nem írt ugyan szabályszerű regényt, de ismeri az embert, meglep lélektani látásának fejlettségével, még meglepőbb, hogy már a kezdet kezdetén történelembölcseleti távlata van. Egykettőre kibontakozott az avantgardizmus légköréből, és otthonosan mozog a valóság térségein? Vagy mindig otthon is volt, csupán kissé elkalandozott? Ha így történt, jól tette, mert izgalmas kaland részesei lettünk.

Második könyve, a *Testvérem, Joáb*, sokkalta szabályszerűbb regény, mégis az első folytatása, de most már nyíltabban és szélesebb hőmpölygéssel ábrázolja, hogy mik vagyunk? Nos – az író szerint – átmeneti kor vagyunk, a keletkező új tele van a múlt hordalékával. Könnyen megállapíthatjuk ennek a folyamatnak az okát: Kelet-Közép-Európában nem ment végbe komoly polgárosodás, ezért természetesen történelmi hiányérzet támadt, s ezt sokan a visszakanyarodás útján és árán szerették volna betölteni, pótolni, holott a polgári életforma már régen túlhaladottá vált. Nyílt történelmi szerepre nem volt erejük és bátorságuk, koncepció teremtéséhez hiányoztak a képességeik, azt tették tehát, amit egyáltalában tehettek: társadalom helyett az önérdekek társulásában gondolkodtak, az emberi közösséget pedig cinkossággá alacsonyították. Kifelé a farizeusság örök törvényei szerint éltek, befelé azonban – Gion nagyszerű meghatározása szerint – „sokistenhívők” voltak, harácsuk és önmaguk megmentése érdekében vészkijáratot csináltak minden irányban.

Senki sem írta meg ennyire nyíltan, ilyen bátran ezt a folyamatot anélkül, hogy a művészi ábrázolás szintjéről lefelé csúszott volna. Nem sablonokat mozgat, de az élet tényleges mozgását leplezi le, a társadalmi visszahatás és a nyomában járó emberi romlás természetrajzát örökíti meg. Azt sem titkolja, hogy mi következik, ha ezek a sokistenhívők több-kevesebb időre szerephez jutnak, sőt, erről írja regénye nagy drámai jelenetét: a munkás oda zuhan vissza, ahonnét véres küzdelmek árán fölemelkedett. Ugyanakkor azt is látja, hogy a munkásság

történelmi tudatát és szerepét akkor se tudnák megtörni, és kivetné magából a fertőző idegen elemet. Gion ismét teljes írói hittel ábrázol egy buktatókra és igehirdetésre annyi alkalmat kínáló jelenetet. Nem is tehet másként, mert gyökeréig ismeri a történelem logikáját, és az ő szavára hallgat. A történelem logikája pedig nem csupán a pusztaság igazságát jelenti, de az igazság fényét és esztétikáját is.

A legtöbb író életfogytiglan egy vagy két regényt ír, helyesebben néhány alaptípust variál, Gion Nándornak eddig minden műve meglepően új ívású vállalkozás. Második regényének szigorú epikai kötöttsége után a harmadik, az *Ezen az oldalon* szinte föllazul, inkább novellafüzérként hat, de csakhamar észre vesszük, hogy a „novellák” látható indákkal és láthatatlan áramokkal mégis egymáshoz tartoznak. A Keglovics utcában vagyunk, egyetlen ház sor az egész városrész, folyó választja el a belső várostól, és elhagyott, öreg temetők néznek szembe véle. Romoda ácsmester háza előtt egy kivágott, görcsös akácfatörzs mellé márvány sírkövet hurcoltak, itt ülnek esténként, ez a pihenőhely, a fórum, a „könyomatos”, a közösségi élet primitív de tökéletes központja. Tarka népség lakja az utcát, ki tudja, mikor és honnét verődtek össze, de itt vannak, és időnként egyszerre csak új emberek érkeznek, senki sem faggatja őket, legfennebb maguk mesélik el múltjukat, vagy vigaszul kigondolt legendáikat. Élnek, látszólag mi sem történik velük, holott mindenkinek megvan a maga történelme, és nem is akármilyen.

Gion csupa megható történetet mesél róluk, mert nyilván sajátságos humánus kincsekre talált bennük. Első pillanatra úgy tetszik, mintha Tersánszky alvilágába kerültünk volna, ám egykettőre látjuk, hogy tévedésbe estünk. Tersánszky alvilága kalandot és szabadságot jelentett, fanyar mosolyt és kacagást, vidám kézdörzsölést, majd huncut kacsintást, elesettséget, de jó reményt és életkedvet is. Az ő vagányai annyit birtokoltak az országból, amennyit akartak. Azóta nagy fordulat következett: az alvilágot körülvette a civilizáció, és megkezdte a lecsapolását, szétverését. Ami egy időre még megmaradt, mint a Keglovics utca, szűkre szabott, saját tengelye körül forgó, nyomott kedélyű világ lett, és halálharangként hallgatta a körülte dolgozó erőgépek zúgását. Mégis, ami a Keglovics utcában történt, a nép naiv eposzának utolsó hullámverése. Elemi emberi érzések és indulatok törnek fel, egy tűnő

•

világ utolsó kirobbanásai és szelíd felsóhajtása. Még a félig bárgyú Sebestyén gyerekből is felszakad egy tündöklő emberi érzés, és az egész lényét előnti. És a Keglovics utcába jut az öreg Madzsgáj, ő a leghal-
kabb, holott senki sem tagadhatja meg tőle az emberi nagyság jegyeit, ám odafönt mégis megtagadják, vagy elfelejtik? De szóljunk előbb a történelem emberi avarjáról.

Minden nagy emberi átalakulásban, tehát korszakot teremtő drá-
mában a kezdet kezdetén előtérbe jut egy réteg a forradalom jegyében,
de különféle szenvedélyek és indulatok kirobbanásaként. Nemsokára
éppen a forradalmi haladás kezdi selejtezni őket, sokan hullanak útfélre,
vagy vesznek a mindennapok szürkeségébe. Gion – második regényé-
ben – mesterien jellemzi ezt az emberi avart Opattól, a megkeseredett
lelkű pincértől és hajdani rendőrfőnöktől a hasonló szerepet játszott
II. Török Ádámgig, aki régi tévedéseit valaminő zavaros, újsütetű idea-
lizmussal, tehát újabb tévedéssel szeretné jóvátenni. Ezeknek a figurák-
nak Madzsgáj volt az ellenképük. Őt nem az átalakulás kezdeti „nagy
zavarosa” vetette föl, „kopott egyenruhában és szakadt bakancsban
érkezett haza, de századosi rangjelzést viselt”. A hegyekben harcolt,
majd visszatért a síkságra, és ő lett az ecce homo, ismét emberszabásúvá
tette a földet. Egyszer azután nagyon elfáradt, és a hálás utódok, akik az
általja teremtett rend és igazság világát élvezték, olykor haszonélvezték,
a Keglovics utcába adták gondozásra. Furcsa házba került, amolyan
megtűrt találkahelyre, de az öreg Madzsgáj szobája, ahonnet nappal
a temetőket, álmatlan éjszakákon pedig a csillagokat nézte, az ember-
ség profán temploma lett. Utolsó útját egy irgalmatlan apához tette,
megtévedt leánya befogadásáért, azután egy csöndes éjszakán elaludt
örökre. A Keglovics utca nem jelentette elhunytát a hivatalosaknak,
saját halottjának tekintette, úgy temette el. Kaphatott volna-e különb
jutalmat? Aligha, mégis félelmetes dolog, hogy „történelmi avar” lett
belőle is, holott az ő hagyományából sarjadzhatott volna az annyiszor
emlegetett új élet. Egy igaz embert jellemzett Gion? Lényegesen többet
tett: emlékművet emelt annak, akit szívesen elfelednek, holott a nap
minden órájában gondolnunk kellene rá. Én – adassék ezért bocsánat
– az ilyen művészi emlékműveket tekintem a valódi közéleti irodalom-
nak, nem pedig a többé és kevésbé leplezett lólábakat.

•

Gion Nándor „megható történeteknek” nevezi a Keglovics utca lakóinak életrajzát. Meghatóan szerény, mert könyvében humánus mélyfúrások sorakoznak. Harmadik könyve befejezett mű, ugyanakkor készülődés is a lényegesebből a még lényegesebb felé. Nemsokára csakugyan megjelent eddigi legnagyobb formátumú könyve, a *Virágos katona*. A századforduló idejébe és annak gyökereihez tér vissza, talán azért, hogy nagy vállalkozásához segítségül hívja a föld alatti országot. Bácska azelőtt is izgatta íróinkat. Mikszáth Kálmán erről a tájról írta talán legjobb kisregényét, *A mi örökös barátunkat*. Innét jött Papp Dániel, s még sokáig megélt volna ebből a tájból, akár Tömörkény István Szegedből, ha pályája elején közbe nem szól a halál. A sűrű bácskai élet tartósan izgatta Hunyady Sándort, alig találkoztunk, hogy két nagy szerelmét, Kolozsvárt és Bácskát ne emlegette volna. Sokat tudtunk erről a tájról, városairól, polgárságáról, a híres bácskai nábobokról, a fekete szakállukat simogató kalugyerekről, az egymással ölelkező és viaskodó népeiről. Valamikor az olvasó úgy gondolt Bácskára, mint a földi paradicsomra, ezt az ábrándot Gion fűtta szét, ő az első, aki tudtunkra adja, hogy mezei proletárok is éltek ama Kánaánban szép számmal, de annál elesettebb sorsban.

Nem csupán a bácskai élet volt sűrű, ez a könyv is az. Családtörténet, a folklór elemi feltörése, messzire kalandozó társadalomrajz, egy falu krónikája, ugyanakkor egészen új híreket hoz a tegnapi parasztság belső tagozódásáról és történelmi tartásáról. Annyira sűrű írás, hogy a műfajt csakugyan újjáteremti, a *Virágos katonának* saját regényarca van. Ám kezdjük a népsorssal. A parasztság forradalmi mozgalmainak fészke Tiszántúl volt, Achim L. András Adyhoz írt híres levelében pontosan meg is fogalmazta egy új Dózsa-forradalom menetrendjét. Annál feltűnőbb, hogy ez a forradalmi láz a szomszédos Bácskába nem csapódott át. De ha már itt tartunk, tovább kell gondolnunk a kérdést: vajon a parasztság elnyomatásának legkeservesebb idejében miért nem gyúlt országos tűz, a Viharsarokéhoz hasonló? A választ Ady adja meg:

*Szűzek voltunk a forradalomnak
Magas, piros, hős nászi-ágyán.*

•

Igen, szüzek maradtunk, a nép nem termékenyülhetett nemzetté. Ha a parasztság mégis lázadozott, irgalmatlanul letiporták, legnagyobb és valóban forradalomra elszánt vezérért, Achim L. Andrást idejében meggyilkolták; csoda-e, ha belső árvízként öntötte el a népet a történelmi reménytelenség. Ám indulatainak és düheinek valahol ki kellett törnie, ezért ellenségei helyett egymást marta. Irodalmunkban Gion mindenkinél különkül festi meg ezt a folyamatot; faluja szegényparasztszajai jó munkások voltak, de alig jutottak munkához, ezért semmit se vettek komolyan, így az életet sem. Ellenségeik helyett egymást verték és tiporták irgalmatlanul, megindult a nép lassú, de biztos öngyilkossága. De Gion fölfedező hevülete itt sem áll meg, félelmetes tényeket közöl a parasztság atomizálásáról. Az úri rend ezzel a talán mindennél pusztítóbb áfiummal dolgozott, és teljes sikerrel, még a szegényparasztságot is részekre szabdalta. A szenttamásiak a Zöld utca környékén, a Tukban laktak, de ha valaki egészen lerongyosodott, az íratlan törvényt kivetette a Tukból is; az a Kálvária sorra költözött, és tíz körömmel kezdett kaparni, hogy ismét a Tukba juthasson, az irgalmatlanság lett az úr. Erről írja Gion irodalmunk egyik legszebb társadalmi balladáját, Istenes Bibic Mihály történetét. Töménysége, hangvétele, félelmetes realizmusa Arany János *Bolond Istókjának* csőszkunyhóját juttatja eszünkbe. Bibic Mihály istenességbe takargatja folyamatos bűnözését, emberállati szinten tartja édes gyerekeit, hogy fölkapaszzkodva majd embert nevelhessen belőlük. Mi várhatott erre a társadalomra, melyet ilyen hátborzongató ellentmondások jellemeztek?

Gion legújabb könyvében egyre szaporodnak a drámai képek: falusi szoba télen, a padlón gyerekek civakodnak, a kemence mellett asszonyok kötnek, az egyetlen petróleumlámpa alatt Szentigaz ül, a kései sámán, és jósol. Embercsoport állja körül a kivándorlásra készülöket, de mielőtt elmennének, a „kis sógor” még egy kiadós verekedésbe akar bocsátkozni velük, mert a sorstárson ütött seb volt a szép emlék, s győzte meg szegényeket arról, hogy izmaik is vannak. Amott aranyvalutában, főtt kukoricaszemekben kártyáznak. Íme, a magyar idill, a családi kör, a téli este a századforduló idején. És nem csupán ezekben a képekben feszül dráma, de úgy érzem, Gionban is. Epikája tele tényleges drámák csíráival, sőt vázlataival.

Így élt a magyar szegénység Bácska zsíros földjén. A szerbeket akkori helyzetükben mély patriarchális érzés tartotta össze; a németeket nem kötötte elemi kapcsolat a földhöz, inkább az iparra adták fejüket, és bár szívós küzdelem árán, de sikerült polgárrá huzalkodniok. De minő helyet foglaltak el, minő szerepet vittek a Gionok a falu életében? Erre annál inkább felelnünk kell, mert a *Virágos katona* többek között családrege is. A regény embersűrűjéből kiemelkedik egy férfi, Rojtos Gallai István, és mellette a feltörekvő sváb molnárnak, Stefan Krebsnek a leánya, Rézi. Azt hiszem, Gion a nagyszüleit jellemzi bennük, és költeménynek beillő emlékezést ír róluk. Hősök voltak, mert megszegték a falu iratlan törvényeit, és győztek, mert szebb és boldogabb öregeket sohasem látott. Életükön és sorsukon keresztül mondja el Gion, hogy miként valósítható meg az emberi boldogság, a tiszta harmónia.

A Gallaiak vagy másfél századon keresztül pásztorokdakt, juhnyájak után ballagtak, ha idejük engedte, muzsikáltak, de nem furulyán, hanem citerán, és énekkel kísérték. Ki tudja, milyen mélyről és messziről hozták, de hűségesen őrizték ezt a népi kultúrkincset. Valamelyik ős azután megunta a bolyongást a pusztában, a faluba költözött, darabka földet vásárolt, azt túrta. Az egyik fia nem szeretett dolgozni, afféle paraszti Orfeusz lett, zenével és énekkel szelídítette, ha nem is a vadállatokat, de az immár csaknem vaddá torzuló embert. Lakodalmakon, bálokon, ünnepségeken muzsikált, ebből élt. Rézi, a sváb molnár leánya pedig már süldő korában a Tuk parasztyerekeivel verekedett, tehát barátkozott, utóbb úgy dolgozott a malomban, akár a férfi, hiába verte az apja, nem ment feleségül a gazdag polgárfiúhoz, katonaszökevénynt bújtatott, s bár világot látott, Amerikát is megjárta, mégis megvárta az első világháborúból rokkantként hazatérő „paraszti Orfeuszt”. Sommásan: Rézi a népben maradt, megfogta és kötötte a földnek talán legnagyobb ereje, az etnikum. Nyilván mindketten mélyebb emberi élmények és hajlamok szerint igazodtak, mint a falu népe általában.

Már azzal is kiváltak a többi közül, hogy emberszámba vették, és szívükbe fogadták Gilikét. A fiút kiskorában tette a partra apja, a vándorló halász, továbbvezett, és emberfia nem látta többé. Gilike ide-oda vetődött, végül a falu kanásza lett, s mivel senkinek sem kellett, mert kivetette őt az emberi világ, külön világot teremtett magának, hogy

egyáltalában élni tudjon. Hősöknek nevezte ki az ujjait, jobb kezén a jók foglaltak helyet, a másikon a gonoszok, akik szüntelen üldözték, fenyegették Gilikét, de az igazak mindig győztek, és külön világba mentették. Rézi szíve megesett Gilike láttára, meghallgatta meséit, barátjává fogadta, sőt egy bibliai szépségű jelenet folyt le közöttük. Rézi le akarta vágni Gilike elhanyagolt körmeit, de csupán a jobb kezén engedte, a gonoszok maradjanak csak csúnyák. Ez a kivetett gyerek példázta, hogy az ember a világé is, világanyánk ment meg és vesz ölébe, ha mindenki elhagyott, de az emberek azután róla feledkeznek meg legkönnyebben. Gilike sorsa magyarázza meg azt is, hogy miért születik újjá szüntelen a folklór: elemi hiányérzéseket tölt be.

De Rojtos Gallait egy másik döntő élmény is átjárja: a virágos katona a Kálvárián. Ez a többivel ellentétben sárga virágot visel a mellén, mintha különös rendeltetése lenne. (Voloskóban írom ezeket a sorokat, s ma estefelé földbe gyökeredzett a lábam. Mint mindig, meglátogattam gyönyörű temetőjét, ciprusfái olyan merészen nyúlnak az égbe, mintha a halottjai indulnának boldogabb táj felé. Nyitva találtam a ravatalozó ajtaját, Szent Mihály lova üresen állott, mindössze egy fekete lepel borította, arra pedig sárga virágot hímzett valaki. Pusztá véletlen ez? Vagy jelkép errefelé a sárga virág?) A katona Jézust korbácsolja, de úgy áll ott, mintha nem volna jelen, s bár üt, de tulajdonképpen nem üti. Mindenki szenved a Kálvária képein, Jézus csakúgy, mint a pribékek és a farizeusok, de ő boldog. Mintha bizonyosságot tenne, hogy más dimenziók is vannak, az ember pedig messzebbre nézhet, mint ameddig a szeme ellát. A virágos katona megtanította Gallait, hogy beléphetünk a mesébe, az abszolút időbe, konkrétan megfogalmazva: lelkiállapotot válthatunk. Ez pedig távolról sem jelent elszakadást a valóságtól – hiszen Gion időnk egyik legkülönb realistája –, hanem robbanásszerű tágulást. Rojtos Gallai helytállott, makulátlan maradt a hétköznapokban, ezért elnyerte a legfőbb jót: megláthatta az ígéret földjét, a határtalan életet, mint Bulgakovnál a Mester és Margarita. Az élet honfoglalása megy végbe a szenttamási Kálvárián? Valóban, Rézi itt fogadja meg a legénynek, hogy a népben marad, jövődő örömök ritmusát kelti fel benne a virágos katona színe előtt. De több is történik, Gallai beavatja Rézit a mesébe, a Kálvária-hegyre így hallik fel a lét örök meséinek a zúgása.

•

Gallai pajtása I. Török Ádám (nem azonos a történelmi avarba hullott Török Ádámmal), mit sem olvas ki a virágos katona tekintetéből és tanításából, ellenkezőleg, a közelében üldögélve eszeli ki rablásait és gyilkosságait. Ide jár, de Rojtos Gallai ellenképévé torzul, mert nem tud világképet teremteni vagy befogadni. Világkép nélkül pedig fél-életűvé tőpped az ember, ha pedig nagy szenvedélyek élnek benne, bűnözővé torzul. Folklor nélkül nincsen teljes értékű emberi élet? Egyre több, és különb író vall így.

Kitör az első világháború, s midőn Gallai majd hazatér, első útja a Kálváriára vezet a virágos katonához, de „a Virágos katona elment a Kálváriáról. Ide jöttek a nyomorult jajgató emberek, és elűzték”. Az emberek előbb megragadták önmagukat, azután jajveszékelní mentek a Kálváriára, és ekkor az történt, amit Móricz Zsigmond mond el egyik novellájában, bár más síkon, de ugyanolyan végzetesen: meghalt a mese. Ám valamikor átvonult egy ifjú férfin, az pedig Rézibe lehelte, és holtig melegítette őket, holtig fénylett bennük. Gion így emlékezik a paraszti Orfeuszra: „Micsoda öregember volt. A legszebb öregember, akit valaha ismertem. Napokig, hetekig, évekig mesélt nekem. Amikor haldoklott, nem engedte magához a papot, emiatt azután a pap nem akarta eltemetni. A pap helyett én szerettem volna gyászbeszédet tartani, de elbőgtem magam.” Igen, nem volt szüksége gyónásra, szertartásra, papra. A tételes vallások világcsődje idején a folklorhoz térünk, az őstudáshoz, a mélyek mélyéből fölmerülő világérzéshez, ahhoz a kultúrkincshez, melyet az emberiség szüntelen s véres verejtékkel épít, és a belső tüzeiben éget makulátlanná.

Erdélyben már a két világháború között nagy irodalom keletkezett. Szlovákia magyar kisebbsége nem bírt ilyen arányú virágzásba törni, de komoly értékeket adott. Bácskában sem hiányoztak a kiemelkedő magyar írók, ám az irodalmi élete lényegesen halványabb volt. Sokan szerették ezt a tényt az ott élő magyarok kisebb számával mentegetni, holott éppen Fábry Zoltán győzött meg mindnyájunkat arról, hogy egy kis törzs és egy halálra ítéltnek tetsző dialektus is adhat világirodalmi méretű írókat. A jugoszláviai magyar irodalom sohasem vergődött ilyen reménytelen helyzetben, az írók nyugodtan kereshették útjukat, de bizonyos kishitűség jellemezte őket, mintha a szülőföld, a nép, a tény-

leges ember ábrázolása feltétlenül provincializmust jelentene, holott a provincializmus oka sohasem az irodalom témáiban, hanem az író alkatában rejtőzik. Sokáig vajúdott ez a kérdés, folyt a vita, mígnem Gion Nándor jelentkezése, tehát maga az irodalom eldöntötte. Pályája igazolja, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség is képes nagy irodalom teremtésére.

Parasztokról ír Gion? Szívesen teszi, de ugyanakkor minden társadalmi réteg életével szembenéz. A magyar néppel foglalkozik? Valóban, de nem csupán véle, tudja, hogy Kelet-Közép-Európában népek sokasága él egymás mellett, gyakorol egymásra hatást, életük nem egyszer egybefolyik, ez pedig csak növeli a nagy irodalom esélyét, mert egyre szélesebb humánus ölelésre bíztatja az író. Gion sohasem tesz eleve megkülönböztetést nép és nép között, mindenkit közlő néz meg, gyökeréig eleméz, tehát teljes értékű humánus mértékkel dolgozik. Szívesen ír falujáról, családjáról, közeli ismerőseiről? Ismét igenlő választ kell adnunk, de ezzel távolról sem válik provinciálissá. Tamási Áron Farkaslakáról írt mindhalálig, de falujából ablakot nyitott a világ felé. Gion tovább megy: hűséges szülőföldjéhez és népéhez, de gyökeret vert a városban is, az ipari munkásság és az értelmiség élete éppen annyira izgatja, mint a parasztoké; nem csupán saját népét szereti, de hazája minden fiát, s éppen ezzel a gyönyörű valóság-mámmal győzi le a provincializmust, mert így mond újat az emberiségnek.

Nékem Léva, közelebből Szent János-pusztá a szülőföldem, de éppen úgy ragaszkodom ifúságom tájához, Esztergomhoz, alig van nap, hogy ne gondolnék Békéscsabára, olthatatlan nosztalgia húz Kolozsvár felé, otthon vagyok valamennyiükben. Bácska pedig? Bácskából származott az asszony, akit legjobban szerettem, aki családunkba oltotta Bácska lelkét, sűrű, szép életét. Ha Szabadkán vagy Csantavéren járok, önkéntelenül az ő nyomait keresem, és egyre mélyebbre szívom a táj lelkét, életét. Egyre zúg bennem a felvidéki erdő, szent városom, Kassa, hiszen négy kapuján függött egykor ösömnek – Caraffa parancsára – feldarabolt teste. De bennem zúg a jugoszláv tenger is, a tényleges csakúgy, mint a népek tengere. Voloskójában és az én drága Voloskómban ugyancsak otthon vagyok már, befogadnak, mindig mosollyal köszöntenek, s van-e nagyobb dolog e világon az ajándékba adott

•

emberi fénynél és melegségnél? Az öreg, kis halászfalu végén pislákoló kiskocsmában pedig esténként a munkából hazatérők isztriai vörösbor mellett különös keveré nyelven mesélik életüket, és csodálatosképpen mindig megértjük egymást. Úgy viselkedik mindenki, mintha örök idők óta ismerősök volnánk, vagy valaminő mélyen rejlő rokonság mozdul meg bennük?

Mindig csodálkoztam, hogy Herceg János mellett alig nyúlt magyar író ehhez a sűrű bácskai élethez, a sokféle népek, köztük a mi életünkhöz is. Gion Nándor megtette végre, és elindult a nagy irodalom felé, sőt a Virágos katonával az első csúcsot már meg is hódította. Nékem pedig könyvével örök útitársat adott.

(1974)

1

2

3

4

• *Függelék* •

•

•

•

•

•

•

PAPP DÁNIEL, BÁCSKA ÍRÓJA

Papp Dániel alakját, műveit por és homály fedi, pedig egyik sokat ígérő tagja volt a századforduló előtt jelentkező prózaíró nemzedéknek. Azon a csapáson tűnt fel, ahol Iványi Ödön, Justh Zsigmond, Tolnai Lajos, Tömörkény István, Török Gyula, Gozdsu Elek, Bródy Sándor és Ambrus Zoltán próbált utat törni a századforduló megújuló, témáiban, stílusában és hangjában újjászülető magyar prózának. Mikszáth Kálmán ismerte fel először Papp Dániel értékét, és támogatta a fiatal író: „Papp Dániel... az utóbbi években Bródy és Herczeg nagy sikerei közt is magára vonta a figyelmet, leginkább mélységével, filozofikus kutató elméjével és roppant érzékével a stíl művészetében.” Feltehetően a közöttük lévő emberi és írói rokonság hatott Mikszáthra, ahol a realizmus misztikummal és humánus érzésvilággal keveredett éppen úgy, mint a jó palócokról és a tót atyafiakról szóló történetekben. Papp Dániel nem volt mikszáthi képességekkel, elbeszélő erővel és fantáziával felruházva, mégis egyike azoknak, akiknek ígéretes sorsát korán derékba törte a kor, a körülmények és az egyéni végzete. Fiatalon, még pályája kezdetén halt meg, Justh Zsigmondhoz hasonlóan, alakja azonban mégis jelentősebb, semhogy ekkora közönyt és feledést érdemelne.

Életében főként írotársai értékelték, az olvasók körében jelentős sikert nem arattak művei, szűkebb hazáját, Bácskát kivéve. Miért is hallgattak volna egy kezdő prózaíróra, aki hol érzelmes, hol kesernyés, olykor cinikusnak is vélhető hangon, bontakozó tehetséggel a délvidéki kisvárosok polgárainak, a porban fuldokló falvak kurtanemesének és parasztjainak céltalanul őrlődő és pusztuló világát festette meg. Voltak sokkal mulattatóbb olvasmányok is, melyekről a kor szórakoztató irodalma gondoskodott. Arról a vidékről jött, ahonnan Herczeg Ferenc, de az útjaik merőben eltértek. Egészen mást merített abból a tájból.

Korában, írói alkotó éveiben a dualizmus fényei mellett már az árnyak is sokasodtak. Sérültek nemzeti érdekeink, új hazát keresve megindult a kivándorlók áradata, mert itthon már remény sem csillámlott. A képviselőház magyarosítási törvényeket fogadott el a nemzetiségek rovására, Papp Dániel pedig éppen a nemzetiségekhez fordult, a délvidéki szerbek és bunyevácok életéből merítette témáinak jelentős részét.

Bácska az ő igazi világa, későbbi pesti éveiben is lélekben csak ott volt igazán otthon. Szívére és lelkiismeretére hallgatott, emlékeiben muzsikált a gyermek- és ifjúkor világa, és szeretettel, együttérzéssel mutatta fel az egymás mellett élő, egymásra utalt, azonos földből és tájból vétetett s az ugyanabba térő népeket. Emberi értékeiket, különös szokásaikat, közös sorsukat és egyedi vonásaikat mentette írásaiba, azt a világot, amelyet nemsokára elsöpört a 20. század elejének apokalipszise.

Ez a világ határozta meg mindvégig a fiatal író sorsát: szűkölködés és magárahagyatottság várt reá, korai elmúlását pedig sietette tüdőbaja, amely csakhamar végzett véle. Végig magában állott, nem lett tagja irodalmi társaságoknak, munkáit a kritika ritkán méltatta, csak írotársai között volt visszhangjuk; halála után pedig majdnem végleg feledésbe merült az alakja.

Papp Dániel 1865. február 11-én született a Bács-Bodrog megyei Ómoravicán. Apja járásbíró volt, akit csakhamar Zomborba helyeztek, odaköltözött családjával együtt. Papp Dániel ott nőtt fel, a gimnáziumban az osztály legjobb stilsztája volt, és már ötödikes korában lapot szerkesztett. Egész további életére és munkásságára döntő élményeit – Ómoravica után – itt szívta magába. A dél-magyarországi táj, a falvak, monostorok, majd a kisvárosok világa végigkísérte életében. Az érettségi után Pestre került jogásznak. Fehér bőr, fényes fekete körszakáll és mélytüzű fekete szemek tekintenek reánk arcképéről. Hatalmas termete volt – mondják kortársai –, és lágy hangjával belopta magát az emberek szívébe. Sápadt arcából, szeméből szinte ki lehetett olvasni korai végzetét.

Mint nevelő, több külföldi utazást tett, ezek emlékét őrzik későbbi olasz tárgyú elbeszélései. Hazatérve, 1891-től Budapesten Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában folytatott joggyakorlatot. Jeszenszky – Mikszáth szerint – „maga is költő volt, és egyike a régi fából faragott nemes férfiaknak”. Papp Dániel már ekkor is félrevonultan élt, az íráshoz is félénken és nehezen fogott hozzá. Bátortalanságára jellemző egy fennmaradt anekdota. A *Pesti Napló*hoz egy névtelen cikket hozott valaki. Elolvasták és jónak vélték. Kiadták, s azontúl sűrűn jöttek a kalligrafikus betűkkel írott, szebbnél szebb vezércikkek és egyéb közlemények. Egy hordár hozta valamennyit, és minden faggatás

hiábavaló volt, nem árulta el, ki küldte az írásokat. A szerkesztő megüzente a hordárral a cikkek titokzatos írójának, hogy jelentkezzen nála, majd napról-napra újabb szerkesztői üzenetekben kérte, adjon életjelt magáról. Mindez azonban hasztalan volt, az író csak nem mutatkozott. Egyszer azután a szerkesztő – Barna Izidor – gondolt egyet, s amikor a titokzatos hordár honoráriumot vett fel egy cikkért, kocsi ült és követte. A hordár egyenesen Jeszenszky közjegyzői irodájába tartott, s amikor néhány perc múlva a szerkesztő is betoppant, éppen kezébe olvasta a pénzt egy hosszú fiatalembernek, a közjegyző segédjének. A fiatal férfi elpirult, ötölt-hatolt, majd bevallotta, hogy ő a cikkek írója... Papp Dániel volt. Naivan becsületes lélek, aki eszményi törekvései mellett szinte megfeledkezett a valódi, reális életről, beleálmolta magát a valóságba. Először a *Pesti Napló*hoz szerződött, politikai tárcák írására.

A publicista Papp Dániel 1894-ben, az egyházpolitikai küzdelmek idején Monachus és Dániel pap álnéven közölte cikkeit. A kilencvenes években kiéleződött az egyházjogi kérdés: a polgári házasság és az anyakönyvezés törvénybe iktatása volt a tét. A képviselőház nagy többséggel szavazta meg a javaslatot, bár a főrendi ház kétszer is visszavetette. 1895-ben mondták ki a törvényt, de Wekerle, kormányával együtt, belebukott ebbe a „vállalkozásba”. Papp Dániel *Tájékoztató a házassági jog körül* címen ismertette az új törvényt, helyeselve annak bevezetését: „az új házassági jognak az a lényege, hogy ezentúl Magyarországon egyforma szabályok szerint fog házasodni és elválni mindenki. Ez olyan vívmánya a jogfejlődésnek, amelynek hasznosságát a világon már mindenhol be szokták látni, még a papok is.”

Amikor a *Pesti Napló* gárdája kettévált, ő a távozókkal tartott, és megalapították a *Budapesti Naplót*. Egy ideig segédszerkesztője a *Magyar Géniusznak* is, de volt valami merevség a lényében, ami útjában állott annak, hogy érvényesülni tudjon a napisajtó mindennapi, újságírói munkájában. Nem volt a nyilvánosság embere, társaságba nem járt, kapcsolatokat is nehezen teremtett. Talán ideggyengeségével, kezdődő betegségével magyarázható rejtőzködési hajlama és lebírhatalan félnélsége. Ha meg is jelent az emberek között, csak az újságíró mutatkozott, az igazi énje, a maga belső életével otthon maradt egy szűkebb kör számára. Kortársai szerint mindenkiel udvarias és szeretetre méltó,

de nem igen barátkozott. Komoly, rendkívül érzékeny ember volt, tele tettvágygal, álmokkal és idealizmussal, érzéseit azonban inkább írásaiba öntötte, társaságban nem engedett belső világába bepillantást. Így a legnépesebb forgatagban is magányos maradt.

1897 elején betegedett meg először komolyabban, baja idegi eredetű volt. Félt a folyosóktól és a lépcsőktől, azt hitte, üvegből vannak. Ismeretlen utcákon még fényes nappal sem mert végigmenni, attól tartott, hogy a házak ráomlanak; ilyenkor mindig kocsiba ült. Semmiségek napokra kihozták a sodrából; betegségét ideg orvosokkal kezeltette, és javult az állapota. A József körúton lakott, de még egy nyári utazásra sem szánta el magát, ahol kikapcsolódhatott volna; mutatott ugyan egyszer Breyer Somának egy első osztályú vasúti jegyet – a felesége akkor Salzburgban járt –, de mégis Pesten maradt, inkább a körúton sétálgatott, a József utcától a Baross utcáig, fel s alá.

1897-től Mikszáth Kálmán lapjánál, az *Országos Hírlap*nál tárcarovat vezető, sok írása jelent itt meg, főleg az egykorú politikai események visszásságairól. 1898-ban Tetétlen álnév alatt írta meg – többek között – az *Új alakulás* című publicisztikai munkáját, a magyar helyzet átfogó kritikáját adva, és a jövő lehetőségeit boncolgatva. Bánffy Dezső báró miniszterelnöki tevékenységét különösen károsnak ítélte. Bánffy 1895-ben Szolnok-Doboka megye főispáni székéből került a miniszterelnöki pozícióba, és négy éves miniszterelnöksége alatt kiéleződtek az ellentétek. A dualizmus válságát követően elmérgesedtek a közjogi harcok, a megerősödött ellenzék az obstrukció módszeréhez nyúlt, elhúzta a tárgyalások idejét, hogy megakadályozza a kedvezőtlen törvények keresztülvitelét. Bánffytól a dualizmus hívei az erős kéz politikáját remélték, és nem csalódtak benne. Papp Dániel szerint: „ő a politika autodidaktája, aki nem tanult semmit. A parlament dummer Augustja, aki Demoszthenésztől csak a dadogást tanulta el... Ma ő államférfiú... nem tehetségénél, hanem a mai kornál fogva.”

Észrevette a Kossuth-párt „támasztópillér” szerepét a kormánypolitikában: gyöngítik a függetlenségi áramlatot. „A Kossuth-párt nélkül Bánffy Dezső kormánya csakugyan tizennégy napos provizórium lett volna, aminek készült.” Szerinte elaltatták a negyvennyolcas törekvéseket, és azon mesterkedtek, hogy az önálló vámterület ne jöhessen

•

létre. Ez sikerült is nekik. „Bánffy született udvaronc... csalatkoztak benne mind a ketten. Odafönn tartották, mert idelenn, tudták, nincs támasztéka, s bármikor a legnagyobb csöndben le lehet potyogtatni... Itt lenn pedig támadt neki egy neme a népszerűségének, s az ellenzéki pártok összemorzsolása címén egy maga képerre teremtett serege, mely neki köszönheti létét. És áll lent, mert azt hiszik, fönt tartják, s áll fönt, mert azt hiszik, lefelé nincs veszedelem.”

A korabeli helyzetet Papp Dániel jól mérte fel, a megoldást, a járható utat is elképzelte: Magyarországot független, szuverén államnak szerette volna látni, a Habsburgok jogara alatt. Szerinte Ausztria és Magyarország egymásra utaltak az európai hatalmi egyensúly kialakítása érdekében. Teljes függetlenséget kívánt Ausztriával szemben, viszont azután a két független és különálló állam összefogását, főleg külpolitikai síkon.

Publicisztikájával párhuzamosan bontakozott ki a prózaíró Papp Dánielben. Ifjúkori, bácskai élményei novellákban és regényekben öltöttek testet. *Marcellusz* (1898) címen jelent meg az első és egyben legjelentősebb novelláskötete. Elbeszéléseiben a bácskai, különös ízű bunyevác, szerb és magyar világba nyúlt vissza, amelyhez mindvégig mély belső rokonság kötötte. Raslics Tádé, az öreg komiszáros, a szívtelen és erőszakos kis Kraljevics Márkó, a Bilicsek és Kilicsek vad vetélkedése, a délvidéki kisvárosok jellegzetes alakjai, az alügyész, az instruktor és társaik elevenednek meg a kötet lapjain. Papp Dániel szívvel-lélekkel bácskai maradt. Külön színfoltja kötetének az óhítű, görög keleti monostorok és klastromok világa; egykor maga is papnak készült, így kedves figurái a hosszú szakállú, fekete kalugyerek, akik nehézkesnek tűnő külsejük alatt a bizánci teológia csiszoltságán iskolázott elmével bírtak.

A *Marcellusz*, a címadó novella eredeti képpel kezdődik: a kolostor udvarán meditálnak a felszentelés előtt álló negyedévesek. Tömjénfüst és konyhaiilat terjeng a kis kertben. Az idősebb páterek ezalatt részint tarokkoznak, részint elosonnak a szobáikba, rejtett hideg kappanaik és butéliás vörösboraik mellé, a böjtöt enyhíteni. A felszentelendők még töprenkednek, lelki és lelkiismeretbeli problémáik vannak, az idősebbek viszont már túljutottak mindezen, és rejtve az élet apró örömeivel vigasztalódnak.

Marcellusz a kápolnában gyón Özséb páternek, és a szőke Borbála mintha bólogatna feléje a faliképről: „Beszélj, fráter Marcellusz, beszélj, akár csak nekem beszélnél, én meg foglak érteni, én vagyok az egyetlen jelen lévő asszony...” Elmondja életét: mint a sekrestyés kis árvája került a kolostorba, azóta ott él, és sivár élete volt, sok minden sértette, a szolgálók gúnyja sebezte a szívét. Idén azonban vakációra ment, és szerelmes lett nénje nevelt leányába, Rózsikába. „Ez a két hónap többet ért, mint az egész huszonnégy esztendőm, amely megelőzte... mintha itt, e szent boltívek csöndjében is hallanám a pásztorok kolompját, amelyek a folyó túlsó partjáról szólott ki a messzeségbe azon a csodaszép estén.” Látja a homokos kis völgyet pipacsával, kéklő kakukkfűveivel, és hall valami halk, lágy kísérő beszédet: „Ne felejs el, édes Marcell!” Fiatal szívében nem az Istent képtelen a lánnyal összeegyeztetni, hanem kötelességbeli lelkiismeret-furdalása van. Úgy érzi, hogy hálával adós a kolostornak, de az adott szavával meg a lánynak. A barna, fiatal, életerős fiú elvágyik, haza a természetbe. Még aznap éjjel megszökött a klostorból, otthagya, mint Papp Dániel is egykor, a világi élet utáni vágy győzött benne.

Novelláiban meglevenedik a dél-magyarországi szlávok sokszínű világa, ahol természetes egyszerűség és emberi tisztaság lakik a lelkekben, amit ugyan a felcsapó indulatok olykor felkorbácsolnak, de a tragédia is az élet velejárója, és mindig kiengesztelődés követi. Szülőföldjén érti a fűvek, fák és a szél beszédét, az apró szerb, bunyevác és magyar falvak kéményeinek esti melegségét, áldozatként fészálló füstjét. Ért a hangulatteremtéshez, pár mondattal eléri a varázslatot: írói világába ragadja az olvasót.

A bizonyíték című novella is ebben a környezetben játszódik, és hasonló képpel indul. A valószerű környezetleírás és hangulatteremtés nem zárja ki a „varázslatot”, sőt, ezzel még jobban aláfesti a szereplők egyéniségét, lelkialkatát és sorsát. „Két domb tövében, fűvek közt nőtt ki a gyurgyevői klostrom. Repedte fala nagy, fehér kőbokréta gyanánt bukkant elő, harmatos tölgyek, öreg hársak alján. Patak locsolgatta jobbról, patak locsolgatta balról, hogy el ne hervadjon a csudatevő Mária hajléka négy évszázadok óta. Csend lakott a leveles országban, életről kívül csak a kapuhíd dörmögött olykor, meg a harangszó, amely élőket

•

és holtakat a barátok templomába hívott. Élők és holtak, körül az édes meleg tájon még valahogy elszóráttak a fűbe, vetésbe, földet munkálni nyáron. Télen ellenben, midőn alpesi országra válik a dombvidék, csak a ködön át integetett a horizontból Ó-Gyurgyevó, a rác falucska. Az volt ilyenkor a klastrommal beszélgető egyetlen lélek.” Varázslatos hangulatot tud teremteni néhány mondattal, és erre csak az lehet képes, aki a lelkével mélyen kötődik e tájhoz, és annak embereihez.

Szabbász atyáról szól az elbeszélés, aki már halott, eltemették ortodox szokás szerint, koporsójába háromszor öntöttek vörös boritalt. Míg élt, a fiatal Timóteusz volt az egyetlen, akit sohasem bántott, akit nevelt, tanított mindarra, amit tudnia kell egy jóra való kalugyernek. Lassan azonban „Timóteusznak nemcsak a hangja változott, hanem a színe is. Fehér hamvas arca lesoványult, sárgult, rekedtsége köhögéssé vált...” Tüdőbaj. Timóteusz halála után Szabbász öregedni kezdett, a falu látása az öreg klastromablakból emlékeket kavart fel benne: a jegyzőné és a régi nyári délutánokat. Végtelen finomsággal dolgozta ki Papp Dániel ezt a jelenetet, ahol Szabbász sejteni kezdi, majd megbizonyosodik, hogy Timóteusz az ő fia volt. Szégyellte azt a szeretetet, melyet a halovány diák iránt érzett, őrizte régi irkáit, haját emlékebe, de „midőn ismét a falu felé szállt a pillantása, úgy rémlett, mintha Ó-Gyurgyevó szélén fejét csóválná az erdő: – Ne hazudjál a szívednek, gyámoltalan Szabbász.” A természet is lágyan simul a történet hangulatához. Mikor a sápadt, tüdőbeteg Baziliusz kalugyer fáradtan, megtörtén üldögél a kertben, az egész őszi táj a távozó élet jóslatát vetíti előre: „már lerázta a bokrok levelét a szeptember, és az utak szélén vastag, nedves rétegben pihent sok, elsárgult jázminszírom”.

Kisvárosi élményeit, emlékeit is több elbeszélés tükrözi, az egykori Zombor bő anyagot nyújtott ehhez; a társadalomrajz és a társadalombírálat már érett realista íróra vall. Az alügyész pályája mindenkinek elveszi a kedvét a szürke megyei hivatalnoki élettől. Együttérzéssel rajzolja meg a kis árva kocsmái szolgálot, Lyubicát, akit elhagyott a szolgabíróvá felkapaszkodott kedvese. A nemesen gondolkodó lány az emberek előtt menteni próbálja a férfit. „Nem hagyott faképnél... nagyon sok adóssága van szegénynek, mit csinálnánk mi ketten? Nem lehet ám adóssággal kezdeni a házasságot... Megállta sírás nélkül ezt

a hamis filozófiát. Ellent senki se mondott a lánynak. És a leány, az ő tiszta, ostoba kis szívében gondolta ekkor: – Lám, hála Istennek, elhiszi mindenki, amit én mondok. És tudni senki se fogja, mert megmarad az én titkomnak, hogy mekkora nagy gazember is az a Badnyák Sándor.” Még az olaszországi elbeszéléseiben is bácskai alakok mozognak, mint pl. Kondarovics Konstantin, a tüdőbeteg katonatiszt.

Kötetének utolsó darabjait három mese alkotja. Közülük kettő jellemzően mutatja be Papp Dániel véleményét koráról. Az egyik Ütem János költő története, aki egészen addig éhezett, míg el nem vette egy józsefvárosi gazdag vegyeskereskedő leányát. Ezután sorsa annyira föllendült, hogy a gutaütés végzett vele, „mely már magában véve is sikert jelent, mert úgyszólván kizárólag csak a legtöbb adófizetők házatáját szokta fölkeresni”. Mikor pedig csodálkozva látja az égből, hogy a temetésére csak a költők jöttek el, nem pedig a kereskedők, Szent Péternek kell felvilágosítania: „Ó, tudatlan lélek, a grajzlernek nincsen a halálban sikere, ez a költőknek a kizárólagos előjoguk...”. Mindebből kénytelen tanulságként levonni, hogy „míg élünk, addig grajzlernek kell lennünk; a költészetre akkor is ráér az ember, ha egyszer meghalt”.

A *Legenda a jellemről* című meséjében két testvér sorsát állítja egymással szembe. Megmutatja, hogy mennyire téves lehet a felületes, csak a külső után alkotott ítéletünk az emberekről. A polgári előítélet szerint jellemesnek tartott emberek álarca alatt sokszor a legnagyobb szívtelenség és kegyetlenség rejtőzhet, míg az előítéletek következtében kivetett és megkövezett ember a legönzетlenebb és jóságos szívvel lehet megáldva. Mindkét meséje egymáshoz közel álló morális kérdést vizsgál.

Kevés a derű ezekben a történetekben, általában a pesszimizmus árnyékolja be őket. Ennek többértű az oka: nem látott kibontakozást a századforduló előtti társadalmi válságból, megérezte egy világ, egy életforma elmúlását, és nem érzékelt seholy felváltó jobbat; emellett még a betegségei is árnyként vetődtek az életére. Nem véletlen, hogy számos elbeszélésében megjelennek a sápadt, tüdőbeteg fiatal emberek, akiknek a betegség az életüket, fiatalságukat törli ketté.

Egyetlen regénye, *Arátótiak* (1898) egy kisvárosnak, Zombornak a regénye. A kisvárosi életet ismerte, szerette, ifjúságához kötődő, döntő emberi élményeinek a színhelye volt. Mikszáth Kálmán így nyilatkozott

•

e könyvről: „Az új regény nem mozgat nagy igényű témát. Nincsenek benne megrázó társadalmi problémák, se nagy konfliktusok. Egy kisvárosnak, Rátótnak a rajza, de annyi színpompával és annyi megfigyeléssel, hogy megelevenedni látszanak a jellegzetes kisvárosi alakok, félszeg szokásaikkal, kicsinyességeikkel. A nagyravágyó polgármester, Purcz Endre, Gábor kapitány, a begova-planinai önálló parancsnok, mind tőről metszett, jól megrajzolt alakok.”

A regény meséje kiválóan alkalmas mind a reális ábrázolásra, mind az író satirikus hajlamainak a megvalósítására. A városka polgármestere valaminő jelentősebb állami kitüntetésre vágyik. Álmaikat a rátóti béke kapcsán vélte megvalósítani. Egy év múlva esedékes ugyanis a 200. évfordulója, amikor is – hajdan Rajmond hercegnek a törökök fölött aratott győzelme után – a béke megkötetett. A polgármester hatalmas szobrot szándékozott emeltetni a főherceg tiszteletére. A szobor körül azonban fölkorbácsolódtak az érzelmek és az indulatok, kiváló alkalmat nyújtva az írónak remek epizódok és humoros jelenetek beszövésére. Ilyen például Schmalz úr prészáz-jelenete, ahol a polgármester oly csúfosan jár, hogy még öszülő szerelme, Helén is Pestre szökik szégyenében. A hatalmas lovas szobor terve azonnal mellszoborrá olvadt össze, midőn a pénztárcák megnyitására került a sor. Ez a második katasztrófa, melynek következtében a polgármester elmenekült a városból, szintén Pestre, ahol is Helénnel egymásra találtak, sőt, később a polgármesteri székbe is visszajuthatott.

A mese tipikus, valódi kisvárosi képből nő ki, Móricz Zsigmond regényei jutnak az eszünkbe. A vendéglő a központ, ahol összegyűlnek a város előkelőségei, „odabenn együtt van a vén borszékeken mindenki, aki Rátóton vezető egyéniség”. Ezen összejövetelekben azonban ki is merül a „vezéregyéniségek” minden társadalmi és kulturális igénye. Kihalt és üres ez a város a nyári délidőben, nemcsak kívülről nézve néptelen, a belső világa még üresebb. Az álmosító, forró napsugarak közömbösítenek minden nagy célt és eszmét, csak a jegelt sör képes ideig-óráig lelket önteni az emberekbe. Tetszhalálra vagy még inkább belső elhalásra emlékeztet ez a nagy csönd. Dél felé Szarka néni a vonuló nap elől becsukja a zsalukat, miközben még utoljára kidugja fejét a külvilágba, „ha már a zsalukkal vesződik az ember, legalább lásson

is valamit”. Elzárkóznak a házak, becsukják szemüket, csak a nap tűző sugarai öntözik a tikkadt, fülledt déli kisvárost.

Ebben a környezetben élnek, mozognak Papp Dániel alakjai. Nem ad terjengős leírásokat. Inkább elmond egy-egy kis anekdotát a hőseiről, amely közel hozza őket hozzánk, fénybe borítja egyéniségüket, mindenféle leírásnál ízesebb képet adva. Írói módszere Mikszáth Kálmán tanítványára vall. Megkezdődik a seregszemle, felvonulnak előttünk sorban a helyi nagyságok. Az élen Purcz Endre polgármester, aki „hóféhér pantalonot visel, halványsárga mosókabátot, továbbá még halványsárgább szalmakalapot, sötétvörös bőrkesztyűt és világosbarna cipőt, meg égszínkéék nyakravalót. Ki nem állhatta a tarka színeket.” Környezete is tipikus, a polgármesteri szoba, ahol csak por, unalom és végtelen nyugalom székel. Az egyes ügyosztályok között a légycsapó kölcsönkérése az egyetlen hivatalos érintkezés. A túléltetés, az elmúlás illata árad ebből a világból.

Gábor százados a 103. gyalogezred nyugalmazott tisztje, aki mindig arra a régi aranykorra hivatkozik, midőn Begova-Planinán önálló parancsnok volt két hónapig, de erről a nevezetes időről, minden alkalmat megragadva, már tíz esztendeje mesél a rátótiaknak. Szarka János, akit csak „a mi törökünk”-nek emlegetnek a városban, pár évvel ezelőtt eltűnt, s most újra megjelent, visszatért törökországi szolgálatából, amely egyébként igen gyanús színezetű. Keleti selymekkel, pipákkal és parafa sisakokkal, lebarnult arccal és a titokzatos távoli világ légkörével övezve szélhámoskodik nem mindennapi méretekben. Kepe György tanár úr, Bray egyetemes orvostudor, Rovat Gyula, az örökké intrikus lapszerkesztő egészítik ki a sort. Purczovics Helén alakja, szalonjával együtt, méltán illik bele a képbe.

Nemcsak maga a történet – a szobor-ügy –, hanem ezeknek a figuráknak a közéleti és emberi magatartása is bírálattal koráról és a korabeli kisvárosról. Megmutatja „a katasztrófának azt a nemét, midőn az intelligencia nemcsak hogy megvan, hanem öl is”. Purcz Endre az a típus, akinek már egy grammatikai megfogalmazás is megoldhatatlan problémaként gyötrő gondot okoz, példája a műveletlenségnek. Fűhöz-fához fut tanácsért, mikor gróf Rátóthy Miklós feleségének egy szokványos illetőségi bizonyítványt kell kiállítania.

•

A népgyűlés előkészítésének a jelenete a bürokrácia szatírája. A szobor ügyében népgyűlést terveznek, de az engedélyezésével kapcsolatban Purcz Endrének aggályai támadtak, mert ő viselte egy személyben a polgármesteri és a rendőrkapitányi tisztet is. Hosszas lelki tusa után sikerült megoldania a nagy feladatot. Írt a polgármester nevében a rendőrkapitánynak egy kérvényt, melyet szépen iktatott, s ezután most – már rendőrkapitányként – aláírta az engedélyt. Viszont ki is merült huszonnégy órára ebben a hatalmas agymunkában. Miután Pestre menekült, a betöltetlen polgármesteri székbe a gróf újra őt javasolta, a szüreti- és szoborbotrányok ellenére is. A grófnak pedig egy szava elég volt ehhez, mint ezt Gábor kapitány Purcz Endréhez írott levele is bizonyítja. „Hallod, kedves Endre, a gróf ajánlt téged, a gróf kezeskedett érted, a gróf mondta, hogy te nem vétettél semmit. Rátóton mi következett erre egyéb, minthogy a falanksz ismét rögtön eggyé olvadt, és holnapután már megy egy héttagú küldöttség Budapestre, hogy felkérjen téged. Óh, Endre, kár, hogy ezek a grófok olyan ritkán szólnak a közügyekhez hozzá.” Papp Dániel egy maliciózus kérdéssel zárja regényét: „Nem tehetünk róla, hogy beléestünk a modern elbeszélő irodalom hibájába, és történetünket szintén egy borzasztó problémával fejezzük be. A borzasztó problémánk az, hogy Purcz Endre vajon visszament-e Rátóra polgármesternek, vagy sem?”

A bíráló a regény minden sorából árad a természetlen léggörű, sivár századvégi kisváros felé. Hangulata néhol azonos Kosztolányi Dezső *Pacsirtájával*. Reménytelen ez az élet, azonban a sorok mögött érezhető, hogy Papp Dánielnek mégis kedvesek ezek az alakok. A regény utolsó fejezetéből, *A románcból* is érezzük, hogy jóindulattal és szeretettel vezeti ezeket a kisembereket apró céljaik felé. Szereti ezt a várost és az alakjait, akik ízig-vérig bácskaiak. *A románcban* Purcz Endre és Helén egymásra találását írja meg. Leesett az első hó, és a téli Pest leírásával krúdys hangulatot teremt. E képbe állítja Purcz Endrét. „Szürkült a délután, és Purcz Endre, egy idegen árnyék a nagy házak között, ernyőjét lóbálva lépeget végig a Duna-sor kockakövein. Körül nagy, tarka mozaik volt a világ, és semmi sem mutatta, hogy ennek a mozaiknak szüksége lett volna még egy apró kövecskére, Purcz Endrére. Az koválygott is ide-oda, mintha keresné helyét.” A világnak és Pestnek

nincs szüksége erre az egyedülálló figurára. Helént megkeresni jött Pestre, és a Duna-parton találtak véletlenül. Oda jártak hallgatni a rác hajósok tamburával és gitárral kísért dalait, „azt érezvén, hogy az idegen szellőben van valami a szülőföld kedves illatából”. Boldogok akartak lenni, megteremteni azt, amit régen elmulasztottak. „Látja – mondta neki Helén –, mire volt jó az a maga bolond kapitánya, és mire volt jó a Rajmond-szobor... A kórus hallgatott a vízen. Vége volt a kis románcnak.” Az otthoni, lágy szláv melódiák megnyitották mindkét öregedő szívet, és életükben először őszinték, egyenesek voltak egymáshoz. Láthatjuk, nem közömbösek ezek a hősök Papp Dánielnek, közülük vétetett, és sokat örökölt tőlük.

Humora is ebben a művében emelkedik tetőfokára, bár még mindig – a remek szüreti jelent kivételével – nem a szereplők cselekedeteiből fakad, hanem a szerzőnek a szereplőkkel kapcsolatos megjegyzéseiből, és anekdotáiból árad. Mikszáth Kálmán szerint a regény két részre osztható: „amit a szerző mond az alakjairól, az mind olyan, mintha egy nagy író mondaná, amit azonban maguk ezek az alakok mondanak és cselekszenek, abban még van kívánni való”. Jó stilisztika és jó jellemalkotó, de mint meseszövő már gyöngébb, és ugyancsak gyengébb az alakok mozgatásában. „... maga a szoborakció pompás kiinduló fundamentum, de a szerző nem elég szerencsésen építette rá a cselekményt és bonyodalmat.” Mikszáth végső tanácsa a fiatal írónak az, hogy csak meséljen tovább, a madarak akkor is énekelnek, ha a favágók túlcsettogják fejszéikkel. A célzás korokra félreérthetetlen. Papp Dániel valóban remek jellemző és megfigyelő, ereje elsősorban a típusok megrajzolásában rejlik, nem annyira a mese szövésében és a szereplők mozgatásában. Az alakok túlnőnek a cselekményen.

1899 októberében Perczel Dezső, a képviselőház akkori elnöke, Papp Dánielt segédnek nevezte ki az *Országgyűlési Napló* szerkesztőségéhez. Ez javított valamit anyagi helyzetén, létbiztonságot adott, és a hírlapírást ezután abbahagyta. Ez évben két novelláskötete jelent meg, az egyik az *Utolsó szerelem*. Elbeszélései nem érik el ugyan a *Marcellusz* szépségét, de ebben is találni felcsillanó, kiváló részleteket. A címadó novella Bodroghy Sándor levéltári tiszt tragédiája, címe „Búcsú az élettől” is lehetne. A főhős szerencsétlen ember, akit éppen a szíve nem

•

enged szerelemhez és boldogsághoz jutni, pedig nagyon szeretne élni, de érzi közeli halálát, és a haldokló utolsó, mindent magába szívni akaró vágyával végzi hajnali sétáit. „Füvecském, szeretlek, akarta mondani, de a lombstutogástól, a gallyak hajladozásától már könnyezett a beteg ember. Csak a torkát érezte szorulni, ha szép volt az idő, és reszketett a meleg májusi levegő.” Beteg a szíve, s ezt még csak súlyosbították a társadalom arcucsapásai, melyek apja sikkasztása miatt érték a fiatalembert. Szinte üldözötté vált, nem mert az „erkölcsös nyárspolgárok” szemébe nézni. Élni szeretne még, egészségesen – épp úgy, mint Papp Dániel.

A jellegzetes bácskai alakok itt is jelen vannak. A nagy Jakob börtönőr alakja felidézi gyermekkori emlékeit, amikor az udvarukban fát vágta a rabok. „Látom csukott szemmel a lombos nagy udvart, ahová immár sohasem kerülök vissza.” Este, amikor a foglyok megpihentek az udvar végében, pipáikkal csendben belefüstöltek a szürkületbe. Közöttük volt a három sváb is, Mausz, Haasz és Krebsz, akik „a falu jegyzőjét éjnek éjszakáján kihányták a faluházából. Azután a saroglyához kötötték a község legintelligensebb elemét, és mint híres lótenyésztőkhöz illik, galoppban futottak vele a határköig. Ott veszett a jegyző, de mentve volt az autonómia.” Kedves, ízes figura a két barát, a zömök Punin és a hosszú Baburin, akik egy bánási kisvárosból kerültek Pestre.

A *Tilos a betegség* című elbeszélés az olaszországi emlékeihez kapcsolódik. Bemutatja, hogyan kényszerítik rá a körülmények az embereket a kapzsiságra és a könyörtelenségre, mekkora úr a szükség és a megélhetés. Egy kis hegyi falu – Graguano – az ott pihenő tüdőbetegek és nyaralók pénzéből él, arra hivatkozva, hogy közöttük soha sincsen beteg. Panebianco lánya haldoklik, de titkolni kell a betegségét, hogy a falu el ne riassa az idegeneket, a megélhetési lehetőséget. A leányt elzárva kell tartani, pedig egy kis levegő és napfény talán még megmenthette volna. Amíg az idegeneknek sem a szőlő, sem a barack, sem a tej nem elég finom, addig a falu csak kukoricaliszttel és olajjal táplálkozik, de hallgatni kell! Felépítésében ez a kötet egyik legjobb elbeszélése, engedi alakjait beszélni és cselekedni.

Másik novelláskötete a *Tündérlak Magyarhonban*. Azt a hazai tündérvilágot írta meg, amely mélyen a felszín alatt rejtőzik; vallomás a szülőföldhöz, az életet adó tájhoz fűződő érzéseiről. Már az elősza-

vában vall arról a rengeteg kincsről és értékről, amelyet az ő egyszerű, szürke vidéke és annak emberei rejtenek, s amit a külső szemlélő soha nem vehet észre. „A kis orosz mezőkön, ama vizes, mocsaras lapályon, ahol a világon a legszomorúbb az ősz és legkorhadtabbak a fűvek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: micsoda sár, micsoda sár! – mondta – s ezek a bolond lengyelek azt a sarat hazának hívják... A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenyőket sem látni a Telecska alján, csak épp a kalász meg a puha dombvidék mosolyog a tájon. Az Úr ide kétségkívül Tempevölgyet akart tenni, de tán a hatodik napon mégis félig-meddig kiegyenlített mindent, és telihintette maggal, mezei virággal. De ugyanez a szép szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerre, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatit elvinném olyankor hozzánk, hát akkor bizonyosan nekem is így szólna ő: micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!”

Számára ez a – másnak talán egyhangú – táj kedves és feledhetetlen, mert régi emlékek fűzik elszakíthatatlanul hozzá. Azt szeretné bemutatni, ami a felszín alatt, a mélyben lappang Bácskában, de hogy ehhez milyen óvatos kézzel kell nyúlni, azt egy hajdani legendával érzékelteti. „Egyszer zivataros éjszaka volt, és egy portyázó komiszáros eltévedt a legényével a dubokai pusztán. Az eső és a szél paskolta a nyergeket, s a kukoricásban, mint egy ismeretlen őserdőben botorkált ló és lovas, míg egyszerre csak a föld alól világosságot nem látott a komiszáros. Hát mi volt ott? Egy kis üreg folytatása gyanánt egy egész tündérkastély volt ott a föld alatt, kiporcelánozott falakkal, ezüst lószerszámokkal, selyemmel terített asztalokkal és aranyos nyoszolyákkal, és azon az éjszaka abban aludt a komiszáros. Az Isten tudja, kinek a földalatti kastélyában, talán a Rózsa Sándoréban. De jött a reggel, és a komiszárosnak tova kellett menni, s ő kibotorkált a kukoricából.” Másnap a svalizsérok ezredese egy egész regementtel kivonult, de már hiába kereste ezt a kastélyt, mert „odavalónak kell lenni, hogy a fűvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt. Mert az megvan minálunk, és én itt még sok száz sort írhatnék az aranyról és napsugárról, ami a szívembe világít, ha hazagondolok a messziségből.” Papp Dániel vállalkozott, hogy megkeresi szülőföldjén a Tündérlakot.

•

Bácskai magyar kurtanemesek, óhitű kalugyerek és pópák, rác és bunyevác parasztok vonulnak fel művében teljes élethűséggel. A zsarkováci tölgyekben a szálás bunyevác nemesek csendesen pusztuló világát mutatja be. Ezeknek az életerős, szálfatermetű, könnyelmű embereknek a lába alól lassan csúszik ki a föld, a birtok. Növekszik az adóteher, és ezzel együtt a tartozási „C”-lapok. Eladósodnak, túllép rajtuk az idő, hiába próbálják megállítani; életmódjuk – melyről nem képesek lemondani – még csak sietteti ezt a folyamatot. A régi idők biztonságát, szilárdságát már csak az emlékeik tükrözik, és ebből a folyamatból nem lehet kiszakadni. Egy kis időre, ideig-óráig talán sikerül késleltetni az időt, mint Patarics Vincének, akit megment a véletlen, mivel tölgyfáit megveszik hajóárbcnak, és így megmenekül az árveréstől, de ez ritka, véletlen jelenség. A tölgy csupán jelkép, de jellemző a korra, azóta mindenki tölgyfát ültetett a környéken, ebbe kapaszkodnak, így próbálják szerencsájukat megalapozni, de az árbocvásárlás csak egyszer esett meg. A „C”-lapok továbbra is szaporodnak, és az egyre sokasodó tölgyfák szomorúan susognak, mintha átéreznék e lassú pusztulást. Kedves, rokonszenves alakoknak rajzolja meg ezeket az embereket, bár látja, hogy a helyzetük reménytelen, mégis sajnálja és rokonainak érzi őket. Patarics Vince személye és sorsa egy mozaik a süllyedő múlt világából, egyben azonban egy egész réteget is reprezentál.

Az utolsó stáció Fogh Péter uramról szól, akinél mindig sietett a história, amikor valaminő városi hivatalt kellett felvennie és viselnie. Bár az ilyesmi rendszerint csak hat-tizenégy évi szünetek után szokott bekövetkezni, mégis zúgolódott a „nagy fejlődés” miatt. Semmi sem érdekli ezt az embert, belesüppedt abba az útját vesztett, henyelő vidéki életformába, amelybe csak belefulladás lehet. Felesége rengeteg szeretőt tartott. A szép termetű Róza – férje melletti unalmában – a hadsereg minden fegyvernemét végigkóstolta. A város tűrte mindezt, csak amikor ocza Pántó, Pantaleon atya, a rácok helyettes papja kezdett neki udvarolni, akkor háborodott fel annyira, hogy még a megyebárlól is kiközösítette. Pantaleon atyát azonban püspökké szentelték, mire mindenki „rehabilitálta” a szépasszonyt; „már megint mindnyájan kezecsköltak a szép, özvegy matrónának”. Furcsa és hazug ez a kisvárosi

erkölcs, ahol még a szeretőtartás sem vétek, ha az illető megfelelő társadalmi helyet foglal el; Papp Dániel szerint ez az igazi botrány.

A *Nikánor fogsága* a görögkeleti papi élet bemutatása: a délvidéki kalugyerek színes világa, akiket talán még a vérük is erősebben hajt, és a hivatás gyakorlása békésen megfér a jó ebédek, nemes borok és az aratólányok társaságában. Nikánor diakónus egy kényes helyzetből menti meg Germán arkimandritát, és a jótette később, pályája során vizsontszolgálattal jutalmaztatik. Remekbe szabott figurák a lengyel származású Uderszky-fiúk, Szaniszló és Kázmér, akik, amikor egy kis hordó pálinka és egy leány között kellett választaniuk, mindketten a hordót kérték. Kedves a csúnya Euthym története. Ez a novelláskötet jelentős emelkedés az *Utolsó szerelem*hez képest.

Papp Dániel mindvégig büszke volt arra, hogy bácskai, és mindvégig oda vágyott vissza. Szülőföldjének magyar és délszláv emberei – korának erősödő sovinizmusa dacára – egyformán kedvesek voltak emlékeiben éppen úgy, mint Mikszáth Kálmánnak a jó palócok és a tót atyafiak. Voltak tervei, hogy visszamegy Bácskába szolgabírónak vagy vármegyei jegyzőnek, de már nem tudott Pesttől elszakadni. Az újságíró bévül csatákat vívott benne a csendes, vidéki polgári nyugalomra vágyó emberrel.

Roppant munkabírási jellemezte, szinte éjjel-nappal dolgozott, szenvedett, küzdött a kenyérért; sokat, sokféle és gyorsan írt. Mindig a múltból, önmagából és a magyar viszonyokból merített, nem hódolt be semmiféle külföldi áramlatnak, izmusnak, sem a korában divatos szórakoztató irodalom csábításának. Alapos tárgyi tudás és sokoldalú képzettség jellemezte, mindezzel azonban sohasem kérkedett; szakadatlanul tanult, minden csekélység érdekelte, és majdnem mindenhez érdemlegesen hozzá tudott szólni. Maró élű filozófiai, tudományos és jogi fejtegetéseket is írt, többek között a társadalomtudományról, az erkölcs és a vagyonszerzés problémájáról. Szerinte csupán azt tisztelik, aki a pénzével emelkedik ki, aki a szellemével akar kiválni, azt kigúnyolják; a gazdagodás fogalmával együtt jár a károsítás is, jótékonynak lenni pedig nem más, mint érezni a nyomorért való felelősséget.

Szerény ember volt, hiányzott belőle az élelemesség és a kapaszkodás képessége. Komoly megélhetési gondjai voltak, és részben ennek következtében a családi élete sem lehetett zavartalanul boldog. Felesége

•

a feltörekvő, dzsentri nosztalgiájú polgárságból származott, s aligha értette meg a visszahúzódozó, töprengő hajlamú, önmagát marcangoló író. Aligha sejtette, milyen küzdelmek dúlnak benne, az irodalmat pedig vékony jövedelmi forrásnak tekintette. Nehezen élt tehát, egyik barátjának így írt 1900 elején: „Hidd el, nehéz itt az élet, nagy a verseny, hogy a jó Isten gyomlálná ki a konkurenszeket.” Nem is kellett pazarló-
nak lennie, hogy korán kimerüljön, elég volt, ha csak a szükségeseket kellett beszereznie, hogy elfogyjon minden energiája. Sokat kellett dolgoznia, többet, mint amekkora pazarlást pótolni lehetett. Papp Dániel kimerültsége, a betegségekkel szembeni ellenálló képességének a hiánya erre is visszavezethető.

Éveken át betegeskedett, amit jobban titkolt a szegénységénél is. Már csaknem a halálán volt, s még akkor is csak néhány barátja tudta állapotának végzetes fordulását. Az idegbajából úgy-ahogy kigyógyult, de a tuberkulózissal nem tudott megbirkózni. 1900 júliusában végleg ágyának dőlt; már régebben is voltak lappangó lázai, és többször csekély-
ségek miatt elájult, most azonban a tüdőbajhoz az agyhártyagyulladás is társult. Augusztus 14-én, délután három órakor halt meg körüti lakásában. A Kerepesi úti temetőben lelt végső nyughelyre.

Papp Dániel kész íróként jelentkezett, és pályája sohasem hanyatlott. Harminckét éves korában halt meg, alkotó éveinek derekán. Indulása és működése bizonyosság arra, hogy jelentős méretű prózairóvá fejlődhetett volna. Egyéni hangú szépírói világot teremtett Bácskának és gyermekkorának emlékeiből, amelyet – kritikus hangvétele mellett – mindhalálíg szeretett. Ahogy a régi Bácska világa elmerült, úgy merültek feledésbe az ő írásai is. (1953)

Féja Endre

1

2

3

4

• *Utószó a kötethez* •

1

2

3

4

•

A KÉT FÉJA, APA ÉS FIA

*Paraszti udvar, valahol
ott lélegzel a múltamon,
áhitatod is földereeng
eltűnt fiatal arcomon.*

*Bácskai nyarak éjjelén
az eresz alatt ültem én,
úgy őriztem az álmodat
kenyeret osztó Csantavér.*

(Paraszti porta)

A Délvidék irodalmi hagyományait kutatva bukkantam az adatra, hogy Féja Géza (1900–1978) 1941 nyarán a Bácskában járt. Zilahy Lajos képes hetilapjában, a *Híd*ban több írást közölt az akkori helyi társadalmi állapotról és irodalmi viszonyokról. Így többek között Csantavér paraszti világáról vázolt megragadó képet. Az *Atyámfiai* című riportban azt is jelezte, hogy rokonilag és érzelmileg is szoros szálak fűzik a nagyközséghez. Ez volt az indítás, a kristályosodási mag, hogy gyűjteni kezdtem az adatokat Féja Géza délvidéki kapcsolatairól. Azt már tudtam az íróról, hogy szociográfiája, a *Viharsarok* és a *Márciusi Front* küzdelmeiben született publicisztikája a 20. század 30-as éveinek végén milyen visszhangot keltett a szabadkai, zombori és újvidéki hírlapokban, amelyek mindenben támogatták Féja Géza törekvéseit a magyar birtokrendszer megreformálásával kapcsolatban, s azt is olvastam, hogy a szabadkai *Híd* mozgalmi ifjúsága miként reagált Féja Gézának a Horthy-rendszer általi bírósági meghurcolására: a fiatalok elmarasztalták a feudális gyökerű magyar jogrendet. Az író, a magyar nincstelen parasztszólóját izgatási perbe fogták, majd nemzettrágalmazási váddal a Kúria háromhavi fogházra ítélte. Állását is elvesztette.

Másfél évtizede kezembe került Féja Géza levelezéskötete, amelyet fia, Féja Endre válogatott és gyűjtött össze. Ebben az irodalmi és kevés

magánéleti episztolákat tartalmazó könyvben akadtam arra a számomra megdöbbentő és felkavaró dokumentumra, amely megvilágította, miért látogatott Féja Géza a második világháború alatti impériumváltást követően a Bácskába, és miért szólt oly nagy melegséggel Csantavérről.

Féja Géza fiatal tanárként Esztergomtáborban tanított, és itt ismerte meg Farkas Gizella (1902–1930) csantavéri származású tanárnőt. 1927-ben házasságot kötöttek, s ez után látogatták meg a bácskai rokonokat. A felföldi születésű Féja Gézának innen ered mély érzelmi kötődése a Bácskához. Mondhatjuk azt is, ide vezethető vissza az a szenvedélye, hogy alaposan megismerje, és hogy a közírásban is megörökítse ezt a tájat.

Farkas Gizella gyermekét, Endrét 1930. október 27-én hozta világra, s egy hónap múlva meghalt. Halálát megérezte, s búcsúlevelet rejtett a kémiakönyvébe:

„Gézának

Ha meg találok halni, s gyermekünk életben marad, lehetőleg két héten belül nősülj meg. Vedd azt, kit ajánlottam, költözzetek Pestre. Semmit se adjatok el – azt a pénzt sohasem kapjátok meg (még egy ecset is 1 P.) –, szükség pedig mindenre van. Feleséged ruháim és mindenem bírja. – Feltételezem, hogy édes anyja lesz a gyermeknek. Te pedig felejsd el – szeresd őt úgy, mintha legelőször szeretnél. – Nem esik ez nekem rosszul. Életcéloom befejeztem – kapram szeretetet, családi otthont. – A virágszirom is lehull. *Haza ne hozass!* Halálom után *ócska* (értsd meg) koporsómat azonnal *lezárni*. Nem ravatalozni, mielőbb mentül olcsóbban és olcsó helyre tenni. Inkább *Magadra* és a *gyerekükre* gondolj. Ha ezeket megteszed, boldog leszek. Őrizd ezt meg. Gyereked lehetőleg ne tudja meg, hogy Feleséged nem édesanyja. Esztelenség lenne e kettős szeretettől megfosztani. Tegyétek életét boldoggá, ha hibái lesznek, akkor is szeresd. Vigyázz egészségedre – (diétázz). Irodalom és gyermeked érdekében ezt meg *kell* tenned. Anyánkra gondolj – légy türelmes –, szeresd Őt nagyon. A gyereket ne add oda, ha gügyöge feledést hoz, Gizi”

A hagyatkozást elolvasva megérthetjük Féja Géza életútjának és irodalmi pályájának sok-sok buktatóját és nehéz küzdelmét. Fiát

egyedül nevelte fel, s nem tudta felejteni feleségét, de a „kenyeret osztó” Csantavért sem.

Az író a Duna–Tisza-köze déli részén legtöbbször 1941 és 1944 között fordult meg. Ekkor születtek falu- és városképeket rögzítő szociografikus tanulmányai, riportjai és jegyzetei. Ezekben az években ismerkedett a vajdasági-bácskai magyar, szerb, német és ruszin közéleti és irodalmi jelenségekkel meg törekvésekkel. Herceg Jánostól számtalan értékes információt kapott a közírói munkájához. 1941 nyarán találkozott az Adyt fordító Mladen Leskovaccal, az ortodox teológus Stevan Ilkićtyel és valamivel később a zenetudós Kiss Lajossal. A három névvel csak a jelesebb alkotókat említettük meg. Ekkor írta lényeglátó és értékelő tanulmányait Kálmány Lajosról, Papp Dánielről és Gozdsu Elekről. Nem feledkezett meg a szerb írókról és festőkről sem. Utoljára 1944 márciusában, néhány nappal a német megszállás előtt, a szabadkai Népkörben az örök magyar márciusról tartott emlékezetes előadást.

1945 után Féja Géza kapcsolata a tájjal, a vajdasági emberekkel és csantavéri rokonaival is meglazult. A regnáló szocializmus sok elidegenítő körülményt produkált. Az író másfél évtizedig békéscsabai száműzetésben könyvtárosként dolgozott, és publikálási lehetőséghez sem juthatott. 1948 után majdnem 10 évig feszült volt a politikai légkör Magyarország és Jugoszlávia között. Érthető, hogy az irodalmi kapcsolatok is elsorvadtak, de nem működött normálisan a postaforgalom sem, és meglazultak a rokoni szálak is. Féja Géza csak 1964 nyarán járt Jugoszláviában, s találkozott felesége hozzátartozóival. Herceg Jánossal is újraéledt a baráti és irodalmi kapcsolat, levelezésük – amely a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum birtokában van – ezt beszédesen tanúsítja. Az újabb vajdasági irodalmi alkotásokat is ismerte, erről ékesen tanúskodik szép esszéje Gion Nándorról.

Féja Géza délvidéki, vajdasági kötődésének alaposabb és mélyrehatóbb megismeréséhez Filep Antal pécsi egyetemi tanár segített hozzá: amikor megemlítettem, kinek a munkásságával foglalkozom, kapcsolatba hozott Féja Endrével, az író fiával. Tőle kaptam meg az *Atyámfiái* kéziratos kötetet, amely világhossá tette Féja Géza vidékünk-höz való kötődését.

•

Féja Endrében igazi bölcsészt, humanista embert ismertem meg. Ő a fiatalokat nevelte, és szenvedéllyel műveli a modern filológiát. Ötven évig több gimnáziumban tanított magyar irodalmat, segítette diákjai előrehaladását, végső munkahelyén a piarista szellemiség jegyében. Kezdő bölcsészként Papp Dániellel, a bácskai színek és történetek írójával foglalkozott. A magyar honi *Tündérlak* őt is rabul ejtette, noha a családi szálak ellenére sohasem járt a Bácskában. Nehéz szívvel mondhatjuk, hogy ezt az életrajzi tényt a történelem hozta magával. Nyugdíjas éveiben Féja Endre apja irodalmi hagyatékát gondozza. A régi könyvek új kiadását készíti elő értő és alapos szövegkiadói munkával. A folyóiratokban meg hírlapokban lappangó és elfeledett szövegeket is összegyűjtötte, hogy még teljesebbé tegye Féja Géza életművét. A magyar irodalom történetében csak egy példát ismerek, hogy a fiú az apa szellemi hagyatékáért mindent megtett. Arany János művei, fia, Arany László által váltak közkinccsé. Most Féja Endre hasonló buzgalommal, tudással és féltő szeretettel gondoz egy huszadik századi kivételes életművet. Féja Endrével egy alkalommal arról beszélgettünk, hogy mennyire nem figyeltünk szüleinkre, amikor szerettek volna valamit a régi dolgokról elmondani, s mennyi mindent elmulasztottunk tőlük megkérdezni, pedig ezáltal jobban megismerhettük volna világukat, mert tapasztalataik birtokában magunk is könnyebben tudnánk eligazodni a valóságban. Féja Endre ezeket az elszalasztott megvilágító beszélgetéseket próbálja jóvátenni és pótolni az óriási apai hagyaték gondozásával. Jó annak a fiúnak, aki egy ilyen rendkívüli életmű rejtelmei, szellemi törekvései világ elé tárásában dolgozhat. Most az olvasók kezébe a hagyatékból egy új kötet került.

Pastyik László

Féja Géza, 1963	5
Féja Géza és Féja Endre, 1974	9
Óhitű templom tornya, 1941	29
Féja Géza, 1942	33
Csantavéri utca, 1941	39
Féja Géza, 1934	43
Újvidéki képeslap, 1941	47
Kedves Bandi – újvidéki képeslap, 1941	48
Féja Géza, 1955	51
Féja Géza karácsonyi üzenete fiának, 1955	52
Bukovinai székelő ház, 1941	72
Eltűnnek a háború nyomai, 1941	77
Falusi udvar, 1941	83
Féja Géza és a Püski házaspár	85
Ilkics István archimandrita, 1941	89
Féja Géza, 1970	97
Papp Dániel, 1887	124
Papp Dániel	125
Féja Géza, Volosko, 1970	161
Farkas Gizella	200

• TARTALOM •

1

2

3

4

•
Előszó (Féja Endre) 7

Délvidéken

A Fehérsas-téri iskola hétszáz menekültje	13
Másodszor is elveszítettük Szabadkát?	16
Jugoszlávia, a népi demokrácia földje	19
A diadalmas kisebbség	22
Bácska és Bánát	23
Beszélgetés Újvidék házaival	26
A szerb rejtély	30
Az óhitű szerb egyház	34
A fekete föld	38
Bácskai útinapló (1.)	
„ <i>Ne szóljon erről ajakad?</i> ”	40
Város a Balkán peremén	45
Délvidéki szemmel	50
Bácskai útinapló (2.)	
<i>Atyámfiái</i>	54
Bácskai útinapló (3.)	
<i>A keleti város</i>	58
Példa a telepítésre	61
Újvidék élni akar	64
Árulkodó számok	67
Délvidéki utazás	68
Szőregpuszta, Hadikliget és a délvidéki földreform	71
Szlavo Nagy és társai	74
„Mégis van remény”	76
Bácskai útinapló (4.)	79
Bácskai útinapló (5.)	
<i>Lagonylakók</i>	81
Bácskai útinapló (6.)	
<i>Zenta, a mostohagyerek</i>	84
Szerbek és szerviánusok	86
Kalangya	91

Újvidéki béke	92
Regionalizmus, avagy vidékiesség	95
Paraszti udvar	98

Alkotók és műhelyek

Vitkovics Mihály	103
A csodálatos körtefa	109
Örökös vándorlás	
<i>Milos Crnjanski szerb író regénye</i>	111
Egy bácskai szerb festő	113
Papp Dániel	115
Ki ez a Papp Dániel?	119
Gozsdu Elek	126
Kálmány Lajos	131
Kálmány Lajos nyomában	140
Kosztolányi Dezső	149
Kosztolányi Dezső: Zsivajgó természet	151
Dél kapujában	152
Gion Nándor	154

Függelék

Papp Dániel, Bácska írója (Féja Endre)	169
--	-----

Utószó a kötethez

A két Féja, apa és fia (Pastyik László)	187
A kötet illusztrációinak jegyzéke	194

•

•

•

Féja Géza
Atyámfiai
Írások a bácskai magyarok sorsáról

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2018

Felelős kiadó
a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója
Szerkesztő Mák Ferenc
Olvasószerkesztő és korrektor Silling István
Műszaki szerkesztő Beszédes István

Készült az újvidéki Sajnos Nyomdában
500 példányban

ISBN 978-86-80644-12-7

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

821.511.141-92

FÉJA, Géza, 1900–1978

Atyámfiai : írások a bácskai magyarok sorsáról / Féja Géza ; válogatta és az előszót írta Féja Endre ; szerkesztette Mák Ferenc. – Zenta : Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2018 (Újvidék : Sajnos). – 193 str. :illustr. ; 22 cm. – (Délvidéki soroló ; 7)

Tiráž 500. – Előszó: str. 7–8. – Str. 189–193: A két Féja, apa és fia / Pastyik László.

ISBN 978-86-80644-12-7
COBISS.SR-ID 321631239

Ma már elfeledett tény, hogy a *Viharsarok*, *A régi magyarság, A felvilágosodástól a sötétedésig* és *A nagy vállalkozások kora* című kötetek szerzője boldogabb időkben gyakran megfordult a mi vidékünkön, a Bácskában, s szebbnél szebb írásaiban örökítette meg a táj emberének sorsát és mindennapi életét. Féja Géza csantavéri lányt vett feleségül, 1927-ben mutatkozhatott be a bácskai családnak, s azonmód szívébe zárta a tájat és annak földet művelő emberét. Az 1940-es években azután gyakran kereste fel a szeretett Csantavért és a Délvidék történelmi jelentőségű városait. Szabadkán hosszan elnézte a „parasztparlamentet”, a kékruhás gazdákat, akik ősi szokás szerint vasárnap délelőtt a városháza előtti téren beszélgettek. Zentán, ottjártakor, meglátszott a két évtizedes kisebbségi sors, de gondozott utcáit járva azt is felismerte, hogy a hagyományos „mezőgazdasági kultúra és a parasztság folytonos emelkedése” életet fog önteni a Tisza-parti városba. Tudta, hogy a csinos, rendezett Zombor egykor úri város, megyeszékhely volt, fölényét hivatalai és tisztviselői biztosították. Hogy milyen mélyen azonosult a bácskai emberrel és az élettel, bizonyítják Papp Dánielről, Gozdsu Elekről és Kálmány Lajosról írt tanulmányai is.

ISBN 978-86-80644-12-7

9 788680 644127